

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Masteroppgave 2024 30 stp
Fakultet for landskap og samfunn

Hagen ved Rød Herregård i Halden - En tolkning av hagens historiske utvikling fra 1600-tallet til i dag

The garden at Rød Manor in Halden - An interpretation of the
garden's historical development from the 1600s until today

Anders Bjørge Hermstad
Master i landskapsarkitektur

Hagen ved Rød Herregård i Halden

En tolkning av hagens historiske utvikling fra 1600-tallet til i dag

Anders Bjørge Hermstad

Masteroppgave våren 2024

Landskapsarkitektur

Biblioteksside

Tittel:

Hagen ved Rød Herregård i Halden - En tolkning av hagens historiske utvikling fra 1600-tallet til i dag

Title:

The garden at Rød Manor in Halden - An interpretation of the garden's historical development from the 1600s until today

Forfatter:

Anders Bjørge Hermstad
Anders.hermstad@outlook.com

Veileder:

Bjørn Anders Fredriksen
Førstemanuensis ved fakultetet for landskap og samfunn

Sideantall:

81

Format:

Liggende A3

Alle foto, figurer og illustrasjoner er forfatterens eget verk der annet ikke er oppgitt.

Emneord:

Historiske hager, forvaltningsplan, kulturminner, kulturmiljø, tolkningsplan, Rød Herregård, Rødsparken, Rødshagen, landskapsarkitektur

Keywords:

Historical gardens, management plan, cultural heritage, interpretation plan, Rød manor, Rød park, Rød garden, landscape architecture

Forside: Lindetunnelen nederst i formalhagen på Rød.

Figur 0.1: Fotografi av lindealléen og Havepaviljongen. Ukjent fotograf og ukjent år.

Sammendrag

Rød Herregård ligger vest for Halden sentrum, og inneholder en av de best bevarte historiske hagene i Norge. Oppgavens formål er å bidra i forvaltningen ved å gi en tolkning av formaldelen av hagen sin fullstendige historie fra den første kilden fra slutten av 1600-tallet til i dag. For å gjøre dette har det blitt utarbeidet tolkningsplaner for de ulike periodene, og argumentasjon fordelt på ulike delområder i hagen.

I første del blir bakgrunnen for oppgaven presentert, med hagens plassering i landskapet, dagens situasjon, kunnskapsbakgrunn og en oppsummering av eierhistorikken.

Andre del er en tematisk innledning til oppgaven, hvor problemstillingen drøftes og hvor det argumenteres for nytten til oppgaven som verktøy i forvaltningen av Rød. Videre blir noen utfordringer og muligheter i forvaltningen av historiske hager utforsket, og det gis en sammenfatning av hagens historiske utvikling.

I den første perioden, fra 1665 til 1733, hadde Rød flere ulike eiere og utviklet seg til å bli en av de større gårdene utenfor Halden. Det argumenteres for en nesten rektangulær inngjerdet renessansehage som lå lavere i terrenget enn dagens hage.

I perioden fra 1733 - 1830 var det Tank-familien som eide Rød etter Carsten Nilsen Tank d.e. kjøpte gården i 1733. Det argumenteres for at det var under Nils Carstensen Tanks eie fra 1753 - 1801 at formalhagens avgrensning, terrassering og hovedakse ble etablert. Videre

argumenteres det for en barokkhage med formklippede hekker, lysthus, boskett og dammer som er basert på den tidligere hagens geometri.

I 1830 overtok Peter Martin Anker d.e. Rød, og Thrine Anker flyttet inn litt senere. Thrine bodde på Rød til hun døde i 1902. I perioden 1830 - 1902 argumenteres det for en mer parkmessig formalhage med store plener og områder med mykere utforming.

I perioden 1902 - 1956 bodde Peter Martin Anker d.y. på Rød, først med Nini Roll Anker og deretter med Borghild Anker. En plan for omforming av hagen ble utarbeidet av Marius Røhne på 1910-tallet, og på 1920-tallet opplevde hagen en ny storhetstid. Økonomiske vanskeligheter hindret imidlertid fullføringen av restaureringsarbeidet, og på 1930-tallet sto Rød tomt en stund. Etter Borghild Ankers død i 1956 blir stiftelsen Rød Herregård og De Ankerske Samlinger grunnlagt av sønnene Ole og Fritz Anker Rasch.

Avslutningsvis blir det reflektert rundt oppgavens nytteverdi og hvordan den kan brukes videre i driften på Rød. Det anbefales videre undersøkelser i grunnen for å underbygge eller utfordre teorier fra oppgaven. Det anbefales også at elementer som er identifisert som gjennomgående for hagens historie, deriblant grusgangene, bør bli rekonstruert for å gi besøkende en bedre forståelse av hagens opplevelselsesverdi gjennom tidene.

Abstract

Rød Herregård is located west of Halden city center and contains one of the best-preserved historic gardens in Norway. The purpose of the thesis is to contribute to its management by providing an interpretation of the formal part of the garden's complete history from the time it was first documented in the late 1600s until today. To achieve this, interpretation plans have been developed for the various periods, with arguments distributed across different sections of the garden.

The first part presents the background of the thesis, including the garden's placement in the landscape, current situation, theoretical background, and a summary of the ownership history.

The second part is a thematic introduction to the thesis, discussing the problem statement and arguing for the usefulness of the thesis as a tool in the management of Rød. Additionally, some challenges and opportunities in the management of historic gardens are explored, along with a summary of the garden's historical development.

In the first period from 1665 to 1733, Rød had several different owners and eventually became one of the larger estates outside of Halden. It is argued that there was a near rectangular fenced Renaissance garden, situated lower in the terrain than the current garden.

From 1733 to 1830, the Tank family owned Rød after Carsten Nilsen Tank Sr. bought the farm in 1733. It is argued that it was during Nils Carstensen's ownership from 1753 to 1801 that the formal garden's

boundary, terracing, and main axis were established. Furthermore, a baroque garden with formal hedges, pavilions, bosquets, and ponds based on the previous garden's geometry is interpreted.

In 1830, Peter Martin Anker Sr. bought Rød, and Thrine Anker moved in shortly afterward. Thrine lived at Rød until her death in 1902. It is argued that during the period 1830 to 1902, there was a more park-like formal garden with large lawns and areas of softer design.

From 1902 to 1956, Peter Martin Anker Jr. lived at Rød, first with Nini Roll Anker and then with Borghild Anker. A plan for the garden's transformation was drawn up by Marius Røhne in the 1910s, and in the 1920s, the garden experienced a new golden age. Poor finances meant that the restoration was never completed, and in the 1930s, Rød stood empty for a while. After Borghild Anker's death in 1956, the foundation Rød Herregård and the Anker Collections were founded by her sons Ole and Fritz Anker Rasch.

Finally, the usefulness of the thesis, and how it can be further utilized in the management of Rød is reflected upon. It is recommended that further investigations underground are conducted to support or develop theories from the thesis. Additionally, elements identified as consistent throughout the garden, including most of the gravel paths, should be reconstructed as soon as possible to provide visitors with a better understanding of the sensory experience of the garden throughout history.

Forord

Denne masteroppgaven er resultatet av et fem år langt studium av landskapsarkitektur ved NMBU.

Jeg var heldig nok til å få jobbe med hagen ved Rød Herregård allerede høsten 2022, da som del av masterkurset LAA321. Hagen har en unik plassering, og er fortsatt et imponerende skue for alle besøkende. Jeg fikk selv en kjærlighet for hagen da jeg var der i sola for ett og et halvt år siden, og særlig formalhagen vekke begeistring for meg. Våren 2023 var jeg på utvekslingssemester til Hannover i Tyskland, og hadde undervisning rett ved Herrenhäuser Gärten, en av Europas mest fornemme barokkhager. Kanskje var det slik jeg endte opp med å skrive om en historisk hage.

Jeg har lenge hatt en stor interesse for europeisk historie, som utviklet seg videre under min tid i Tyskland, et land preget av små fyrstedømmer, skiftende landegrensener, verdenskriger og den kalde krigen. Å få sette meg enda mer inn i historien til en av Norges best bevarte hager, Rødshagen, har derfor vært en stor glede for meg.

Jeg vil rette en stor takk til min veileder Bjørn Anders Fredriksen. Takk for all tålmodighet, vilje til å diskutere og dele din kunnskap. Historiske hager er et komplekst og omfattende tema, og en ekspertise i feltet krever flere leveår og reiser til hager i utlandet enn jeg har bak meg. Oppgaven ville ikke vært mulig uten god veiledning og støtte, og ikke minst all kunnskapen du innehar.

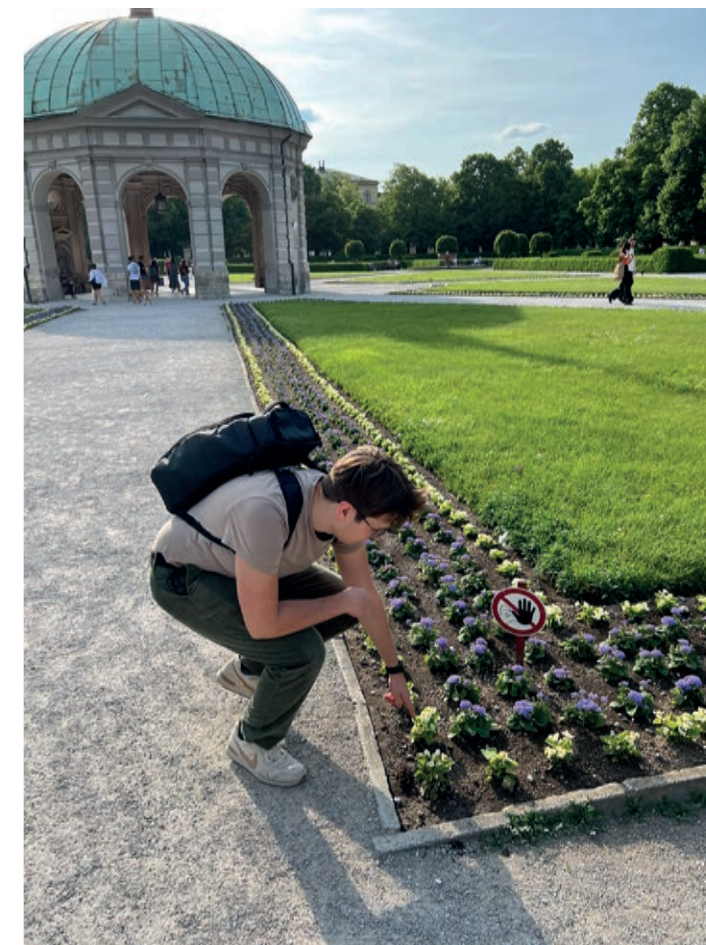
I tillegg til å bli imponert av hagen på Rød har jeg blitt imponert over nettverket med behjelpelige, nysgjerrige mennesker som har til felles at de undrer over hvordan hagen har vært og skal være i framtiden.

Jeg vil med det rette en stor takk til Østfoldmuseene, herunder stiftelsen Rød Herregård og De ankerske samlinger som har funnet og tilgjengeliggjort store mengder kildemateriale til disposisjon i masteroppgaven. Jeg vil også spesielt takke Berit Swensen, fagkoordinator gartner ved Rød Herregård. Takk for svar på alle spørsmål, telefonmøte, omvisning i hagen og gode diskusjoner over en kopp te. Jeg håper at oppgaven kan komme til nytte, og at vi kan ta en til kopp neste gang jeg er på Rød.

Jeg vil også rette en takk til alle som har jobbet med Rød og hagen tidligere, deriblant alle studentene jeg hadde kurset LAA321 med i 2022.

På et litt mer personlig nivå vil jeg takke mine foreldre for at jeg har fått ha base på gutterommet det siste året og all annen støtte. Ekstra takk til mamma for gjennomlesning. Takk også til all annen familie som har støttet meg underveis det siste halvåret.

En stor takk til Anette Hov, uten din støtte og forståelse ville denne oppgaven ikke kommet i mål. Takk for alt du har gjort for meg, både i akademisk og personlig sammenheng. I samme åndedrag vil jeg takke Ida Haugen Maribo for at du lot meg flytte inn med deg og Anette i en litt for liten Bergensleilighet.

Hagen bør jo oppleves med alle sanser? Jeg tar sjansen i Hofgarten i München under utvekslingen i Juni 2023.

Bergen, 13.05 2024
Anders Bjørge Hermstad

Anders B. Hermstad

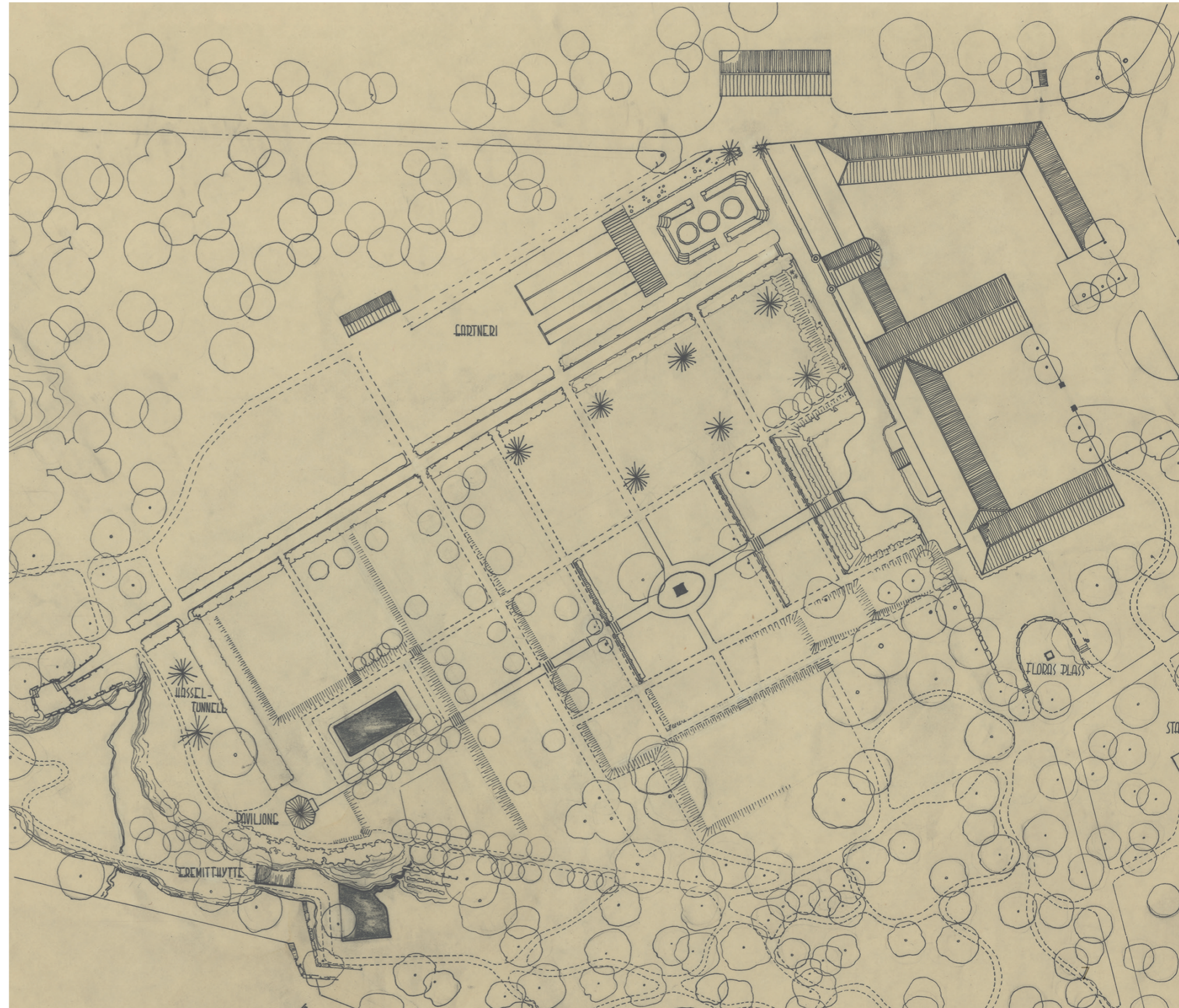
Innholdsfortegnelse

1. Bakgrunn om hagen ved Rød Herregård	7
- Status og kontekst	8
- Plassering	9
- Oppgaveavgrensning	10
- Dagens situasjon	11
- Kunnskapsbakgrunn	12
- Eierhistorikk	13
2. Tematisk innledning	15
- Problemstilling	16
- Historiske tolkninger plass i forvaltningen	17
- Historiske grøntanlegg som kulturminner	18
- Begreper	19
- Metode	20
- Sammendrag av historiske tolkninger	24
3. 1665 - 1733: Den tidligste dokumenterte hagen	25
- Sammendrag av perioden	26
- De første eierne	26
- Tolkingsplan 1699	27
- Plassering og terreng	28
- Delområder	30
4. 1733 - 1830: Tankfamiliens barokkhage	34
- Sammendrag av perioden	35
- Tank-familien	36
- Tolkingsplan 1765	37
- Terrasseringer	38
- Delområder	39
- Endringer rundt 1800	50
5. 1830 - 1903: Peter Martin d.e. og Thrine Ankers hage	51
- Sammendrag av perioden	52
- Peter Martin d.e. og Thrine Anker	53
- Tolkingsplan 1858	54
- Rapport Formalhagen 1830-1902 fra LAA321	55
- Delområder	56
6. 1903 - 1956: Peter Martin d.y. og Borghild Ankers gjenskapning	64
- Sammendrag av perioden	65
- Peter Martin d.y. og Borghild Anker	66
- Tolkingsplan 1921	67
- Rapport om drivhusene fra LAA321	68
- Delområder	69
7. Konklusjon	79
- Refleksjon	80
- Litteraturliste	81
- Figurliste	81

Figur 0.3: Maleri over Rød og Fredrikshald fra 1800 av John William Edy.

1. Bakgrunn om hagen ved Rød Herregård

Status og kontekst
Plassering
Oppgaveavgrensning
Dagens situasjon
Kunnskapsbakgrunn
Eierhistorikk

Figur 1.1: Oppmåling av hagen på Rød gjort av Magne Bruun i 1961.

Status og kontekst

Figur 1.2: Kart som viser Rød Herregård i tilknytning til Halden og plassering i Norge.

Figur 1.3: Halden og Fredriksten festning sett fra Utsikten sørvest i hagen på Rød. Madsen, 1890.

Rød Herregård ligger vest for Halden sentrum. Anlegget er plassert i skrånende terreng rettet sørover ned mot Iddelva, med utsyn til sjøen og Sverige på den andre siden. Herregården lå opprinnelig utenfor Halden by, med kulturlandskap som skilte områdene, men er i dag omringet av småhusbebyggelse. Dette, kombinert med hagens kvaliteter som et fint uteområde har ført til at hagen på Rød brukes aktivt av både lokale og tilreisende til mosjon og vandring.

Hagen har en viktig kobling til Iddelva, blant annet på Tyska der Rød tidligere hadde sukkerraffineri og havn. I tillegg til hagens utsyn mot fjorden og svenskekysten på motsatt side har Rød vært et viktig syn ved innseilingen mot Halden, og det er flere malerier som viser Rød i kontekst med Fredrikshald og Fredriksten festning.

Hagen er i dag eid og drevet av Østfold-museene gjennom stiftelsen Rød Herregård, mens innboet og arkivmaterialet er eid av De Ankerske Samlinger. Stiftelsene ble grunnlagt i 1958 av brødrene Fritz og Ole Anker-Rasch, som var sønnene til

Borghild Anker, den siste fruene på Rød. Rød Herregård ligger i Østfold, som også er kjent som Herregårdsfylket. Gjennom historien er det i Østfold (da kjent som Smaalenene) de fleste herregårdene i Norge var. I dag er fortsatt Østfold lokasjonen for mange av de best bevarte herskapelige hagene og husene i Norge.

Rød Herregård er derimot teknisk sett ikke en herregård, da det aldri var noen adelige som bodde på Rød. I stedet går Rød innenfor kategorien lystgård, standsmessige gårder utenfor byen hvor man hovedsakelig oppholdt seg på sommeren.

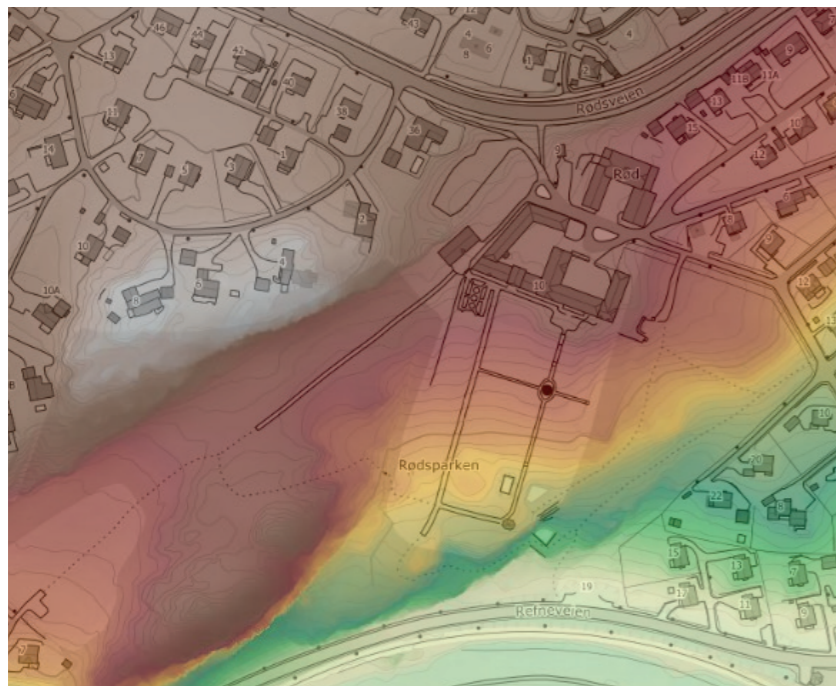
Huset og hagen på Rød har tidvis hatt stort behov for oppussing og vedlikehold. Forenklingen av hagen på Rød i dag begynte på 1920-tallet da Peter Martin Anker d.y. slet økonomisk, og har stort sett bare forverret seg siden. Fra den tiden fram til i dag har det for det meste vært nok midler til å vedlikeholde det som fortsatt et bevart, men det har vært få fullstendige rekonstruksjoner eller tilbakeføringer av områder i hagen.

Plassering

Terreng

Formalhagen på Rød ligger i en sørvendt skråning, med hagens akse vendt i sør-sørvestlig retning. I tillegg til dette har hagen en tverrgående helning, noe som har gjort at hagen har tatt opp terrenget i terrasseringer både på langs og på tvers av hovedaksen. Selve formalhagen er omringet av landskapshagen hvor man finner både høyder og skråninger. Deler av landskapshagen i vestdelen av hagen har senere blitt boligfelt, men en god del er fortsatt bevart. Landskapshagen har også noen viktige utsiktspunkter, spesielt i vestdelen hvor det er flere utsiktspunkter på begge høydene.

Rød ligger i et område med mye marin leire. Leirjord er tung og holder på mye fuktighet, og medfører som regel mye bearbeidelse av jorda for å gjøre den gunstig for planter, blant annet for å bedre oksygentilgjengeligheten ved røttene.

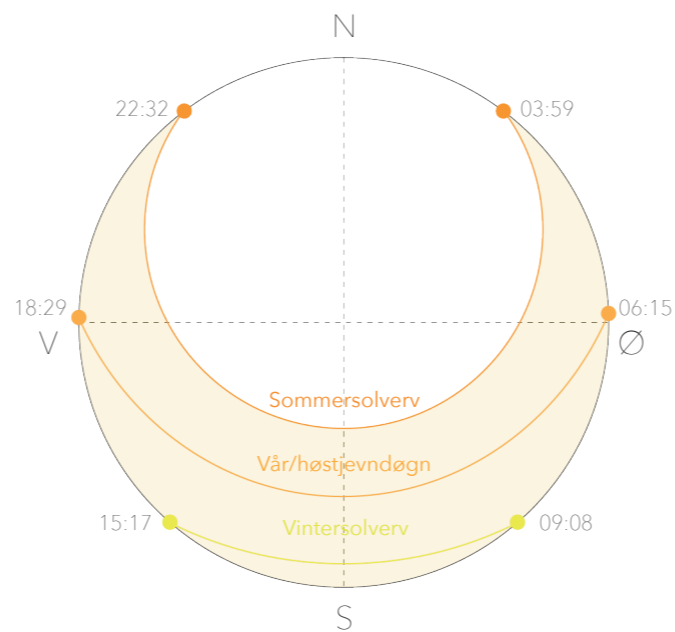

Figur 1.4: Høydeplott av terrenghøyde på Rød. Det er hellende terreng i formalhagen som ender i et stup i sør. I vestdelen av landskapshagen er det to sør-vestgående høyder.

Klima

Rød ligger i dag på kanten av herdighetszone 2, i et klima preget av kystnære forhold, milde vintere og relativt stabile temperaturer. Dette har bidratt til at mange arter som ikke er hardføre nok til å dyrkes på andre steder i Norge har blitt dyrket her, og importerte vekster som aprikos har tidligere vokst i hagen.

Røds helning i terrenget og plassering sør i det relativt flate Østfold-landskapet gir hagen utmerkede solforhold i norsk kontekst. Et terreng som heller sørover vil være gunstig for mikroklimaet, og sammen med tiltak for å bedre klimaet som beplantning for å skygge for vinden har dette gitt Rød gunstige dyrkningsforhold, med tidvis eksotiske frukter.

Figur 1.5: Solanalyse av Rød som viser høyde på himmelen og lengde på dagen ved vintersolverv, vår/høstjevndøgn og sommersolverv.

Landskapskontekst

Som et ikon ved innseilingen til Halden har Rød, sammen med Fredriksten festning, vært viktige landskapsgivende elementer for området. Samtidig er herregården og formalhagen lite synlig fra Halden sentrum, men landskapshagen har siden sin anlegning vært fremtredende med sine store trær. Tidlige kilder viser at det har vært større avstand mellom Rød og Halden enn det er i dag, da Fredrikshald opprinnelig lå tettere på festningen. Områdene mellom Rød og gamle Fredrikshald ble først bygget ut på midten av 1900-tallet.

Historiske kart viser alleer mot Tyska og videre til byen, hvor kun et strekk på 200 meter nærmest Rød er bevart i Herregårdsveien. Hagens direkte kobling til sjøen og brygga der seilskutene la til for å laste tømmer ble brutt i 1879 da jernbanen kom (Anker-Rasch, 2006, s. 34).

Figur 1.6: Maleri av Jacob Coning fra 1699 som viser Rød, Fredriksten og Halden.

Oppgaveavgrensning

Områdeavgrensning

Hagen på Rød er et omfattende anlegg med mange elementer og en rik historie. I denne masteroppgaven har jeg valgt å jobbe med formalhagen nærmest herregården. Formalhagen har bestått av både pryd- og nyttedeler, og har hatt flere ulike utforminger gjennom tidene. Det finnes forholdsvis mye kildemateriale om formalhagen, og den er relativt godt bevart med mange elementer gjenlevende i dag. Samtidig er formalhagen den delen av hagen som er mest tydelig forenklet, med gangveier, rabatter, parterrer og store vekstområder som i dag er blitt plen.

Avgrensningen til formalhagen er i denne oppgaven satt til å inkludere Floraplassen øst for herregårdsbygningen, da det sannsynligvis har fungert som en overgang mellom formalhagen og landskapshagen, og bør forstås som et viktig element i opplevelsen av anlegget. Videre nedover følger avgrensningen der landskapshagen har begynt med store eiketrær på sidene til og med paviljongen nederst i hovedaksen.

Avgrensningen vil utvide seg ettersom formalhagen har blitt utviklet gjennom historien. Formålet med tolkningsplanene er å synliggjøre utviklingstrinnene til hagen.

Tidsavgrensning

Oppgaven har som hovedformål å belyse hovedtrekk i utviklingen av formalhagen fra 1600-tallet til i dag. Likevel er det viktig å nevne at de historiske tolkningene er nettopp tolkninger og at det ikke finnes noen fasit.

Historien har blitt delt opp i ulike perioder basert på eierhistorikk og tilgjengelig kildemateriale, og det har blitt utarbeidet en tilhørende tolkningsplan til hver periode. En tidslinje med periodeinndelingen kan finnes på side 13, hvor det er synlig at eierhistorikken er grunnlaget for fordelingen av perioder.

Det har blitt jobbet med historien til hagen på Rød tidligere. Det er spesielt hagen under Anker-familiens eierskap, altså periodene 1830 - 1902 og 1902-1956 som har blitt jobbet med, siden det er rikt med kildemateriale fra den tiden. I midlertid har hagen som var på stedet før Carsten Nilsen Tank d.y. kjøpte Rød i 1733 vært svært usikker. Perioden under Tank-familien, 1733- 1830, har også ikke blitt jobbet med i stor grad, til tross for at det finnes en god del kilder om tiden og at formalhagens premisser sannsynligvis ble satt da.

Figur 1.7: Den hvite linjen viser avgrensningen til formalhagen gjennom tiden.

Dagens situasjon

Hagen begynte allerede å bli nedprioritert på grunn av økonomi på slutten av 1920-tallet. Borghild Anker var den siste fastboende på Rød, og da hun døde i 1956 ble stiftelsen Rød Herregård grunnlagt noen få år etter. Allerede da krevde hagen store utbedringer, og fokuset ble på å bevare det eksisterende i hagen med mål om å gjenskape den etterhvert som det ble økonomi til det.

I dag fremstår hagen fremdeles som forenklet, og består stort sett av plen. Grusgangen i midtaksen og tverraksen til bysten er blitt restaurert, men resten av stinettverket i hagen mangler. De viktigste

elementene som er bevart i hagen er hasselgangen, buksbommene øverst, bysten av Peter Martin Anker d.e., lindetunnelen, Havepaviljongen og lindealléen øst for Havepaviljongen. I tillegg er det mange trapper som er bevart i hagen, men mange steder har de blitt skjeve. Lindealléen i hovedaksen ved Havepaviljongen er blitt plantet på nytt, og består dermed ikke av de originale trærne. I nyere tid har dammene nederst i formalhagen blitt gravd fram og gjen-skapt, og Roseparterret ved drivhuset og murene ned mot Eremitthytta har blitt gjen-skapt.

Figur 1.8: Roseparterrets utforming fra 1910-tallet har blitt rekonstruert og oppgradert flere ganger siden Rød ble museum, sist i 2013.

Figur 1.9: Bysten til Peter Martin Anker d.e. er opprinnelig fra 1874. Bysten ble ødelagt i hærværk i 2007, men ble restaurert og satt ut i hagen igjen.

Figur 1.10: Tiltak for å bevare og restaurere Havepaviljongen fra 1756 har blitt gjort flere ganger siden 1960-tallet. Dammen nedenfor er fra 1910-tallet, og har blitt restaurert flere ganger.

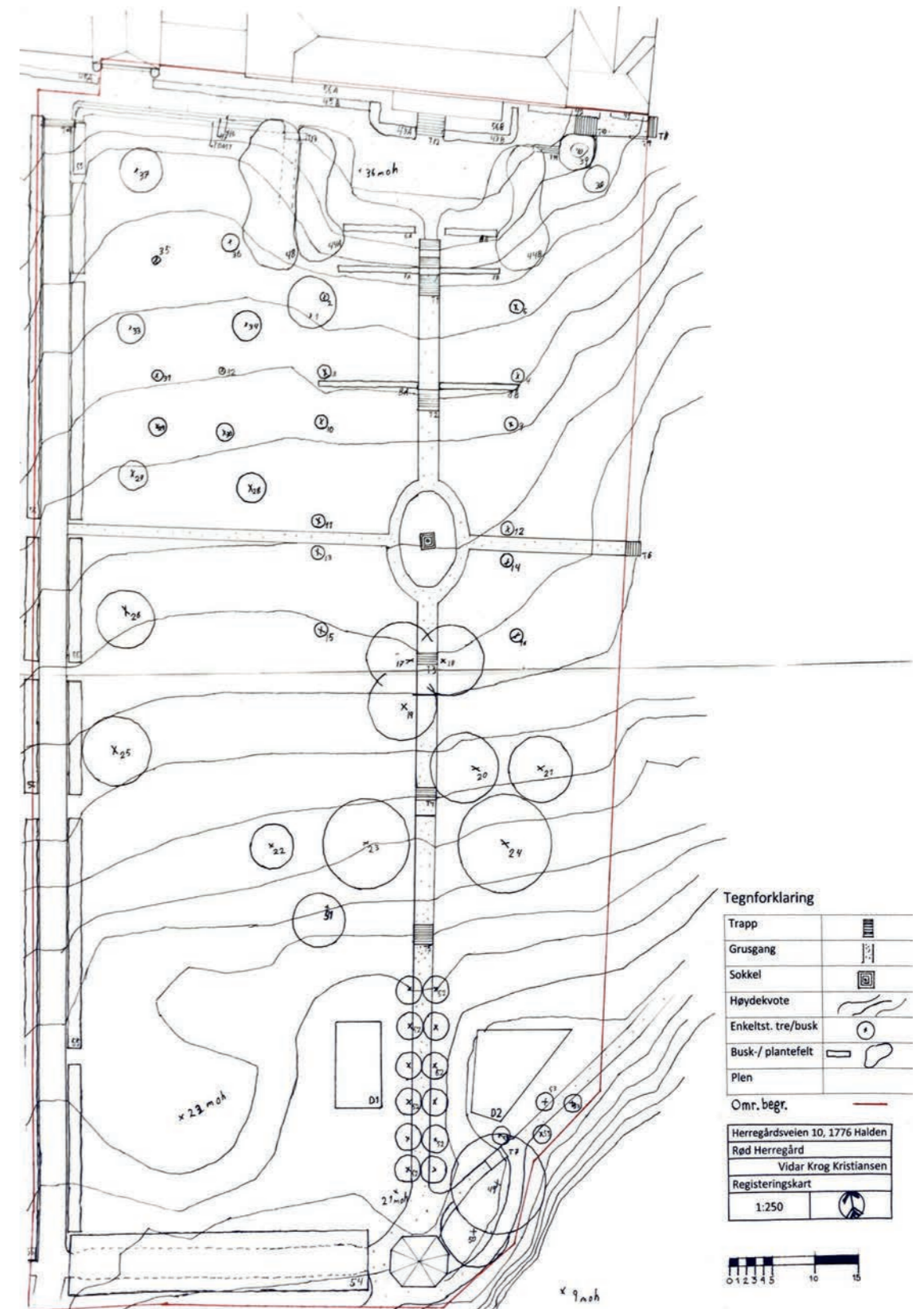
Figur 1.11: Store plener og åpne flater nederst i hagen. Dammen vises for første gang på kart fra 1858, men skriftlige kilder tyder på at den kan ha vært fra før 1733. Den ble gjen-skapt på 80-tallet og har blitt restaurert også i nyere tid.

Figur 1.12: Store gressflater med enkeltrær. Hasselgangen har hatt ulik beskjæring gjennom tiden, men er svært gammel. De runde buksbommene er blitt plantet ut i nyere tid. Det døde treet i bakgrunnen er rester av Tujaplener fra 1910-tallet.

Figur 1.13: Eremitthytten, dammen og oppmuringen har vært i hagen lenge. Murene og dammen ble rekonstruert i 2022.

Figur 1.14: Oppmåling av formalhagen øst for hasselgangen gjort av V. K. Kristiansen i 2019.

Kunnskapsbakgrunn

Denne oppgaven baserer seg i stor grad på tidligere arbeider gjort på Rød. Blant disse finner man blant annet eldre registreringer av Magne Bruun i 1961 og Vidar Krog Kristiansen i 2019. Rød er beskrevet i egne kapitler i flere bøker, og er i tillegg fokuset for boka Rød herregård gjennom 300 år (Eliassen et al., 2010).

Den viktigste bakgrunnen for denne oppgaven er oppgavene fra masterkurset LAA321 (3D-visualisering av historiske landskap) ved NMBU i 2022. Fire grupper med landskapsarkitektstudenter på 4. og 5. år valgte ulike områder i hagen og tidsperioder. Alle oppgavene er svært godt gjennomarbeidet og beskriver de ulike områdene og epokene i detalj.

Landskapsparken på Rød Herregård (Bergtun et al., 2022) omhandler landskaps-hagen øst for formalhagen fra den ble anlagt rundt 1800 fram til i dag. Rapporten har mange interessante perspektiver og funn om de ulike elementene i landskapsparken, som eremitthytta, bjørnegrotta, tempelet og saluttbatteriet. I denne masteroppgaven er det spesielt nyttig at gruppa har sett på Florapllassen rundt 1858.

Rødsparken vest (Schjødt et al., 2022) har hatt fokus på landskaps-hagen som ligger vest for formalhagen. Denne delen av hagen er preget av nedbygging, og har tidligere dekket et større område. Vest-delen av hagen har i stor grad vært litt glemte, og har blitt beskrevet i mindre

detalj gjennom historien enn de andre delene av hagen. Rapporten er en god utforsking av hva som kan ha vært i området, og er spesielt nyttig ettersom den beskriver en del av hagen som ikke har blitt jobbet mye med ellers.

Formalhagen 1830-1902 (Kummernes et al., 2022) beskriver formalhagen under Peter Martin Anker d.e.s eie. Mange av funnene fra rapporten er blitt tolket videre i denne masteroppgaven og tolkningsplanen fra rapporten er blitt brukt aktivt i utforskningen av perioden. Visualiseringene av hagen er også spesielt nyttige da de kan formidle romlige kvaliteter som er vanskelige å beskrive med ord.

Rød Herregård - bruk & behag i unionsoppløsningens tid (Hermstad et al., 2022) har hatt spesielt fokus på drivhusene og nyttedelen av formalhagen på starten av 1900-tallet under Peter Martin Anker d.y.s eie. Rapporten omhandler både det som har vært ute i hagen og det som har vært innvendig i palmehuset og drivhusene som tidligere preget Røds fasade. I denne masteroppgaven er delene om formalhagen nyttige, hvor spesielt dyrkningsområdet i vest er nøye gjennomgått.

Illustrasjoner fra disse rapportene vil gjenbrukes i denne oppgaven der det er naturlig, og enkelte steder vil spesielle funn eller teorier fra rapportene bli tatt opp og vurdert i nytt lys.

Figur 1.15: Forsider med navn på forfattere av rapportene fra LAA321 høsten 2022.

Eierhistorikk

Neste side viser en tidslinje over eiere og boende på gården gjennom tidene.

Gården nevnes for første gang i 1593, den gang med skriveformen Rudt (Eliassen et al., 2010, s. 20). På 1600-tallet varierer navnene mellom Rød og Røed. Rød var en av de større gårdene i området rundt Fredrikshald, og var eid av ulike bønder gjennom tidene.

I 1647 nevnes en Peder som oppsitter av gården. I 1665 bodde Gunder Halvorsen på Rød med to voksne sønner. Jens Pedersen var gjestgiver ved gården i 1682, men Gunder Halvorsen var fortsatt boende der i 1685. I 1683 fikk Jens Pedersen tinglyst et pantebrev som blant annet sikret adelig herlighet. Dette innebæerte blant annet skattefrihet og fritak for skyssplikt. I tillegg ble Jens Pedersen selveier på Rød og han fikk rettigheter på jorda til to andre gårder i området.

I 1685 tok Mette Meng og ektemannen Nils Christensen Stub over Rød. Mette Meng døde i 1696, og i 1703 flyttet Stubs far Christen Andersen inn på Rød etter at han mistet huset sitt i brann (Eliassen et al., 2010, s. 21). Under denne tiden er det usikkert om det er Nils Christensen Stub eller Christen Andersen som var formell eier av Rød, men Andersen bodde der til hans død i 1716. Nils Christensen Stub og hans familie eide Rød fram til 1726, og hadde dermed eiendommen i en periode på rundt 40 år.

I 1726 kjøpte enken Hellena Barbara Koch Rød på auksjon, men hun klarte ikke å reise kjøpesummen og Rød sto tomt i noen år. I 1733 ble Rød lagt ut for auksjon på

nytt, og Carsten Nilsen Tank d.e. kjøpte gården. For anledningen står innskripsjonen T 1733 fortsatt i grunnmuren på østfløyen.

Tankfamilien brukte først og fremst Rød som en lystgård på sommeren, og eierne bodde primært i byen. Carsten Nilsen Tank gjorde stas på Rød, og var nok ansvarlig for mye av Røds herskavelige preg (Eliassen et al., 2010, s. 29). I 1753 døde Carsten Nilsen Tank d.e., og Nils Carstensen Tank arvet Rød. Nils Carstensen Tanks mor Karen Krabbe Colbjørnsen bodde på Rød til hennes død i 1770. Hun ble dermed en av de første fastboende i Tankfamilien sammen med sin datter Maren Marie Brockenhuus.

Nils Carstensen Tank eide Rød til hans død i 1801, hvor hans sønn Carsten Nilsen Tank d.y. arvet gården. Carstens eneste sønn Otto fikk ingen sønner selv, og Tank-slekten stoppet på mannssiden (Eliassen et al., 2010, s. 42). I mellomtid giftet Carstens datter Petronelle Didrikke Cathrine Tank seg med Peter Martin Anker d.e., som senere kom til å overta Rød.

I 1829 slo Carsten Nilsen Tank d.y. seg konkurs (Anker-Rasch, 2006, s.23), og hans svigersønn Peter Martin Anker d.e. kjøpte Rød i 1830 (Eliassen et al., 2010, s.112). Anker-familien skulle etter dette eie Rød i mer enn 125 år. Peter Martins kone Petronelle døde i barsel i 1833, og i 1835 giftet Peter Martin seg på nytt med Cathrine 'Thrine' Gløersen (som tok navnet Anker). Peter Martin Anker d.e. døde i 1863, men Thrine Anker bodde som enke på Rød i nesten 40 år, fram til hennes død i 1902.

I 1903 gikk Rød videre til Thrines barnebarn Peter Martin Anker d.y. og hans kone Nini Roll Anker. Huset og hagen var noe forfallent da de overtok, og store forandringer ble gjennomført, spesielt i bygningen (Eliassen et al., 2010, s. 175.) Peter Martin Anker d.y. og Nini Roll Anker skilte seg i 1907, og Peter Martin giftet seg med sin kusine Borghild Anker i 1910. I perioden etter var Rød gjenstand for den første profesjonelle restaureringen av en historisk hage i Norge, utført av Oslos bygartner Marius Røhne (Sørensen, 2013).

Økonomien til Peter Martin d.y. gikk dårlig fra 1921 og utover (Eliassen et al., 2010, s. 208), og ble forverret de neste årene av faktorer som lav pris på tømmer, dårlig økonomisk administrasjon og høy gjeld. I 1933 ble det besluttet å selge tomter på flere av jordene til Rød, og Peter Martin d.y. og Borghild flyttet til Sorgenfri. I 1938 returnerte de likevel til Rød, og regnskap fra 1939 viser at økonomien til Peter Martin d.y. igjen var blitt brukbar, først og fremst gjennom eiendomssalg (Eliassen et al., 2010, s.210). I 1939 døde Peter Martin Anker d.y., men Borghild ble boende på Rød.

Etter Borghild Ankers død i 1955 ble arven delt mellom tre personer. Ole og Fritz Anker Rasch var hennes sønner fra et tidligere ekteskap med Gottfred Rasch, mens Nils Anker var hennes og Peter Martin d.y.s felles sønn. Nils Anker døde i 1956, og testamenterte sin arvedel til sine halvbrødre Ole og Fritz. I 1958 overdro brødrene Rød til stiftelsen Rød Herregård (Eliassen et al., 2010, s. 245). Rød Herregård ble museum, og fikk sin første konservator i 1965.

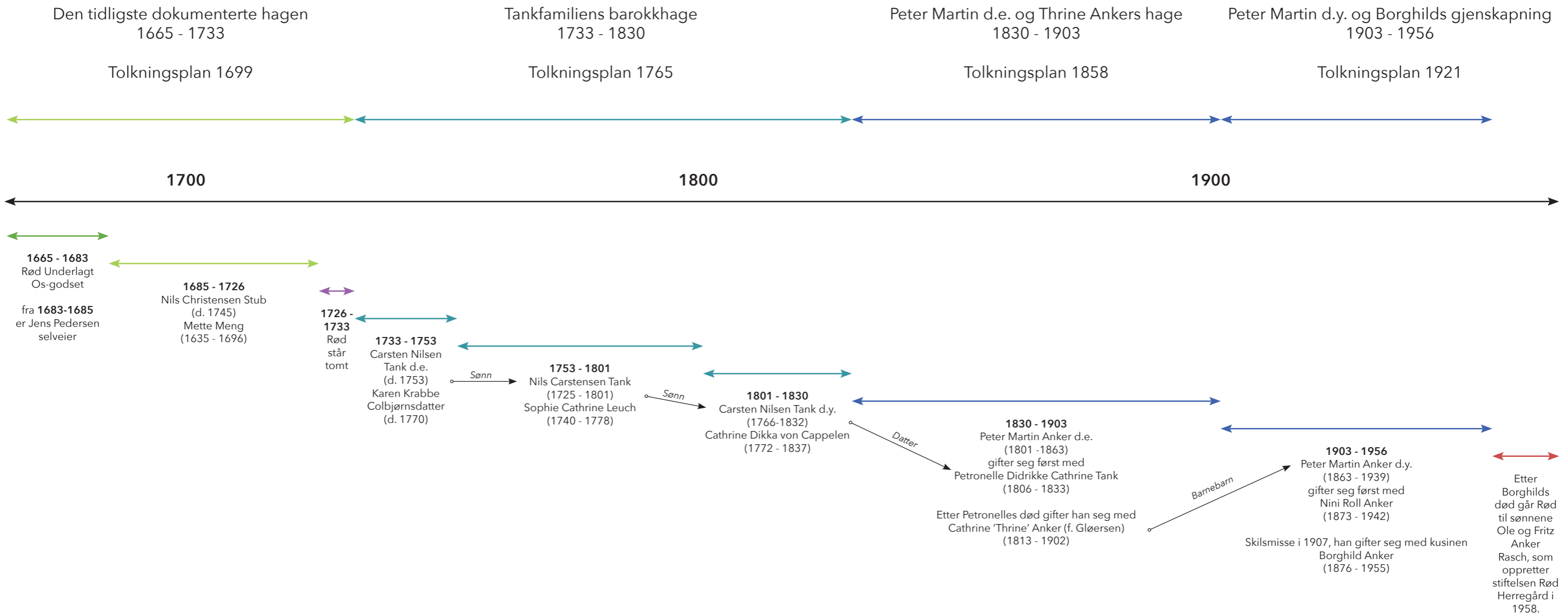

Figur 1.16: Inskripsjon på østfløyen av hovedhuset. "T Ano 1733", T viser til Carsten Nilsen Tank d.e.

Figur 1.17: Rød var samlingspunkt for hele familien mens Thrine Anker bodde der alene som enke. Ukjent fotograf, 1870.

Tidslinje over eierskap og epokeinndeling

2. Tematisk innledning

Problemstilling

Historiske tolkninger plass i forvaltningen

Historiske grøntanlegg som kulturminner

Begreper

Metode

Sammendrag av historiske tolkninger

Figur 2.1: Formalhagen sett fra andre etasje i hovedhuset.

Problemstilling

Figur 2.2: Midtaksen mot huset sett fra Havepaviljongen. Bildet er tatt etter Marius Røhnes rekonstruksjon på 1920-tallet. Enger, ca. 1920.

Innenfor all kulturminneforvaltning, inkludert forvaltning av historiske grøntanlegg slik som hagen på Rød, er det viktig å argumentere for hvilke verdier som finnes samt hvordan og hvorfor de skal bevares. Som forfatter av en forvaltningsplan (eller masteroppgave) er det lett å ta for gitt at alle er enige om at historiske elementer har en iboende verdi som gjør at de bør prioriteres høyere enn nye behov.

Kulturhistoriske verdier må argumenteres for og underbygges før man kan begynne å snakke om å restaurere eller gjenskape noe. Dersom kulturminnet ikke er spesielt bevaringsverdig eller viktig for folk flest skal det mye til at det blir bevart på en god måte og får den oppmerksomheten som kreves for at den skal kunne oppleves i lang tid fremover.

Denne oppgaven er dermed et eksempel på den delen av kulturminneforvaltningen som kommer før man skal diskutere hvordan man skal bevare det best mulig, nemlig å identifisere disse verdiene i tekst, kart og illustrasjoner. Dette vil gjøres ved å forklare hagens utvikling gjennom tidene. Samtidig vil refleksjonsdelen komme med noen tanker og forslag til hvordan man kan tenke når man skal begynne å restaurere, rekonstruere og/eller omforme hagen på Rød. Dette er likevel bare en start på et arbeid som allerede pågår og vil fortsette på Rød med å utarbeide tiltak og skjøtselsplaner for enkeltområder og elementer i hagen. Problemstillingen kan dermed oppsummeres slik:

«Hva er hovedtrekkene i utviklingen til hagen ved Rød Herregård?»

Problemstillingen vil besvares ved å vise trinnvis utvikling av hagen fra den første kjente hagen i 1699 til 1921, samt fortelle om hvordan den er i dag. Dermed vil resultatet bli en tolkning av hagens utvikling gjennom tiden. Tolkningen kan være en start på en videre diskusjon, spesielt om hagen på 1600- og 1700-tallet som har vært lite i fokus tidligere.

En fullstendig forståelse av hagens historiske utvikling gjør at man kan fortsette videre med å identifisere kulturhistoriske verdier og forstå kulturmiljøet anlegget er en del av. Det vil også være utgangspunktet for videre forvaltning og framtidig utvikling av hagen.

Denne oppgaven har som formål å være en støtte i dette arbeidet, men Rødshagen vil likevel sannsynligvis trenge en arbeidsgruppe med ressurspersoner fra ulike fagdisipliner for å komme fram til noe definitivt. Med georadar-undersøkelser og hagearkeologiske utgravninger vil man også kunne finne nye spor som kan enten bekrefte eller avkrefte antagelser man har gjort. Nye funn kan også oppdages når man først setter i gang med et tiltak og setter spaden i jorda. I tillegg kan nye litterære kilder eller bilder oppdages som gir nye inntrykk. Slik vil arbeidet med å forstå hagen ved Rød Herregård aldri være helt ferdig.

Historiske tolkninger plass i forvaltningen

Ettersom oppgaven har som formål å være nyttig for den framtidige forvaltningen av hagen på Rød, er det viktig å ha en forståelse for hvordan historiske tolkninger kan brukes.

Innenfor kulturminneforvaltningen bruker man forvaltningsplanen som redskap til å formulere langsiktige målsetninger for kulturminner. Tilnærmingen til den historiske tolkningen baserer seg i stor grad på Maria Flincks bok *Historiska trädgårdar: att bevara et föränderligt kulturarv* (2013). Maria Flincks beskrivelse av vårdplan sammenfaller i stor grad med det norske begrepet 'forvaltningsplan', brukt av blant annet Riksantikvaren, og dermed blir dette begrepet brukt i denne masteroppgaven.

Det finnes mange ulike maler for forvaltningsplaner, og Riksantikvaren poengterer i sin mal at planen må tilpasses anlegget og kan se ulik ut i ulike prosjekter (Riksantikvaren, 2020). Flinck (2013) beskriver hva en forvaltningsplan bør inneholde i sin enkleste form:

Flincks mal for vårdplan

- Grunnfakta om eiendommen
- Historie
- Beskrivelse av dagens situasjon
- Kulturhistorisk analyse
- Mål for langsiktig vedlikehold
- Kildefortegnelse

Riksantikvarens mal er relativt lik i rekkefølgen, men har mer fokus på juridiske forhold, og har andre navn på delene (Riksantikvaren, 2014).

Mål for langsiktig vedlikehold har her blitt endret til planer, tiltak og retningslinjer, som har en litt annen betydning. Mens Maria Flincks kapittel kan tolkes mer som en visjon for framtidig utforming av anlegget er Riksantikvarens mal tilsynelatende mer konkret og inneholder spesifikke tiltak, som etter Flincks metode hovedsakelig blir behandlet i vedlikeholdsplanen som neste virkemiddel i forvaltningen av et historisk grøntanlegg.

Riksantikvarens mal

- Formelle forhold
- Overordnede bestemmelser
- Beskrivelse av grøntanlegget
- Historisk beskrivelse
- Beskrivelse av dagens situasjon
- Kulturhistorisk analyse
- Beskrivelse av grøntanleggets delområder
- Planer, tiltak og retningslinjer
- Kilder
- Vedlegg

Statens Fastighetsverk (SFV) som har ansvar for kulturminneforvaltningen i Sverige bruker en annen mal i sitt arbeid (Flinck, 2013).

Generelt har SFVs mal mange av elementene som kommer til slutt i de andre malene før historien, som mål for framtidig utseende og behov for tiltak.

I tillegg inneholder deres plan en 'verdi- og trussel'-analyse som blant annet skal peke på noen av de umiddelbare forholdene som truer de kulturhistoriske verdiene i hagen, som forfall, nedbygging eller lignende.

SFVs mal for vårdplan

- Forord
- Sammendrag
- Eiendomsopplysninger og lovvern
- 'verdi- og trussel'-analyse
- Mål for framtidig utseende og karakter
- Spesielle krav for vern, behov for akutte og langsiktige tiltak
- Historie
- Beskrivelse av dagens situasjon
- Delområder: historie, dagens situasjon, verdi, mål og vernekrav
- Kilder og litteratur
- Vedlegg, for eksempel kart, tegninger og planer

Mens en forvaltningsplan ofte benyttes som et juridisk dokument med bindende formuleringer og mye fokus ilagt verne-status, lover og forskrifter, er denne masteroppgaven ment som en historisk tolkning som skal være forståelig for alle som har interesse for anlegget. En forvaltningsplan vil ofte leses av de som har nær kjennskap til anlegget og som jobber med å forvalte det, som gartnere, eiere eller entreprenører som skal utføre oppdrag på stedet. Denne masteroppgaven er heller tenkt å være pedagogisk lagt opp slik at leseren kan forstå innholdet uansett kunnskapsnivå og kjennskap til hagen på Rød.

Denne oppgaven kan være et grunnlag for en fullstendig forvaltningsplan av hagen på Rød som tar for seg mer om hvordan hagen skal bli i framtiden og foreslå egne tiltak. I en forvaltningsplan vil en oppsummering av hagens historie som regel være nok, og derfor er det blitt laget et sammendrag av de historiske tolkningene på side 23.

Innholdsfortegnelsen på side 5 kan forstås og inndeles slik:

- Grunnfakta om eiendommen
- Dagens situasjon
- Tematisk innledning til masteroppgaven
- Sammendrag av historiske tolkninger
- Historiske tolkninger
- Konklusjon
- Kilder og litteratur

Historiske grøntanlegg og hager som kulturminner

Utformingen av en hage forteller om personen som fikk den anlagt og samtidens kultur, syn på naturen og tilgjengelig kunnskap og plantemateriale. Opplevelsen av en hage er flersanselig, og skalaen gjør det som oftest nødvendig å bevege seg rundt i hagen for å oppleve alt. Flinck (2013) går så langt som å si at hagekunsten er den eneste kunstformen som involverer alle sansene våre, hvor syn, hørsel, lukt, smak, følelses- og balansesansen alle spiller med.

I tillegg til selve sanseopplevelsene knyttes inntrykkene videre til personlige minner fra hager man har vært i tidligere. Lyden av ospeblad som skjelver i vinden, følelsen av sola i ansiktet eller smaken av et stikkelsbær kan sende sinnet ditt på reise gjennom tid og rom. Den fullstendige sanselige opplevelsen gjør hagekunsten unik og bevaringsverdig.

Det er også noen faktorer som gjør at bevaring av grøntanlegg skiller seg ut fra annen kulturminneforvaltning. Vegetasjonen i grøntanlegg gjør at forandring er en konstant del av forvaltningen (Flinck, 2013), og naturlige faktorer, så vel som drift og skjøtsel vil være i kontinuerlig utvikling. Selv med kontinuerlig skjøtsel og vedlikehold for å holde hagen mest mulig lik vil uventede faktorer som ekstreme værhendelser eller plantesykdommer kunne gjøre store endringer i grøntanlegget.

En historisk hage kan ikke plasseres i et glassmonter i et museum eller henges på en vegg. De sanselige opplevelsene kan dokumenteres, men det er kun ved å være i hagen at man kan ha opplevelsene selv.

Figur 2.3: Bilder beskriver kun den visuelle opplevelsen av hagen, og bilder i svart-hvitt viser enda mindre. Enger, 1920-tallet.

I tillegg til verdien av et enkelt kulturminne, er sammenhengen det har med sine omgivelser, historien og andre kulturminner i området viktig. I hagekunstens kontekst er særlig terrenget, landskapet og klimaet faktorer som har vært utslagsgivende for hagens utforming gjennom historien. I tillegg er det viktig med forståelse for hvem som har brukt hagen, og hva den har vært brukt til.

Begrepet kulturmiljø ble lagt inn i kulturminneloven i 1992 for å beskrive et område hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng (Riksantikvaren, u.å.). Noen eksempler på fredede kulturmiljø i Norge er Henningsvær, Bygdøy og Kongsberg sølverk. Ved å tenke på kulturhistoriske verdier som kulturmiljø kan man se utenfor enkeltminner, og fokusere på sammenhengen mellom ulike elementer med historisk

verdi og relasjonen deres til omverdenen.

Hagen på Rød Herregård er gjennom tiden blitt preget av faktorer som ligger utenfor avgrensningene til hagen i dag. Hagen hadde en viktig tilknytning til Iddefjorden, og det var tidligere direkte kobling fra hus til sjø gjennom hagen. Handelen i trelast gjør koblingen til havet med handelsskip, Tista med tømmerfløting, skogen, og fabrikkene til naturlige elementer knyttet til Røds kulturarv. I tillegg har historien til familiene Tank og Anker en sterk tilknytning til Rød, og de andre eiendommene som har vært tilknyttet familiene har også en rolle i kulturarven.

For å bevare hagen ved Rød Herregård på best mulig måte må man dermed også vurdere hvordan tiltak utenfor hagen styrker eller svekker dens kulturelle verdi.

Figur 2.4: Ankerfamiliens eiendommer i Fredrikshald-området. 3 (Dyrendal), 4 (Rød Herregård) og 7 (Sorgenfri) har status som kulturminner.

Begreper

Begreper fra riksantikvarens ordliste (Riksantikvaren, 2023):

Kulturarv:
Materiell og ikke-materiell kultur.

Kulturminne:
Spor etter menneskers liv og handlinger i det fysiske miljøet, deriblant steder som knyttes til historiske hendelser, tradisjon eller tro samt naturlige elementer med kulturhistorisk verdi (som vegetasjonen i en hage).

Kulturmiljø:
Et område hvor flere kulturminner inngår i en større sammenheng.

Landskap:
Utendørs omgivelser formet av samhandlingen mellom mennesker og natur.

Skjøtsel:
Regelmessige vedlikeholdstiltak for å bevare et kulturminne og/eller kulturmiljø.

Universell utforming:
At kulturminnet er tilgjengelig for flest mulig gjennom tilrettelegging for besøk og formidling av kunnskap.

Begreper for tiltak fra Flinck (2013).

Restaurering:
Tilbakeføre et anlegg som er forfalt eller gjengrodd, men hvor alt fortsatt finnes. Anlegget kan være overgrodd av ugress men under den kan man finne alle detaljer som stier, bed, kantstein og flerårige vekster. Etter luking og tynning kan resten tilbakeføres ved gjenopptatt skjøtsel.

Rekonstruksjon:
Å gjenskape et forsvunnet eller forandret anlegg til en eldre utforming ved hjelp av historisk kildemateriale fra det anlegget.

Tidstypisk etterligning (pastsj):
Nyskaping av et tidstypisk anlegg ved hjelp av historisk kildemateriale fra flere anlegg fra samme tid og samme type.

Omforming:
Modernisering eller forenkling av et historisk anlegg på en måte som forandrer dets utseende, innhold eller funksjon. Denne metoden skal normalt ikke benyttes i forvaltning av historiske grøntanlegg.

Varsom omforming:
Forandringene skal overensstemme med anleggets karakter og innhold, og alle forandringer skal være reversible. Dette er spesielt vanskelig når det gjelder levende planter og vekstmaterialer, da en plante som tas bort kun kan plantes igjen senere dersom den dyrkes et annet sted.

Fri fornyelse (Renovering):
Baserer seg på landskapsarkitektens subjektive tolkning av anleggets historie. Resultatet blir omforming og modernisering av anlegget der enkelte spor kan bevares mens nye historie-givende detaljer kan legges til.

Egne definisjoner:

Tolkningsplan:
Et opptegnet kart av en hage basert på historiske kilder og dagens situasjon som viser en personlig tolkning av hvordan hagen har sett ut i en tidsperiode.

Formalhage:
Formalhagen er som regel nærmest huset og består av rette akser, stramklippede elementer, prydplanter og nyttevekster. Den har ofte en kvartermessig struktur, og er åpen og luftig mens den er innrammet av hekker og alléer. Gjennom historien har den ideelle formalhagen endret seg, men i Norge er den ofte blitt bevart ved siden av sitt motstykke, landskapshagen.

Renessansehage:
Den norske renessansehagen er ofte anlagt på 1600-tallet og består av kvadratiske kvarterer med pryd- og nyttevekster i nærhet til hverandre. Dammer og frukthager er også populære elementer i renessansehager. Det er tydelig struktur, men ikke symmetri.

Barokkhage:
Den norske barokkhagen er som regel anlagt på 1700-tallet etter franske idealer.

Terrengforholdene i Norge gjør at terrasseringsene kan være mer dramatiske enn franske barokkhager, og som regel er de også mindre i omfang. Derfor kan den noen ganger minne om den italienske renessansehagen. I motsetning til renessansehagen er den strengt symmetrisk, og benytter også gjerne tvungent perspektiv for å få hagen eller huset til å se større ut. Elementer som identifiserer en norsk barokkhage inkluderer lysthus og paviljonger, buksbomhekker og terrasserings med trapper.

Landskapshage:
Stilen er opprinnelig fra England og inspirert av oriental hagekunst. Den ble populær i Norge på andre halvdel av 1700-tallet og innebærer slyngende stier lagt inn i skoger med store trær. Langs stiene er det lagt inn elementer som skal inspirere til ettertanke, som eremitthytter, templer, statuer, grotter og utsiktspunkt.

Figur 2.5: Tegning av Thomas Fearnley fra 1824. Rød ligger helt til venstre i bildet.

Metode

For å utforske hagehistorien på Rød og utarbeide en historisk sammensetning vil oppgaven basere seg på en rekke kilder. Riksantikvaren deler disse kildene opp i tre kategorier i sin veileder for grøntanlegg: skriftlige og muntlige kilder, det fysiske grøntanlegget, og undersøkelser i grunnen (Riksantikvaren, 2020).

I denne oppgaven er det lagt spesielt fokus på de to første kategoriene fra veilederen, da undersøkelser i grunnen ikke er blitt gjennomført på Rød enda. Forhåpentligvis vil slike undersøkelser, gjennom georadar og hagearkeologi, gjennomføres i løpet av de neste årene. Metode-delen vil beskrive litt om hvordan slike undersøkelser foregår, og det vil diskuteres noe i refleksjonsdelen.

Kategorien skriftlige og muntlige kilder består av gamle dokumenter, bilder og kart som viser anlegget, samt hva man kan få av informasjon fra ressurspersoner og tidligere eiere. De Ankerske samlinger innehar mye kildemateriale om Rød, og samlingen er fortsatt ikke fullstendig gjennomgått. I tillegg har blant annet arkivet på NMBU kildemateriale fra senere perioder. Mye av dette er tilgjengelig over nett, men da kurset LAA321 - 3D-visualisering av historisk landskap i 2022 brukte Rød Herregård som case ble store mengder kildemateriale samlet, kategorisert og stilt til disposisjon. Det har gjort jobben med å samle kildemateriale enklere, og mye av materialet brukt i denne oppgaven stam-

mer herfra. I tillegg har det blitt skrevet om Rød i mange bøker, deriblant Rød Herregård gjennom 300 år (Eliassen et al., 2010). Her er mye av arbeidet med å sammenfatte det som eksisterer av skriftlige kilder gjort, og hagen har også blitt skrevet om i ulike bøker om historiske hager.

Muntlige kilder blir i denne oppgaven ikke brukt direkte, og ingen formelle intervjuer av ressurspersoner er gjennomført. Samtidig har uformelle samtaler blitt brukt for å diskutere teorier, få forståelse for nytt kildemateriale og se etter historiske spor i anlegget.

Den andre kategorien, det fysiske grøntanlegget, er en viktig kilde i arbeidet med denne oppgaven. Anlegget slik det framstår i dag kan brukes for å lese tidligere utforminger av hagen. Samtidig vil terrengendringer i senere perioder skjule spor fra hagens eldre utforminger. Utgangspunktet for forståelsen av det fysiske grøntanlegget er dagens situasjon, som har blitt beskrevet i innledningen og blir tatt opp der det er nyttig i de ulike periodene.

På samme måte som rapportene fra LAA321 i 2022, har masteroppgaven også et utforskende element i form av tolkningsplaner for de ulike periodene. Denne oppgaven er likevel den første som forsøker å tolke hagens fullstendige historie helt fra 1600-tallet til i dag.

Figur 2.6: Iddefjorden sett fra utsikten ved første utferd til hagen i september 2022.

Kartkilder

Kartene over Rød varierer i detaljeringsnivå, og som regel er kartene sikrere kilder jo nyere de er. Generelt er det sjeldent med kart og plantegninger over grøntanlegg fra før 1900 (Riksantikvaren, 2020). På Rød har man flere kart som viser hagen, og den eldste som viser hagen med ganger og beplantning er fra 1824. Kartet fra 1858 av Grimsgaard er en svært god kilde som viser hagen i starten av Anker sitt eierskap.

Kartkildene er nyttige ettersom det viser hagen i relasjon til terrenget, byen, nærliggende tomter og andre deler av anlegget. I tillegg gir de et overblikk over hagens struktur, romfølelse og beplantning (Flinck, 2013). Den nyttigste kartkilden er oppmålinger, som viser akkurat hvordan hagen har vært ved et visst tidspunkt. Den første nøyaktige oppmålingen ble

gjort av Marius Røhne i 1916 som en del av det som blir kalt Norges første profesjonelle hagerestaurering (Langeland, 2013). Kart fra før denne perioden regnes som noe mer unøyaktige og usikre, spesielt på detaljer som trapper og innhold i kvarterer.

For å undersøke kartkildene er det vanlig å legge dem over hverandre (overlay) for å identifisere likheter mellom ulike kart og med dagens terreng. Dette arbeidet har blitt enklere ved hjelp av digitale verktøy, som gjør skalering og overlay kjapt og lett tilgjengelig. Overlay er spesielt viktig for å se om kartene går opp i terrenget, spesielt i en terrassert hage slik man finner på Rød. Det er ofte enklere å argumentere for at kartet har små mangler eller feil enn at terrenget har blitt drastisk endret.

Figur 2.7: Kart kan vise oss relasjonen hagen har til sine omgivelser. Scheel, Krogh & Oppen, 1760.

Malerier, tegninger og foto

Visuelle kilder som malerier, tegninger og foto er spesielt gode på å formidle romfølelse, strukturelle elementer eller detaljer avhengig av perspektivet motivet er laget fra. En tegning eller et fotografi fra inni hagen kan fortelle mye om høyder på vegetasjon, detaljer i utførelse, skala og relasjonen mellom elementer og til besøkende i hagen. På den andre siden kan et maleri som viser hagen fra lengre unna eller et flyfoto være verdifullt for å forstå store strukturer som gangsystemer, trekker og inndelinger i hagen.

Avhengig av utførelse og type (maleri, tegning eller foto) vil kilden ha svært ulik sikkerhet. Et fotografi vil som regel vise et nokså objektivt bilde av utseendet i hagen (dog ikke alltid, ved for eksempel tvungent perspektiv for å få elementer

til å se større eller mindre ut) og er sånn sett en nokså pålitelig kilde. En tegning vil derimot enkelt kunne justeres for å gjøre hagen mer eller mindre imponerende. Et maleri vil som regel være malt etter en skisse som tidligere er blitt gjort på stedet, og ofte var nok denne originale skissen en mer ærlig representasjon av hagens utseende enn maleriet som fulgte (Flinck, 2013). Maleriet viser som regel et forenklet bilde av hagen, samtidig som bildene ofte var gjort på bestilling og derfor viste hagen som finere eller større enn den var i virkeligheten.

Fotografi egner seg godt til å se detaljer, men er ikke utbredt i Norge før på 1860-tallet. Tegninger kan også vise et detaljert bilde. Malerier egner seg heller best til å se overordnede strukturer.

Figur 2.8: Tegninger kan være preget av kunstnerens egne oppfatning av hagen, men er likevel en god kilde. H. A. Grosch, ca. 1810.

Litterære kilder

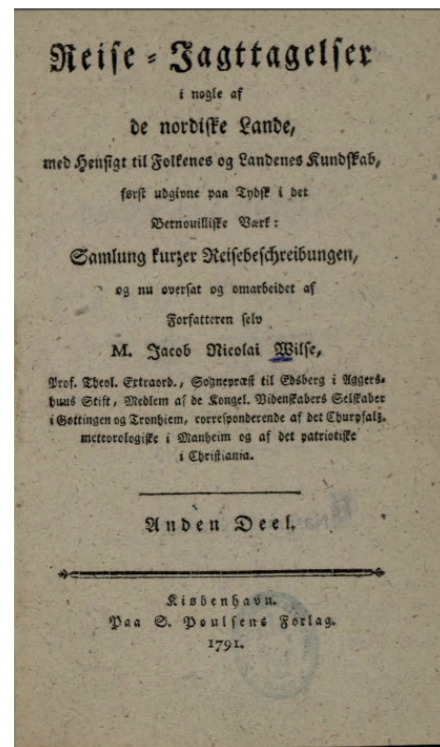
Rød er et noe unikt tilfelle i at det finnes mange litterære kilder som beskriver hagen. Taksten fra Tanks overtakelse av Rød i 1733 gir et innblikk i hvilke elementer som fantes i hagen på den tiden. Det finnes mange reisebeskrivelser fra personer som har besøkt hagen. Disse reisebeskrivelsene beskriver både detaljer i hagen og forteller mye om eierne av Rød og hvordan hagen ble brukt til å underholde gjester.

De skriftlige primærkildene gir sentrale førstehåndsskildringer som kan brukes sammen med andre kilder for å fylle inn usikkerheter. De er også viktige for å beskrive elementer som virket imponerende (eller mindre imponerende) for gjestene, men som ikke egner seg til å ha med på kart og visuelle kilder. På Rød omfatter dette blant annet en voksdukke

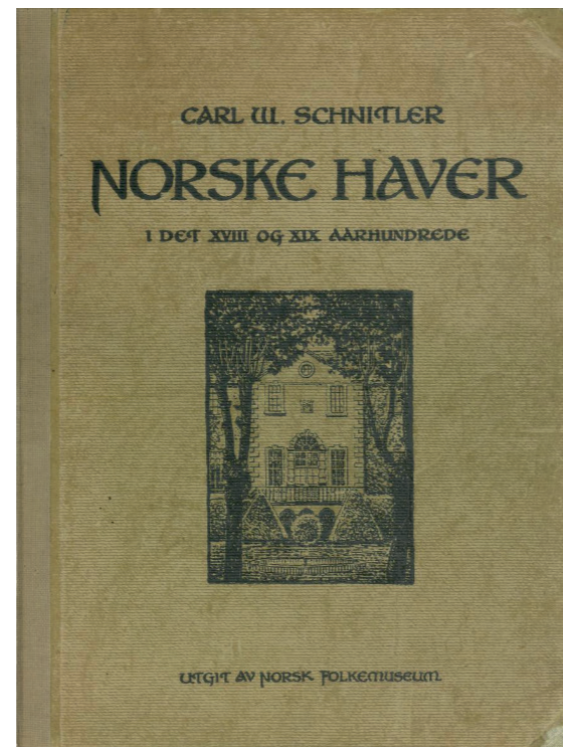
i eremitthytta som nevnes flere steder, et eget skjøtselsredskap til grusgangene beskrevet av Wilse, og arter av blomster og andre vekster som ellers ville vært vanskelig å identifisere.

Det finnes i tillegg rikelig med sekundærkilder om Rød i form av bøker og kapitler i hagebøker som har samlet sammen mange av disse primærkildene og oversatt dem til norsk. Ved bruk av disse kildene er det viktig å være bevisst på opphavet til kunnskapen man bruker: er det hentet direkte fra en primærkilde, er det forfatterens tolkning av en vag formulering, eller er det en selvstendig teori?

I tillegg til dette er skriftlige kilder fra perioden som hagebøker nyttige for å forstå hagekunsten i tidsalderen.

Figur 2.9: Side fra Reise-Iagttagelser av J. N. Wilse fra 1791.

Figur 2.10: Forside til Norske haver av C. W. Schnitler fra 1916.

Fysiske spor i anlegget

Ofte vil hagen selv være den viktigste kilden til kunnskap om historien (Riksantikvaren, 2020). Elementer som eksisterer i hagen i dag skal, fram til det motsatte er bevist, antas å være historiske spor. Elementer som gamle trær, murer, trapper og busker kan være hundrevis av år gamle. En registrering av dagens situasjon blir dermed svært viktig for å forstå historien.

I tillegg til gamle elementer vil terrenget også kunne fortelle mye om historien. På Rød skal vi senere se at terrasseringen senest var gjennomført på midten av 1700-tallet, og dette viktige elementet i hagen på Rød kan fortsatt oppleves i dag. I tillegg til de store trekkene vil små variasjoner i terrenget kunne fortelle mye. Små søkk kan tyde på at det tidligere har vært plantet et tre der og flate partier kan tyde på at det har vært en sti.

For å oppdage disse variasjonene er det nyttig å besøke anlegget ved ulike årstider samt ulike tidspunkt på dagen, da spor kan være lettere å tyde avhengig av forhold som lys, vegetasjon, temperatur og vind. Forskjeller i fuktighet kan avsløre en gjenfylt dam eller en grusplass gjemt under plenen. For å dokumentere funnene og gjøre dem tilgjengelige senere er fotografering et viktig verktøy. Ikke bare bidrar dette til at man selv kan se tilbake på bilder for å finne nye spor, men det åpner også for at andre kan tolke funnene selv og komme fram til alternative teorier.

I arbeidet med denne oppgaven har Rød blitt besøkt over et og et halvt år gjennom ulike årstider og med ulike formål.

Figur 2.11: Noen steder er terrenget bevart helt fra 1700-tallet, mens andre steder, som ved tennisbanen fra rundt 1890, fjerner terrengendringer spor fra hvordan hagen så ut tidligere.

Referanseanlegg

På lik måte som hagebøker fra tiden vil andre hageanlegg fra perioden kunne fortelle mye om hagekunsten. Det er generelt færre historiske anlegg som er bevart i Norge enn i andre land som Danmark, Sverige og Tyskland. Mye av hagekunsten i Norge var nok inspirert av hager i disse landene, og de kan derfor brukes til sammenligning med norske hager. Likevel er det verdt å merke seg at disse hagene i stor grad var mer gjennomført og staselige, spesielt hvis man ser lenger sør i Europa.

Norske forhold som terreng, et hardere klima og mindre velstand enn andre land

gjorde at herskapelige hager var vanskeligere å anlegge her. I tillegg har Norge i lang historie vært mindreparten i unioner med de andre skandinaviske landene. Anlegg fra disse landene blir dermed spesielt aktuelle å se på. Det finnes også noen hager i Norge man kan bruke som referansemateriale, og flere anlegg har blitt rekonstruert i senere tid.

Kilder fra andre historiske hager kan også utfylle mangler i kildemateriale fra Rød. Tegninger kan vise typiske kvarterer eller beplantningstyper for tiden, som man kan ta utgangspunkt i for en utforskende tolkningsplan.

Figur 2.12: Kilder fra andre anlegg fra tiden kan fylle hull i kildematerialet i hagen man jobber med. Hafslund på 1700-tallet.

Georadar-undersøkelse og hagearkeologi

Georadar og hagearkeologi er like ved at de begge synliggjør historiske lag som er skjult under overflaten. Begge kildene må i stor grad sammenlignes med annet kildemateriale for å tolkes, men kan gi verdifull informasjon om detaljer og størrelser.

Undersøkelser med georadar gjøres fra overflaten, og fungerer på samme måte som ekkolod gjør i sjøen. Radaren leser av grensene mellom ulike lag av materialer, og gir et bilde av jordlaget. Resulterende funn kan gjøres til linjer som kan legges over historiske kart for å kunne tolke sporene man har funnet.

Hagearkeologiske utgravninger kan gjøres på litt ulike måter, men fellesnevneren er at man forsiktig tar bort nyere materiale for å avdekke historiske lag og dokumen-

terer funn grundig underveis. Noen steder kan det være tilstrekkelig å grave en smal stripe, for å for eksempel finne bredden på grusstier. Andre steder kan et helt område utgraves for å finne grunnmurer fra drivhus. Hagearkeologiske utgravninger kan blant annet avdekke elementer som stier, dyrkningsbed, murer, terrasser, dammer, stolpehull og groper fra utplanting av trær (Flinck, 2013).

Ingen slike undersøkelser er gjort på Rød, men det er aktuelt med både georadar og hagearkeologi på sikt. Denne oppgaven vil kunne synliggjøre områder som kan være nyttige å undersøke i en hagearkeologisk utgravning. Nye funn kan også oppstå i georadar-undersøkelsen som gjør andre områder spennende å undersøke videre.

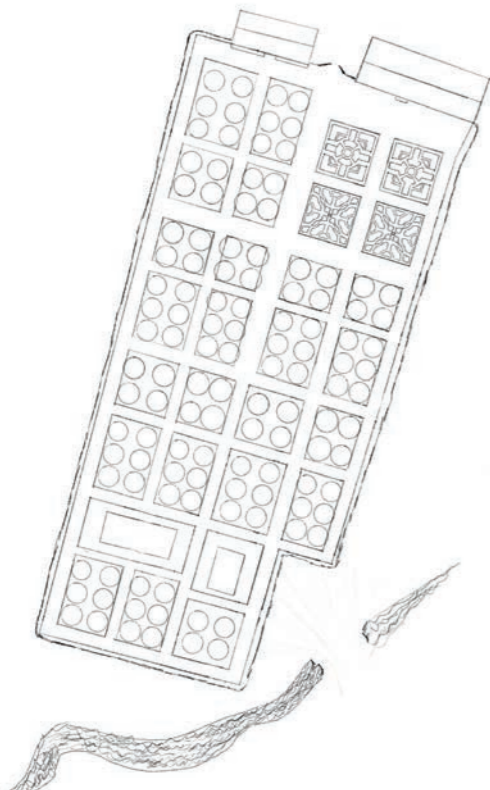
Figur 2.13: Terrenget, kartkilder og bilder viser stier som i dag er borte, og for å finne eksakt plassering og bredde kan man gjøre undersøkelser under bakken.

Sammendrag av historiske tolkninger

1665 - 1733:

De første kildene som viser hagen på Rød er et maleri og en skisse av Jacob Coning fra 1699. Hagen er vist som en rektangulær hage fylt med frukttrær som går fra huset ned mot sjøen.

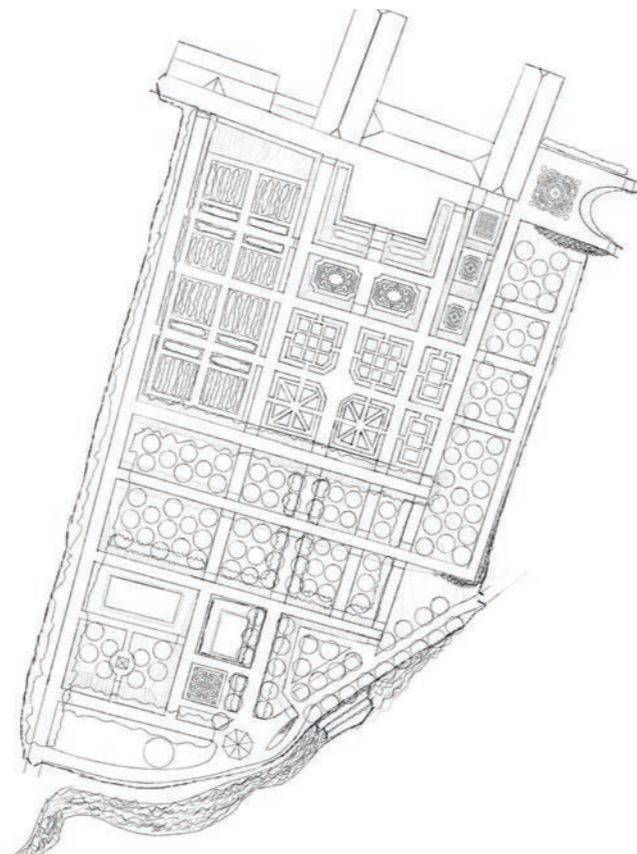
I denne perioden argumenteres det for en renessansehage lagt nedover i skrånende terreng med pryd- og nyttekvarterer nærmest huset, og frukthage med dammer nederst i hagen. Inngangen til hagen ligger vest for huset, og hagen er dermed forskjøvet en sti lenger vest enn i dag. Det tolkes også som at hagen er anlagt i terrenget som var på Rød før Tank anlegger terrasseringene.

1733 - 1830:

Det er sannsynligvis i denne perioden at terrasseringene vi finner i formalhagen i dag blir anlagt.

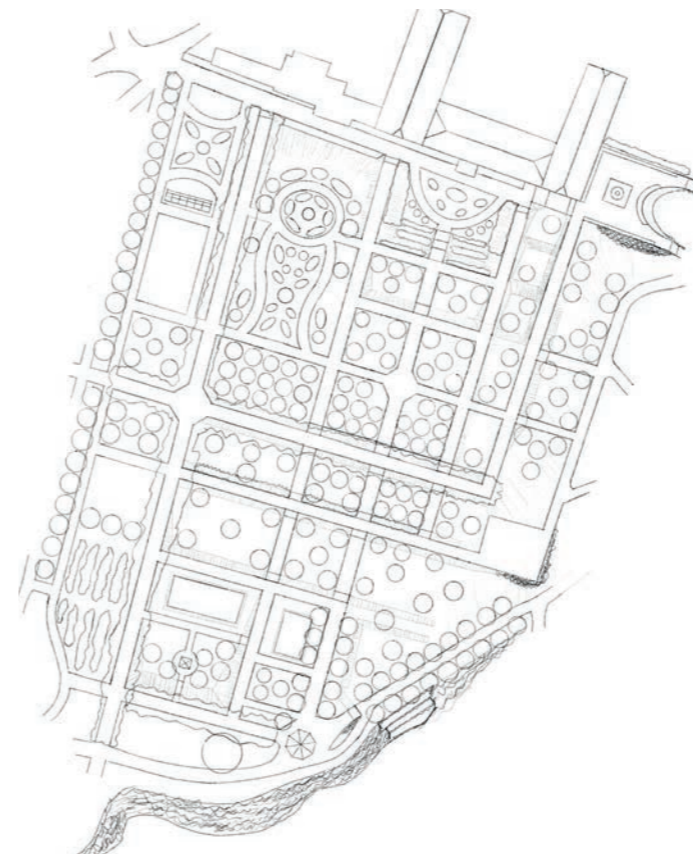
Det argumenteres for at at Tank-familien har videreført mye av stinettverket som fantes i renessansehagen, men at de spesielt i øverste del har fylt opp terrenget og laget terrasserings for å få en dramatisk barokkhage og egen hagedør fra huset. Det er tolket som at formalhagen opprinnelig var avgrenset til hasselgangen i vest, som sammen med en frukthage i øst gjør at hagen blir mer symmetrisk anlagt i forhold til huset enn slik den er i dag. Videre er hagen en klassisk barokkhage med parterrer, prydkvarterer, boskett og stramme hekker.

1830 - 1902:

Allerede rundt 1800 begynner den barokke formalhagen å gå ut av hagekunstens mote. Derfor ble landskapshagen anlagt utenfor formalhagen, og videre ut på 1800-tallet får formalhagen også et mer parkmessig preg med store plener med trær i ulike formasjoner.

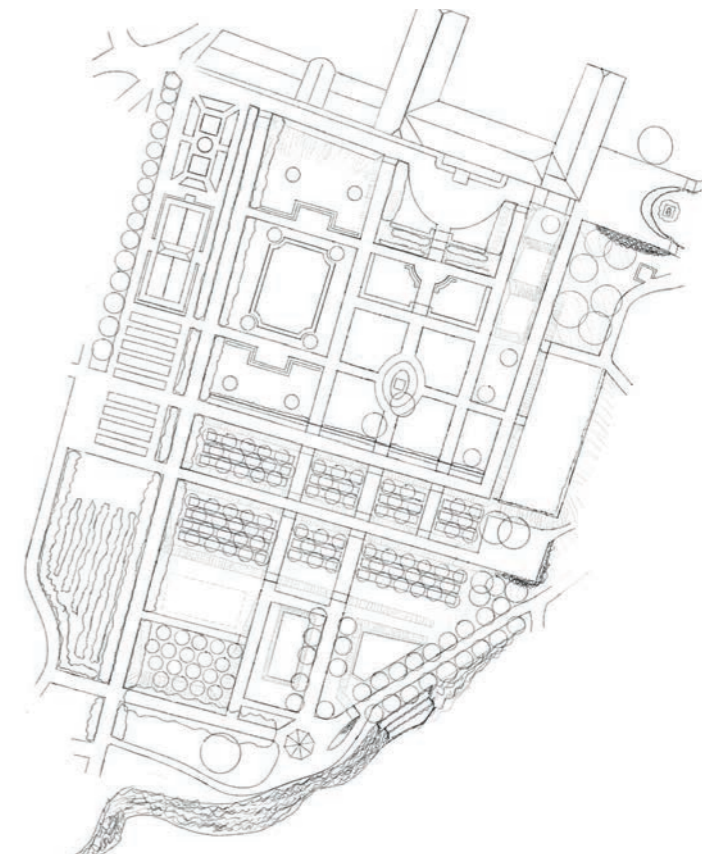
Det argumenteres for at hagen under den første Anker-familien er et resultat av en forenklet barokkhage fra 1700-tallet med nye elementer basert på tidens strøminger i hagekunsten. Grimsgaards kart fra 1858 er utgangspunktet for tolkningsplanen, som også er sammenlignet med tidligere undersøkelser, andre kilder fra tiden, terrengforhold og funn i hagen.

1902 - 1956:

På slutten av 1800-tallet blir vedlikeholdet av både huset og hagen på Rød dårligere da Thrine Anker bor alene som enke på Rød i nesten 40 år. Når barnebarnet tar over i 1903 gjøres det ombygginger av huset, og mye av hagen ryddes tilbake til åpen plen.

I tiårene som følger blir hagen fornyet, og på 1910-tallet blir den første profesjonelle hagerestaurering av en historisk hage gjennomført på Rød ved Oslos bygartner Marius Røhne. Arbeidet er ikke helt tro til historien, og kan heller regnes som en fri fornyelse. Oppmålinger fra 1916 og restaureringsplanen fra 1918, samt et mangfold av fotografier fra tiden gjør at det tilegnes stor tillit til tolkningen.

3. 1665- 1733: Den tidligste dokumenterte hagen

Sammendrag av perioden

De første eierne

Tolkningsplan 1699

Plassering og terreng

Delområder

Historisk kontekst

Norge er underlagt Danmark i en ensidig union, og det norske folk er styrt fra København. Norge mister Bohuslän til Sverige i 1658, og Fredrikshalds posisjon som grenseby styrkes. Norge og Danmark styres som én stat (Weidling & Njåstad, 2023). Stemningen mellom Danmark-Norge og Sverige er spent, og Fredriksten festning påbegynnes i 1661.

Fredriksten festning skulle senere bli eviggjort i historien gjennom Svenskekongen Karl XIIIs gjentatte forsøk på å beleire fortet i 1716 og 1718. Karl XII dør under beleiringen i 1718, og svenskene avbryter angrepet.

Figur 3.1 viser Karl XIIIs plan for beleiringen av Fredrikshald i 1718. Rød (stavet Röo) kan ses vest for Halden.

Sammendrag av perioden

Det finnes ikke mange kilder fra tiden, men at det i det hele tatt finnes kilder fra så tidlig er unormalt i norsk sammenheng. Grunnet store terrengendringer i de senere periodene er det vanskelig å identifisere spor fra 1600-tallet, men noen steder kan dagens situasjon også benyttes. Maleriet og tegningen til Jacob Coning, samt taksten fra 1733 blir dermed de viktigste kildene, mens referanseanlegg og litteratur kan fylle tomrommene.

Horticultura av Christian Gartner ble utgitt i 1694, og blir dermed en viktig kilde for perioden. Boka forklarer hvordan den norske renessansehagen var anlagt, og mange av elementene i tolkningsplanen er hentet fra den og Horticultura Danica (1647) av H.R. Block.

Til tross for mangelen på kilder viser både maleriene og taksten fra 1733 at det fantes en hage på Rød allerede før Tank kjøpte gården. Taksten beskriver fem fiskedammer og en hage med frukt og urter. Som Eliassen et al. (2010) påpeker hadde hagen altså allerede da et herskabelig preg, og det var uvanlig for gårder å ha fiskedammer og frukthager.

Maleriet av Jacob Coning viser hans tolkning av Rød i 1699, og viser en rektangulær hage som strekker seg ned fra huset med rader av frukttrær. Den viser også et nokså enkelt skur inntil veggen på huset. Hagen er omringet av et plankegjerd, og det omkringliggende landskapet er vist som åpen beitemark med busker og trær.

Figur 3.2: Maleriet til Jacob Coning fra 1699 viser Rød foran Fredrikshald og Fredriksten festning.

De første eierne

Gunder Halvorsen var oppsitter på gården i 1665. Likevel eide han nok ikke gården selv, for Rød var sannsynligvis fortsatt en del av Os-godset helt fram til Jens Pedersen ble selveier etter han tinglyste et pantebrev fra Knut Bildt i 1683 (Eliassen et al., 2010, s. 20).

Gunder Halvorsen ble likevel boende fram til Nils Christensen Stub og Mette Meng tok over Rød i 1685. Rettighetene Jens Pedersen hadde sikret noen år tidligere fulgte sannsynligvis Rød i kjøpet. Mette Meng døde i 1696, etter 11 år på Rød. Christen Andersen, Nils Christensen Stubs far, flyttet inn på Rød i 1703 etter en bybrann. Han ble boende til han døde i 1716, og det var Nils Christensen Stub som til slutt solgte gården til Hellena Barbara Koch, enken til Hans Koch, på auksjon i 1726 (Eliassen et al., 2010, s. 27).

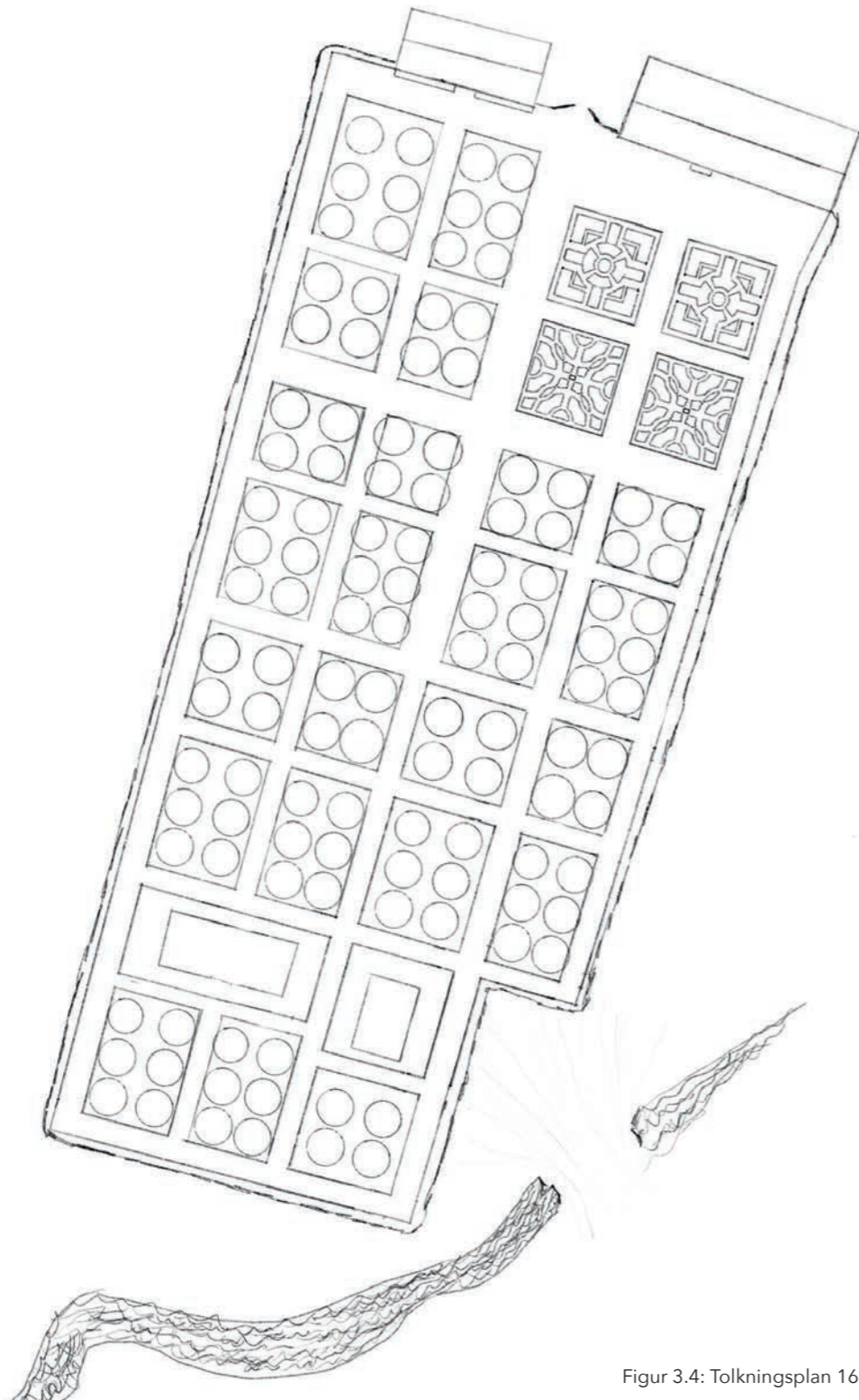
De siste 7 årene av perioden sto Rød tomt etter Koch ikke kunne reise kjøpesummen, helt frem til Rød ble solgt til Carsten Nilsen Tank d.e. i 1733.

Det er dermed noen alternativer til hvem som har anlagt hagen vi kan se på Conings maleri i 1699. Gården hadde sannsynligvis allerede en hage mens den var under Os-godset, men renessansehagen fra Conings maleri kan virke for stor til å tilhøre en vanlig gård. Et alternativ er at Jens Pedersens suksess som gjestegiver gjorde hagen mulig, og at den ble anlagt i sammenheng med den adelige herligheten i 1683. Det andre alternativet er at Nils Christensen Stub og Mette Meng fikk anlagt hagen rundt 1690. Det siste alternativet markerer seg nok som spesielt sannsynlig med tanke på Mette Mengs virke og velstående bakgrunn.

Figur 3.3: Litografi av kart over Fredrikshald i 1660 av Laurentio Kagge. Rød er tegnet inn som Pagus (landsby) Röo.

Tolkningsplan 1699

Figur 3.4: Tolkningsplan 1699, utsnitt vises gjennom kapittelet.

Grunnet mangel på kilder fra før Carsten Nilsen Tank d.e. kjøper Rød i 1733 er det vanskelig å si noe definitivt om hagen i 1699. Likevel presenterer denne oppgaven en teori om hvordan hagen kan ha vært.

Tolkningsplanen viser en renessansehage som var typisk for tiden, med ulike kvarterer. Nærmest huset er det lagt inn fire kvadratiske prydkvarterer, mens resten av hagen er dominert av frukttrær med dyrkningsareal mellom trekronene. I bunnen av hagen finner man de samme dammene som blir funnet på senere kart.

Aksene og stisystemet er i denne tolkningsplanen basert på en antagelse om at hagen har hatt en trinnvis utvikling hvor elementer har blitt videreført i senere perioder. På den andre siden har terrenget endret seg i stor grad fra denne perioden til Tanks barokkhage i neste del. Det antas at hovedbygningen hadde en høy kjelleretasje i sør, uten dør ut mot hagen fra hovedetasjen. Dette gjør at hagen har et relativt jevnt fall mot sør, og at terrenget nedenfor huset har lagt omtrent 2 meter lavere. Denne høyden stemmer også med kjellerdøra og terrenget på østsiden på huset (senere Floraplassen).

Dette gir også generelt et jevnere terreng uten trapper og terraseringer slik man finner i de senere utformingene til hagen. Arbeidene med å gjøre kvarterer helt flate med skråninger vil da ha blitt gjort senere for å stramme opp akser, lage terraseringer på toppen av hovedaksen og unngå tverrfall.

I taksten fra 1733 blir det beskrevet at Rød bestod av en del ulike bygninger. I tolkningsplanen er en av disse plassert slik at inngangen til hagen ligger mellom hovedhuset og dette bygget.

Annet enn dette beskriver taksten fra 1733, som tidligere nevnt, fem fiskedammer og en frukt- og urtehage. Utover dette står det lite om hagen, annet enn at den hadde et plankegjærde som måtte erstattes.

Det er viktig å merke seg at taksten fra 1733 kommer etter syv år uten vedlikehold og boende på Rød etter enken Koch kjøpte Rød i 1726. Gården var sannsynligvis mer imponerende og herskabelig i sin storhetsperiode i tiårene før dette enn det taksten fra 1733 gir uttrykk for.

Plassering og terreng

I taksten fra 1733 blir det beskrevet at frukthagen ligger på søndre og østre side av stuebygningen (Eliassen et al., 2010, s. 28), mens tolkningsplanen legger til grunn at hagen ligger syd-sydvest for huset. I teorien kan hagen ha vært anlagt i sørøstlig retning gjennom det som i dag er landskapsparken, men det forutsetter flere ting.

For det første betyr det enten at det originale huset på Rød lå annerledes enn det gjør i dag eller at hagen ikke var anlagt etter husets geometri ned mot sjøen. Aksene er faktisk noe skjev i dag i forhold til husets retning, som kan antyde at husets retning aldri har vært så viktig for hagens geometriske oppbygning. Med dette i tankene kan man se for seg at hagen hadde en friere oppbygning og ikke forholdt seg i stor grad til huset.

For det andre betyr det at hagen har blitt anlagt i en retning som er brattere enn det tolkningsplanen antar. Hagen kan i så fall ikke ha vært like lang som den ser ut til å være i maleriet til Jacob Coning, da den ville nådd noen svært bratte partier der landskapsparken ligger i dag.

Maleriet til Jacob Coning kan tolkes til å vise at Rød lå rettet mer sør-øst (særlig om man ser for seg at maleren har stått på Breidablikk lengst sør i Rødsparken vest), men dette kan forklares med at han har endret perspektivet for å gjøre landskapet mer dramatisk eller stått i en av nisjene

Schjødt et al. (2022) fant spor av på Blomsterberget, og har gjort landskapet i forgrunnen flatere for å forsterke hovedmotivet, nemlig Fredriksten festning. Dessuten viser maleriet tydelig at hagen var anlagt i en akse fra langsiden på huset ned mot sjøen.

Det er nok heller mer sannsynlig at man har tatt feil av himmelretningene i taksten (feil med hagens himmelretning kan også sees i kartet til Tambs fra 1799, se s. 44), eller at det også har lagt frukttrær øst for huset utenfor plankegjerdet som er tegnet inn i tolkningsplanen.

Senere skriftlige kilder beskriver at det ble gjort store terrengendringer ved Tank i neste periode, som vil tilsa at terrenget nok ikke var like terrassert og opparbeidet i 1699 som det er i dag. I tolkningsplanen er det tatt utgangspunkt i at terrenget lå omtrent på høyde med der Floraplassen ligger i dag, noe som også stemmer overens med døra ut i hagen fra kjelleren.

Snittet til høyre viser hvordan terrenget kan ha vært. I snittet er huset på én etasje og en kjeller, hvor inngangen til huset ville vært på nordsiden. Hovedetasjen har ikke egen dør ut til hagen, og inngangen til hagen ville derfor vært mellom hovedhuset og boden i vest. Kjelleren kan ha vært brukt i hagedriften til å overvintre planter. Langs sørveggen kan det for eksempel ha vært gjødselvarmbenker.

Figur 3.5: Tolkningsplan 1699 lagt over kart over dagens situasjon fra Norgeskart.no.

Figur 3.6: Snitt over tolket terrenget i 1699 lagt over Magne Bruuns snitt av hagen i 1961.

Ved å analysere vinkelen på Jacob Conings maleri sammen med terrenget kan man finne at det mer eller mindre er to alternativer for hvilket høydedrag maleriet er malt fra. I rapporten Rødsparken vest (Schjødt et al., 2022, s. 58) hevdes det at motivet er malt fra 'Utsikten' ved Breidablikk.

Vinkelen på hagen til Rød virker da å ligge i en helt annen retning enn i bildet fra før 1875. Det virker utenkelig å få med hagen på Rød sammen med Fredriksten festning i bakgrunnen, uansett om hagen har lagt mer mot sør-øst.

Som analysen av vinkelen viser må maleriet ha vært malt fra Blomsterberget, eller

perspektivet må ha vært fusket med. Tar man også med berget bak hovedhuset på Rød som antageligvis er Rødsberget ved Halden sentrum blir det desto mer sannsynlig at Jacob Coning har stått på Blomsterberget.

Dermed blir vinkelen påfallende lik slik hagen hadde sett ut i dag fra denne vinkelen uten all vegetasjonen foran. Videre analyser, samt en 3D-modell med terrenget uten vegetasjon vil kunne underbygge eller utfordre denne teorien, men fram til det er gjort er det nærliggende å anta at hagen og huset har samme plassering i dag som hagen Jacob Coning malte da han besøkte Fredrikshald i 1699.

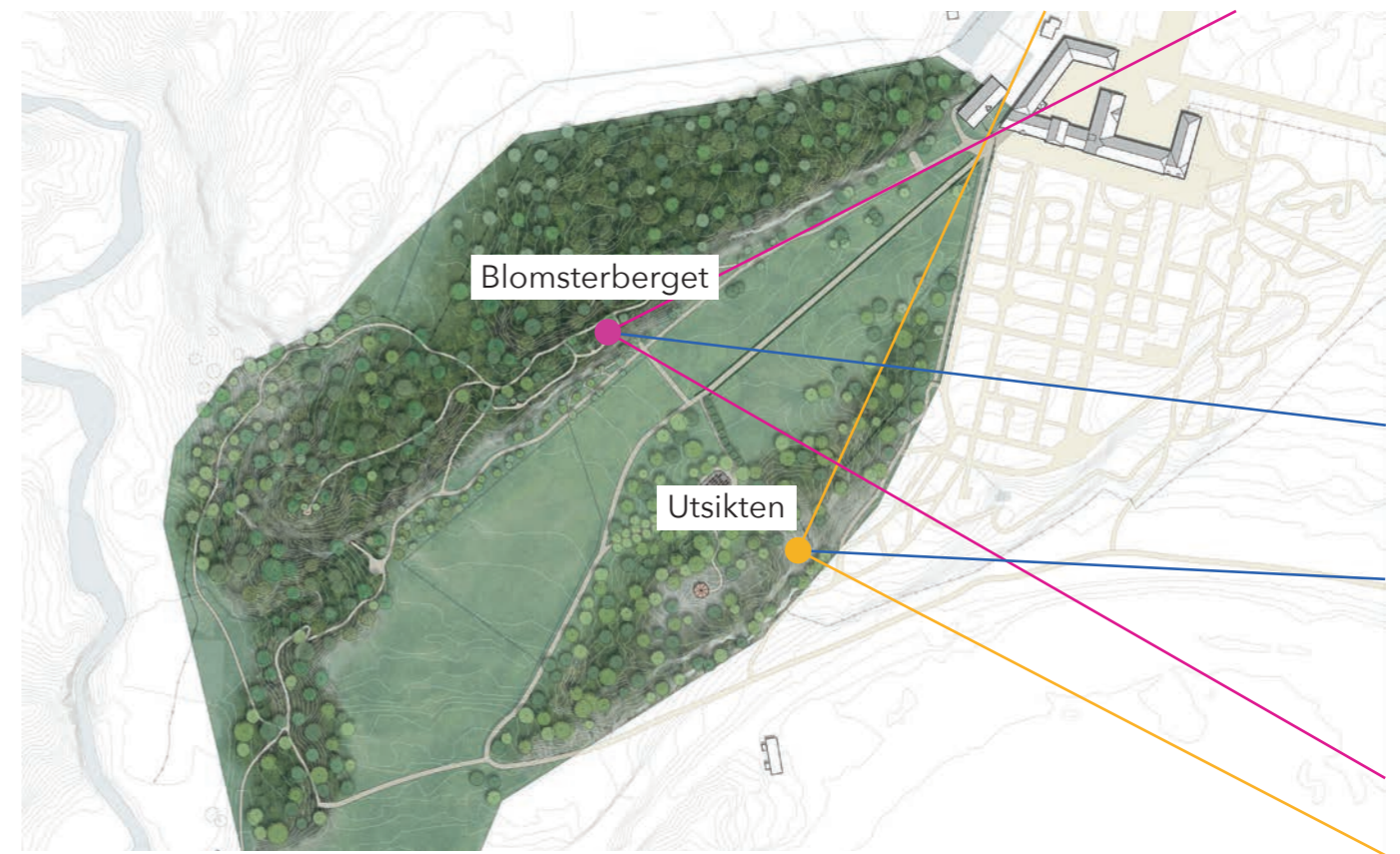
Figur 3.8: Omtrentlig vinkel fra nisjene på Blomsterberget fra google earth. Området er svært gjengrodd i dag, så et bilde fra eksakt posisjon er ikke mulig.

Figur 3.9: Fotografi fra 'utsikten' ved Breidablikk fra før 1875, ukjent fotograf.

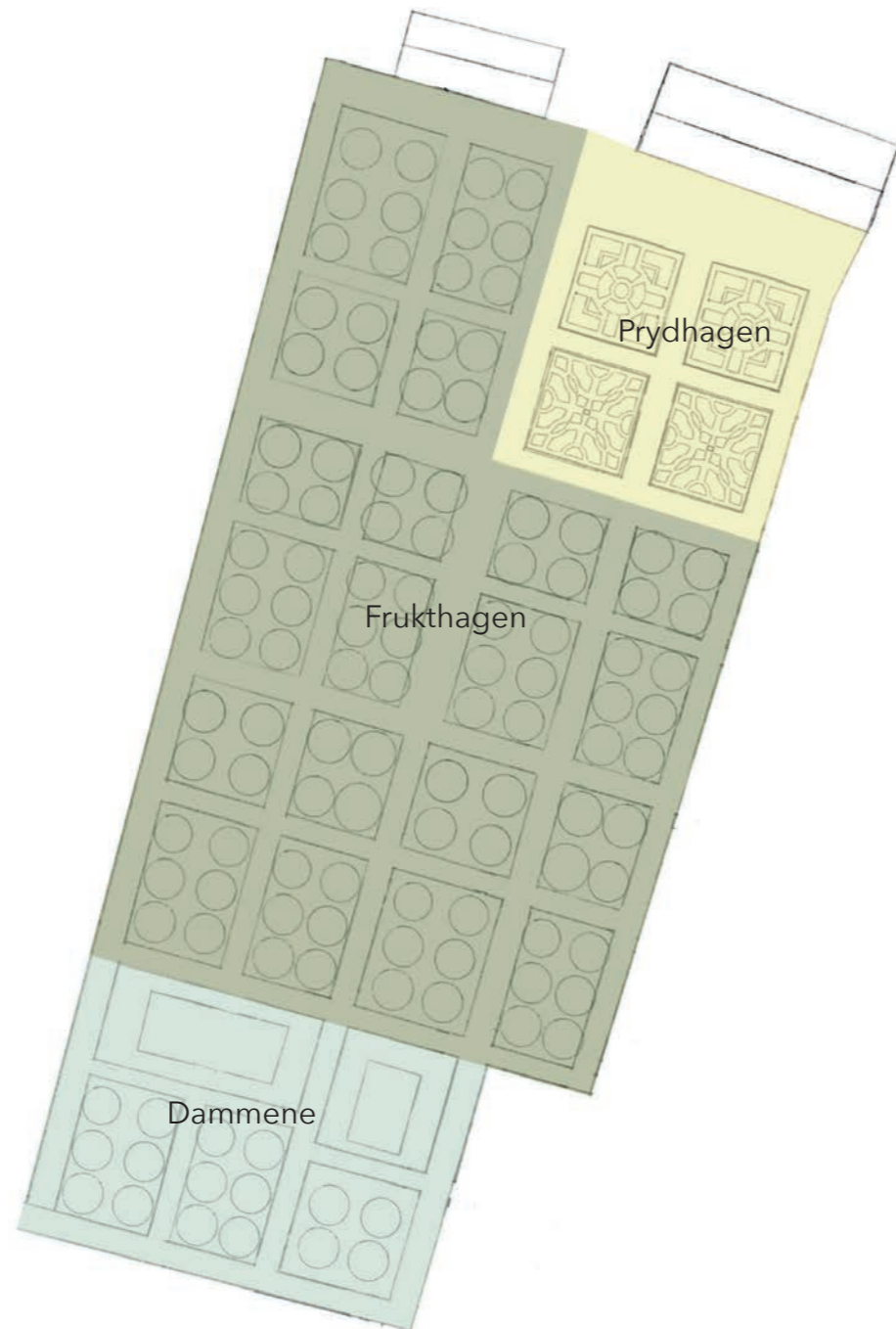

Figur 3.7: Jacob Conings maleri fra 1699 med beskrivelser av elementer og utsiktslinje mot Fredriksten festning.

Figur 3.10: Tolkingskart over Rødsparken vest fra Schjødt et al., 2022. Linjene viser synsfeltet til maleriet til Jacob Coning, blå linjer viser retning mot Fredriksten festning.

Kart over delområder i tolkningsplanen

Kartet viser hovedinndelingen i tolkningsplanen av hagen. Hvert delområde vil oppsummeres på denne siden, før de gjennomgås nærmere på de følgende sidene.

Prydhagen nærmest huset består av renessansekvarterer som var typisk for tiden. Den inneholder kvarterer med urter, grønnsaker og blomster. Mellom kvarterene og huset er det en større grusplass. Kvarterenes utforming er inspirert av tegninger fra Horticultura Danica (Block, 1647).

Frukthagen består av rekker med frukttrær, noe som blir nevnt i taksten fra 1733. Stinettverket i frukthagen er nokså likt som i dag, men øvre halvdel av den midterste stien og den andre stien på tvers er bredere, noe som gir en hierarkisk oppbygning av hagen med fire større hovedkvarterer øverst i hagen. På marken under rekkene av frukttrær kunne man dyrke

andre busker eller grønnsaker, noe man kan se antydning til på tegningen til Coning fra 1699.

Dammene befinner seg i nederste del av hagen, og nevnes også i taksten fra 1733. I tillegg til disse to dammene har det vært tre andre utenfor formalhagen.

Hagen innrammes på alle sider av et plankegjerd. Utenfor gjerdet er det mer åpent enn det er i dag, med beitemark og enkeltrær. Hagens form smalner inn grunnet bratt terreng i sør-øst. Denne delen av hagen ble først tatt i bruk etter en større oppmuring i neste periode.

Terrenget i nederste del av hagen er, med unntak av i sør-øst nokså likt som i dag, men med et mer jevnt fall og mer tverrfall. Øverste del av hagen har i stor grad blitt begravd etter større terrengendringer i neste periode.

Prydhagen

Prydhagen er plassert i nærhet til huset for å både gi god utsikt fra innsiden og imponere. Her finner man fire kvadratiske renessansekvarterer med grusganger og bed. Mellom prydkvarterene og huset er det en større grusplass som kan ha vært brukt til servering eller opphold i hagen.

Prydkvarterenes utforming er hentet fra Horticultura Danica (Block, 1647, s. 43), som regnes som Danmarks eldste hagebok. I tolkningsplanen er kvarterene symmetriske, men det var vanligere at man hadde fire ulike utforminger slik som tegningen til Block viser.

Noen av bedene kan ha vært brukt til prydvækster som roser, mens andre vil ha blitt brukt til nyttevekster. Rundt bedene med åpen jord hadde man avgrensninger med andre planter. I utlandet var det vanlig med planter som buksbom, lavendel eller tusenfryd (Balvoll & Weisæth, 1994, s. 47). I kaldere klimaer var det vanligere med gressløk eller smale gressmatter, og om man ikka hadde egen gartner kunne man bruke furulekter, stein eller bein.

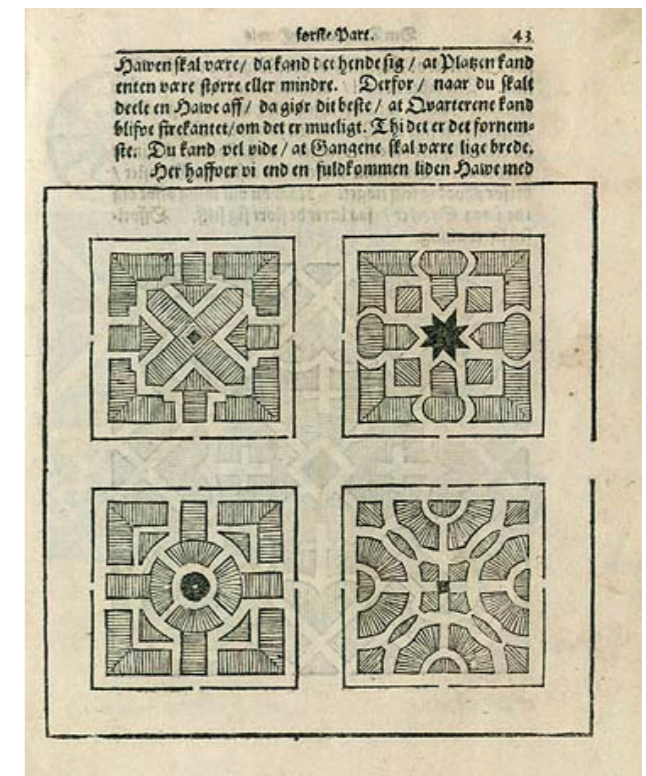
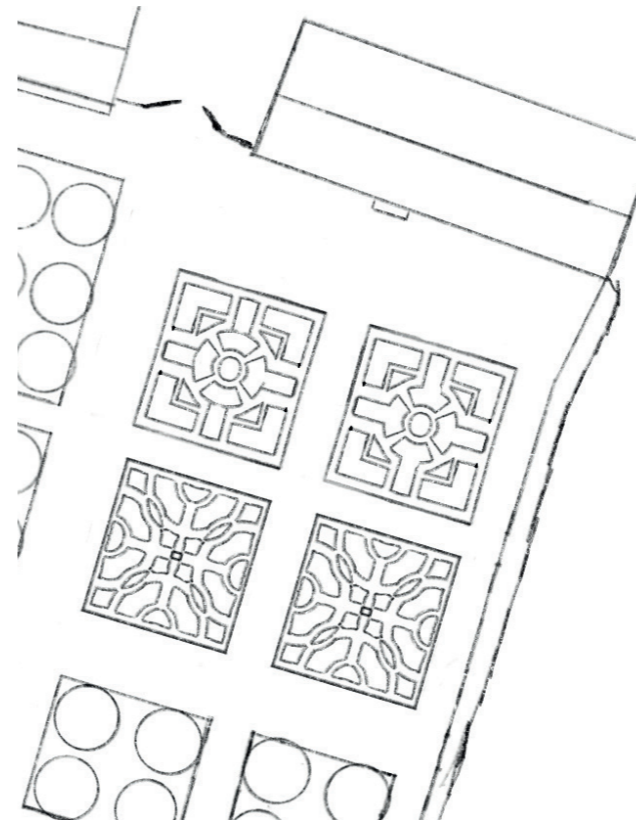
For å forlenge vekstsesongen var det vanlig å bruke gjødselvarmbenker plassert på sørsiden av et bygg eller et plankegerde (Balvoll & Weisæth, 1994, s. 51). Ved å legge et lag med 75 - 100 cm fersk hestemøkk under et 10 cm tykt jordlag vil kjemiske prosesser i møkken avgi varme til jordlaget. Ved fare for nattefrost kunne man dekke til vekstbenken med trelemmer, halm eller bast. Her kunne man så ut nyttevekster, deriblant salat, karse, kål

og purre allerede i mars (i Trøndelag, der Christian Gartner holdt til). Ved Rød kan det ha vært slike varmbenker på sørsiden av hovedhuset.

Senere kunne man så blomsterfrø i gjødselvarmbenkene som gjorde det mulig å sette ut sommerblomster i prydkvarterene som allerede var 5-10 cm høye (Balvoll & Weisæth, 1994, s. 51). Dette gjør også at de vil blomstre tidligere, som med planlegging gjør at hagen kan ha sommerblomster med ulike slag gjennom vekstsesongen.

I Horticultura av Christian Gartner (Balvoll & Weisæth, 1994) ramses det opp noen arter av sommerblomster som var vanlige å bruke i prydhagen. Rosekattost (*Malva Alcea*) var en av de vanligste blomstene i prydhager på den tiden. Andre kjente planter som solsikke (*Helianthus annuus*), revebjelle (*Digitalis purpurea*), blomkarse (*Tropaleum majus*), tusengylden (*Centaureum littorale*), tomat (*Lycopersicon esculentum*) og tobakk (*Nicotiana*) blir også listet opp. De ulike blomstene kunne brukes til pryde, medisin, fargestoff, smakstilsetning, eller ga frukt som kunne spises eller brukes i matlaging.

I hagen på Baroniet Rosendal finner man et godt eksempel på en typisk norsk renessansehage. Her er det for det meste roser som er brukt i bedene i prydkvarterene, og det er plenkant mellom bedene og smale grusganger. Man kan se for seg at det har vært noe tilsvarende på Rød i urtehagen beskrevet i taksten fra 1733.

Figur 3.11: Tegning fra Horticultura Danica (Block, 1647, s.43).

Figur 3.12: Foto av rosehagen ved Baroniet Rosendal. J. C. Strandos, CC BY NC ND 4.0

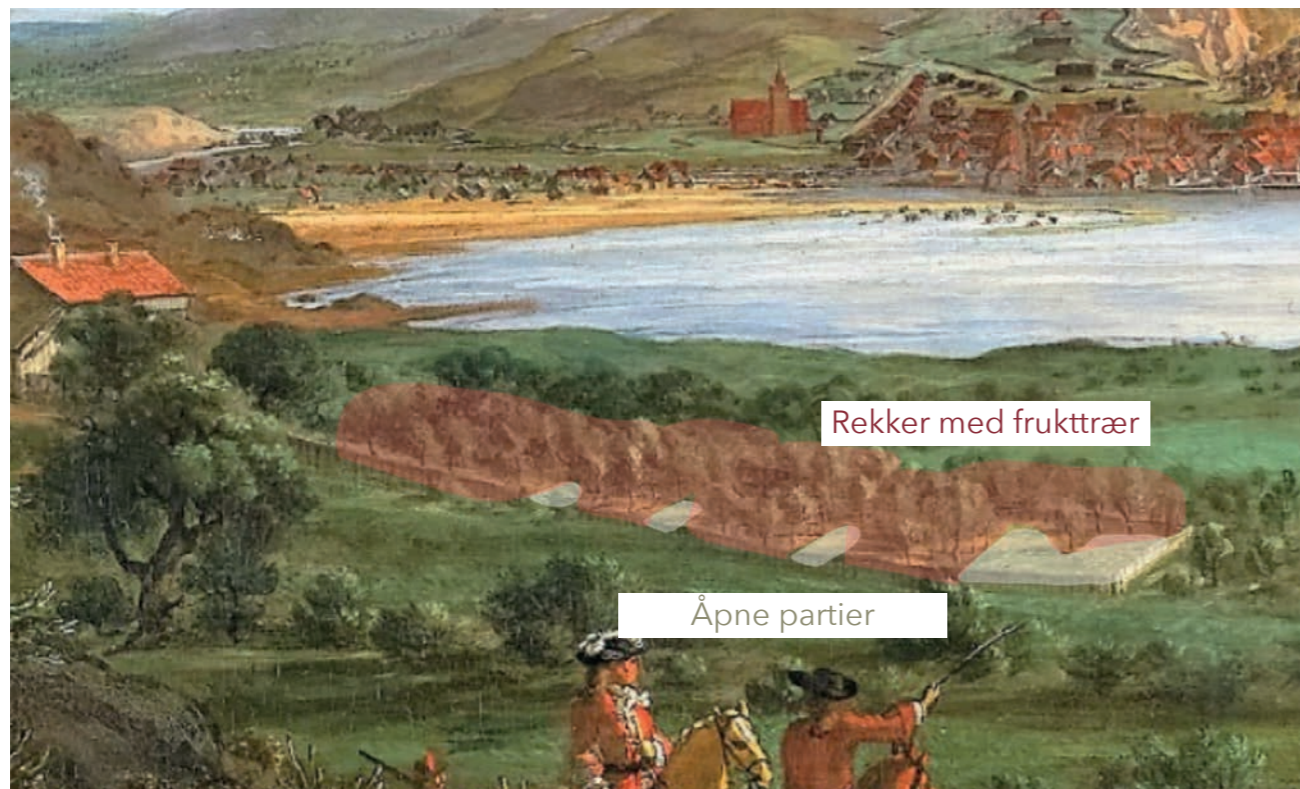
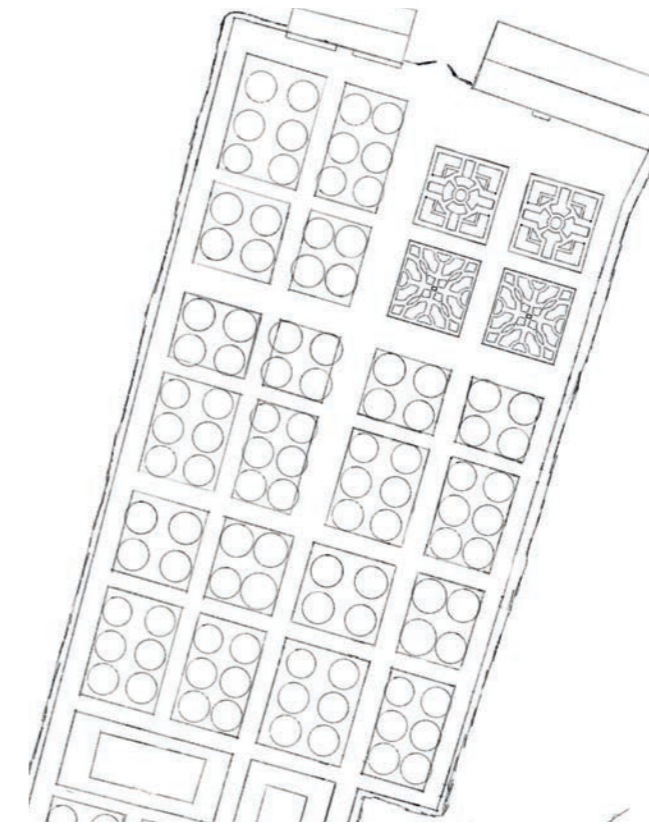
Frukthagen

I maleriet til Jacob Coning kan det virke som at trærne er plantet i klynger. De åpne partiene mellom disse kan tolkes til å være grusganger som har gått på tvers av hagen, mens det større området nederst i hagen kan være det åpne partiet ved dammene. Området utenfor hagen vises her, som i tegningen, som åpen mark med enkeltrær. Samtidig antydes en mørk skog bak hagen der landskapsparken ble anlagt omtrent hundre år senere.

Tegningen til Coning forteller oss hvordan opplevelsen i hagen har vært. Hagen hadde allerede da god utsikt, og var mer

åpen på den tiden. Man kan se at hagen var fylt med små trær, antageligvis frukttrærne som beskrives i taksten. I bunnsjiktet er det lagt inn litt tilfeldig vegetasjon, som kan tyde på at det var dyrking under trærne i form av grønnsaksvekster og bærbusker. Hagen er avgrenset med et plankegjerdet. Dette gjerdet nevnes også i taksten fra 1733 (Eliassen et al., 2010, s. 28), hvor det var i nokså dårlig stand.

I renessansen var det vanlig å ha frukttrær i ytterkant av kvarterene med åpent rom i midten med dyrkningsareal. Sannsynligvis har det også vært anlagt slik på Rød.

Figur 3.13 Maleriet av Jacob Coning fra 1699 med soneinndelinger.

Figur 3.14 Tegning av Jacob Coning fra 1699 fra inne i hagen.

Dammene

Det første kartet som viser dammene i hagen på Rød er kartet til Grimsgaard fra 1858. Her kan vi se at det er to dammer i formalhagen, to dammer i landskaps-hagen og noen dammer utenfor hagen nord for Rød. Av disse dammene er det kun den nærmest Havepaviljongen og den ved eremitthytta som fortsatt finnes i hagen. Likevel har de fått andre former og størrelser enn det 1858-kartet tilsier.

Ut fra dette kartet kan man se at det var mellom seks og 10 fiskedammer ved Rød i 1858 avhengig av hvordan man teller dem.

Taksten fra 1733 forteller at det var fem fiskedammer ved Rød da Tank kjøpte gården. Hvilke av disse dammene som var der allerede da er vanskelig å si, men

maleriet til Coning fra 1699 viser at nederste del av hagen var nokså åpen. Man kan ut fra dette tolke det som at de to dammene nederst i hagen var der allerede på 1600-tallet.

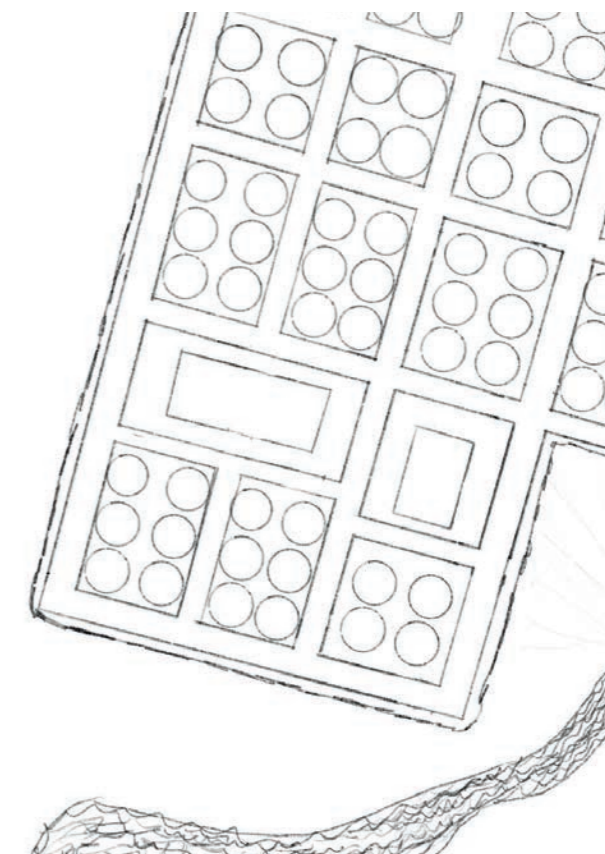
Tolkningsplanen tar også utgangspunkt i at terrenget i nedre halvdel av hagen har holdt seg relativt uendret siden 1600-tallet, selv om dammene ble noe endret på 1900-tallet. Det vil også ha vært gunstig å anlegge dammer der på 1600-tallet for å gjøre jorda i området tørrere og gunstige for frukttrær. Christian Gartner forteller også i Horticultura om at det er nyttig å ha dammer eller fiskedammer i hagen for å ha lunkent vann til vanning lett tilgjengelig (Balvoll & Weisæth, 1994, s. 85). Dette kan også ha vært en motivasjon for å ha dammer nederst i hagen i 1699.

Figur 3.15: Kart over hagen på Rød fra 1858, tegnet av Grimsgaard.

Bildet under viser de to dammene i 1915. Vi kan se at den vestre dammen ligger noe høyere enn den østre, med en jordvoll bygd opp mellom dem. Dammene er et gjennomgående element i hele historien til hagen, men har noen endringer underveis. Disse vil diskuteres nærmere i de ulike periodene.

Ved at hovedaksen har lagt ett hakk lenger vest enn det gjør i dag blir også dammenes plassering i senere perioder mer logisk, ved at de tidligere har lagt på hver sin side av midtaksen.

Figur 3.16: Fotografi av de nederste dammene og Havepaviljongen i 1915. Fotograf C.W. Schnitler.

4. 1733 - 1830: Tankfamiliens barokkhage

Sammendrag av perioden

Tank-familien

Tolkningsplan 1765

Terrasseringer

Delområder

Endringer rundt 1800

Historisk kontekst

I 1733 er Norge stadig underlagt København. Økonomien er i stor grad ledet av trelasthandelen. Det samme gjelder for Tank-familien på Rød som har egen handelsflåte og store skogeiendommer. Høykonjunkturer på slutten av 1700-tallet gir grunnlag for en standsmessig kultur blant velstående hvor herskapelige lystgårder med store hager blir et viktig statussymbol.

Et revolusjonært Frankrike ledet av keiser Napoleon dominerer et Europa i krig. Etter britene angriper København i 1807 erklærer Frederik 6. av Danmark-Norge krig mot Storbritannia, og tar Napoleons side. De økonomiske konsekvenser merkes i Norge hvor vår største handelspartner nå er blitt fiende, men situasjonen løses når britene åpner opp for nøytrale norske handelsskip igjen.

Norges skjebne som unionspartner med Danmark hviler på Napoleons skuldre. Etter hans tap på kontinentet blir Norge gitt til Sverige i 1814, og egen grunnlov og større frihet følger.

Årene etter preges av økonomisk krise i Norge og Europa, og dette kombinert med billig trelast fra Canada gjør at norske trelasthandlere faller under.

Figur 4.1 viser Rød (stavet Röe) vest for Fredrikshald. Sukkerverket fra 1754 og lysthuset nederst i hagen fra 1756 er også med. Kartet er datert 1760.

Sammendrag av perioden

Carsten Nilsen Tank d.e. kjøpte Rød i 1733 etter det hadde stått tomt i syv år. Han gjorde stor stas på lystgården, og utvidet gårdsbygget med en andreetasje og sidefløyer.

Om hagen endres allerede under Carsten d.e. vet vi ikke, men vi vet at Havepaviljongen ble bygget i 1756 etter Carstens sønn Nils Carstensen Tank (1725 - 1801) tok over Rød i 1753. Om det ikke hadde vært gjort store endringer i hagen allerede da ble de nok gjort parallelt med byggingen av Havepaviljongen.

Det argumenteres for at hagen i perioden var en barokkhage, som senere ble basisen for nesten hele hagen vi finner på Rød i dag. Tolkningen av formalhagen er preget av terrasseringer, trapper, skråninger og lysthus. Hagen på Rød på 1700-tallet er tolket som en herskkelig barokkhage med tunneler, parterrer, strenge akser og symmetri.

I denne oppgaven argumenteres det for at mange av elementene vi kjenner igjen fra Grimsgaards kart fra 1858 har oppstått under Tanks tid. Dette gjelder blant annet

hasseltunnelen med tverrakse, lysthusene nederst i hagen, terrasseringer, frukttrærne i nedre halvdel og det meste av stinettverket.

Basisen for argumentet er at Grimsgaards kart fra 1858 er tolket til å vise en forenklet barokkhage fra Tanks tid. Stier har blitt dekket til for å kvitte seg med den strenge geometrien, parterrer er blitt skiftet ut med trær, plen og blomstereng, hele partier av hagen er forenklet og trapper er flyttet eller fjernet fullstendig.

Allerede på slutten av 1700-tallet og starten av 1800-tallet blir barokkhagen mindre populær i Norge. Handelsmenn opptatt av standsidealet ble i større grad interessert i den engelske landskapsstilen med slyngende stier, mytiske elementer og et mer parkmessig preg. I takt med dette utvikles skogene og jordene rundt Rød til å bli en fullverdig landskapspark, og det vil i dette kapitlet også argumenteres for at det ble gjort endringer i formalhagen. Mange av disse endringene blir enda mer synlige etter Anker inntar Rød, men noen endringer vil diskuteres i dette kapitlet.

Figur 4.2: Maleri av C.A. Lorentzen fra 1790-tallet. Rød vises som et rødt bygg, muligens kunstnerisk frihet?

Figur 4.3: Maleri malt på et døroverstykket på Rød av H.A. Grosch i 1810.

Tank-familien

Tank-slekten kom opprinnelig fra Danmark, og det var Nils Carstensen Tank (far til Carsten Nilsen Tank d.e. som kjøpte Rød i 1733) som var første Tank i Norge. Han kom til Hølen i 1688 hvor han begynte med trelasthandel (Eliassen et al., 2010, s. 26). Det var nokså vanlig på denne tiden at velstående dansker prøvde lykken i Norge, spesielt innenfor skogdrift og tømmerindustrien. Det var godt grunnlag for å skape rikdommer på naturressursene i det norske landskapet.

Carsten Nilsen Tank d.e. flyttet til Fredrikshald i 1720 og giftet seg med Karen Krabbe Colbjørnsdatter. Dette ekteskapet ga han en stor formue, og han var en del av en borgerlig elite i Fredrikshald (Eliassen et al., 2010, s. 27). Sammen kjøpte de Rød på auksjon i 1733, og overtok en gård som var preget av å stå ubrukt de siste syv årene.

Carsten og Karen brukte Rød som sommerhus, da de selv bodde i byen. Lystgårdene utenfor byen skulle følge standsidealet, og det var viktig å imponere gjestene. Carsten Nilsen Tank d.e. utvidet hovedhuset med en til etasje på midtbygget og enetasjes fløyer på begge sider (Eliassen et al., 2010, s. 30).

Rød ble tidvis brukt som fast bosted, deriblant av Carstens datter Maren Marie Brockenhuus som bodde på Rød i 1757 og senere Carstens enke Karen i 1769, men ble ikke offisiell helårsbolig for Tank-familien før århundreskiftet.

Røds økonomiske grunnlag lå i de store skogområdene, som kom til å tilhøre Rød

og Tank-familien blant annet gjennom tinglysninger, oppkjøp og ekteskap. Ekteskap var et spesielt viktig virkemiddel for å øke sosial status og formue. Senere skal vi se at det var slik Peter Martin Anker d.e. tok over Rød i 1830.

Nils Carstensen Tank (1725 - 1801) var Carsten og Karens sønn, og han overtok Rød etter farens død i 1753. I desember samme år overtok Nils boet etter Peder Colbjørnsen etter en auksjon. Dette utvidet Røds skogeiendommer med over 50 000 mål (Eliassen et al., 2010, s.30). Tømmerkog og sagbruk ble gjennom disse prosessene Røds viktigste ressurs, utnyttet gjennom handel med utlandet.

Nils giftet seg med Sophie Cathrine Leuch (1740 - 1778), som var datter til kjøpmannen Peder Leuch i Christiania og søster til eieren av Bogstad gård. Dermed ble Nils en del av det eksklusive miljøet i Christiania (Eliassen et al., 2010, s. 34).

Skip som hadde fraktet tømmer til Storbritannia returnerte ofte med kolonivarer som kaffe, sukker, te, glass og tobakk. Disse varene kunne videre omsettes til andre velstående byborgere. I 1752 grunnla Nils sukkerverket lenger ned mot Iddefjorden sammen med blant annet Peter Elieson fra Hafslund. Anlegget sto ferdig i 1754 og ble en viktig kilde til inntekt for Tank-familien og Rød. Det var på de danskeidde øyene St. Croix og St. Thomas at råsuikeret ble dyrket, og de ble fraktet derfra til København og Fredrikshald. Nils eide flere fraktskuter til å frakte sukker fra Karibien, men fraktet ikke slaver med sine skip (Eliassen et al., 2010, s. 36).

I tillegg til tømmerdriften og sukkerdriften handlet også Nils Tank i tobakkvarer, brennevin og svensk jernmalm. Med andre ord var Nils Tank diversifisert, noe som var vanlig på den tiden, og det var nok også heldig at han ikke satset alt på ett kort. I 1776 ble nemlig sukkerverket solgt til Nils Anker etter en tid med økonomiske problemer. Nils Ankers sønn Peter Martin skal vi høre mer om senere.

Carsten Nilsen Tank d.y. (1766 - 1832) var sønn av Nils og Sophie Cathrine, og fulgte sin far og farfars fotspor. Han var den første Tank til å ta i bruk Rød som helårsbolig etter faren Nils døde i 1801.

Carsten giftet seg først med Bartha Sophie Leth, men etter hun døde 18 år gammel i 1795 giftet han seg på nytt med Cathrine "Dikka" von Cappelen (1772 - 1837). Dikka var datter av kjøpmannen Diderik von Cappelen, Skiens rikeste mann (Eliassen et al., 2010, s. 42).

Under Napoleonskrigen var det tidvis vanskelige forutsetninger for handel i Norge. Storbritannia og Danmark-Norge var på ulike sider i krigen, men det ble etterhvert åpnet opp for handel for nøytrale norske handelsskip. Etter krigen var over og Kiel-traktaten var signert ble det klart at Norge skulle overgis til Sverige. Carsten var (tross Tank-familiens danske opphav) svenskvennlig, og var derfor fornøyd med resultatet av traktaten.

Spor av det nære forholdet til Sverige finner vi også i hagen i dag. På en bergvegg i vestdelen av landskapshagen finner vi innskripsjonen "C.A. Norges ven", skrevet av

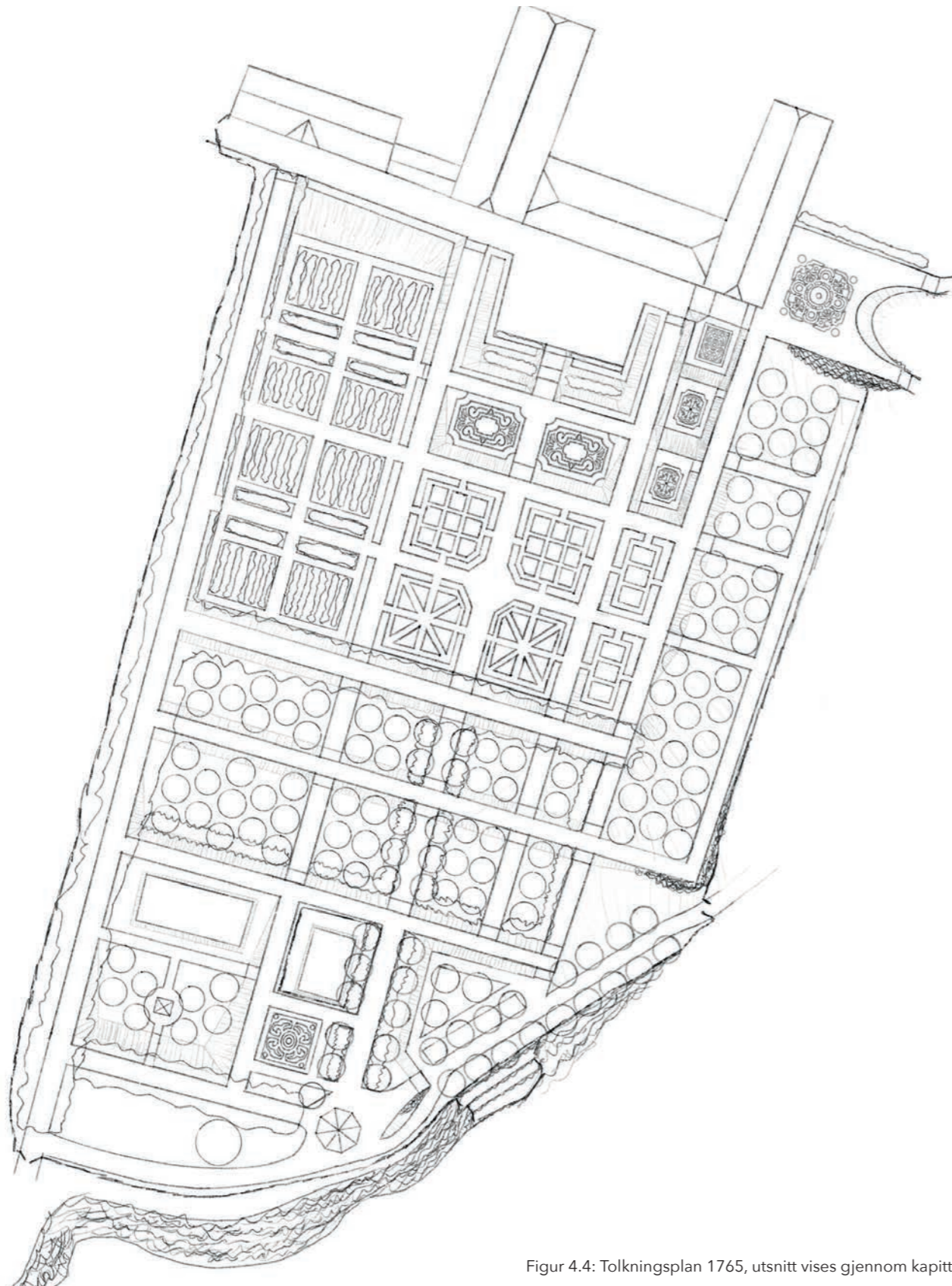
den svenske kronprinsen Christian August før han forlot Norge i 1810. Han hadde tidligere vært dansk prins og offiser ved Fredrikshald, og var spesielt populær blant folket i Norge og Sverige.

Carsten Tank spilte også en rolle i forsvaret av Fredrikshald festning i 1814, og dempet kanskje litt på sine tidligere svenskvennlige holdninger til fordel for norske hensyn. Han satt også på Stortinget i to perioder fra 1815-1817 og 1821-1823, og satt for det meste i komiteer som ledet pengevesenet og økonomiske hensyn i landet.

Til tross for at Carsten arvet en betydelig formue i 1820 av sin tante Maren Maria Brockenhuus, fikk han etterhvert store økonomiske problemer. Etter Storbritannia innførte høye tollere på norsk trelast ble Frankrike den nye handelspartneren til tømmerrederne i Norge. Den økonomiske krisen etter Napoleonskrigen påvirket hele Europa, og tross Carstens optimistiske investeringer led han store pengetap hvert år.

Carsten og Dikkas eneste sønn, Otto Tank, hadde dratt på egne eventyr utenfor Norge uten å gi sine foreldre et barnebarn til å arve Rød. Samtidig tok en ny elite av handelsmenn som hadde holdt næringen sin innenlands over ruinerte forretninger i Norge. Carsten og Dikkas datter Petronelle Didrikke Cathrine Tank hadde giftet seg med Peter Martin Anker. Han var en av disse mennene, og kom dermed til å kjøpe Rød da Carsten Tank gikk konkurs i 1730.

Tolkningsplan 1765

Figur 4.4: Tolkningsplan 1765, utsnitt vises gjennom kapittelet.

Etter Carsten Nilsen Tank som kjøpte Rød i sin tid døde i 1753 overtok hans sønn Nils Carstensen Tank. I 1756 sto lysthuset i bunnen av formalhagen ferdig, og hagen sto antageligvis klar ikke lenge etter. Tank-familien brukte Rød som sommerhus, og imponerte gjester fra både nært og fjernt.

Kilder forteller at det var i denne perioden terrenget til hagen ble anlagt. I tolkningsplanen er hagen terrassert slik at kvarterene kun har fall ned mot fjorden, og hovedaksen er flyttet ett hakk til høyre fra renessansehagen slik at den går fra hagedøra til Havepaviljongen. For å gjøre dette er store mengder ballastjord fra England lagt oppå stein. I planen er også en stor grusplass anlagt nærmest huset, med god utsikt over formalhagen og resten av hagen foran Iddefjorden og Sverige.

Det er tolket til at skråningen nedenfor grusplassen er fylt med bed og rammet inn med buksbomhekk. Den øverste buksbommen finnes fortsatt på hagen i dag, men som svært forvokst. Tolkningsplanen viser et broderiparterre av buksbom i barokkens bilde i neste terrassering. Videre er det tolket til at de neste fire kvarterene har symmetriske inndelinger med små grusganger innrammet av hekker.

I perioden argumenteres det for dyrkningsareal vest for hovedaksen som har vært brukt til grønnsaker og urter i store bed. Egenproduksjon på denne skalaen var nødvendig for å gi mat til beboere og tjenestefolk, men ga også mulighet til å produsere egne grønnsaker

og annet til å imponere gjester med interessante smaker. Bærbusker fungerer som romskapende element og bidrar også til selvforsyningen.

Den langsgående hasselgangen som står i dag er på denne tiden tolket til å være en hasseltunnel, og hadde også en tverrakse omtrent halvveis ned i hagen. Den deler dermed den øvre, mer prydmessige delen av den tolkede hagen fra den nedre hagen med boskett, frukttrær og dammer.

Det er tolket til at det er boskett nedenfor tverraksen som består av frukttrær med løvhekker i ytterkant. På endene er det tegnet inn lindetrær, som tunnel i sørvest og alléer ellers. Her nede er det tolket til at Havepaviljongen kan ha hatt sin egen lille formale hage, med eget prydkvarter. Vest for dette er det tegnet inn et annet lysthus på toppen av en haug.

Østsiden av tolkningsplanen virker som et eget element. Her fortsetter frukttrærne man finner nederst i hagen, og fungerer som en overgang mellom formalhagen og eikeskogen som senere ble til landskapspark etter engelsk ideal.

Den tolkede barokkhagen på Rød er preget av terraseringer og trapper, og sammenlignes med Sansoucci i Potsdam.

Rundt 1800 gjøres flere endringer i hagen. Landskapsparken utenfor formalhagen videreutvikles, og tolkningen foreslår at nyttehagen da ble flyttet vest for hasseltunnelen.

Terrasseringer

Flere litterære kilder og beretninger fra besøkende forteller om de store terrengendringene som ble gjort i hagen i Tanks periode. Blant de besøkende er den engelske landskapsmaleren John William Edy som besøkte Rød i 1800.

Edy forteller om en "Herr Tank" som bygde opp terrenget med engelsk ballastjord som handelskipene returnerte med. Herr Tank skal ha vært lei av å se på fjellknausene man fant i hagen (som fortsatt preger landskapshagen i vest og klippen nedenfor eremitthytta) og jevnet derfor ut terrenget og plantet store mengder trær og busker (Sørensen, 2013).

Herr Tank som Edy skriver om henviser nok til Nils Carstensen Tank som tok over Rød i 1753 etter Carsten Nilsen Tank d.e.s død. At det er han som har anlagt terrasseringene i hagen og gitt det utformingen som man fortsatt ser spor av i dag passer også godt med lysthusets datering til 1756.

Som tidligere diskutert i perioden 1665 - 1733 er nok de største terrengendringene gjort to steder i hagen: øverst mot huset og nederst mot eremitthytta.

Det bratte terrenget fra stien utenfor hovedhuset ned mot nyttehagen (i dag arkivbygget og tujaplennen) kan antyde at terrenget nærmest huset har blitt flyttet opp flere meter for å gjøre det mulig å få utgang i hagen med trapp fra hovedetasjen, samtidig som det skaper dramatiske terrasser i øverste del av hagen.

Terrassene og grusplassen øverst mot huset har skråninger i tre retninger (øst mot de små broderiparterrene og frukthagen, vest mot nyttehagen og sør mot hovedplassen). Hvorvidt dette var et nøye gjennomtenkt grep da hagen ble anlagt eller om det er av geologiske årsaker (som at det har vært fjell i dagen der tidligere som har blitt dekket til) vil man kunne finne ut av med en eventuell georadar-undersøkelse eller hagearkeologi. Svaret på det spørsmålet vil ha mye å si for hvordan hagen har sett ut før Tank og terrasseringene.

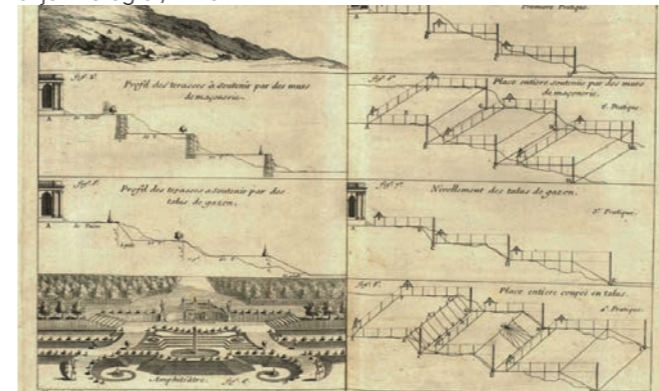
Terrasseringene nederst i hagen ble gjort i bratte murer ned mot eremitthytta. Antageligvis var det helt nødvendig å bygge opp terrenget nederst i hagen for å gjøre hagen mer symmetrisk og gi hovedaksen sin ønskede effekt.

Slike terrasseringer var populære i barokken, og å jobbe med terrenget for å unngå tverrfall og skjevheter i parterrer var svært viktig for hagens evne til å imponere. I tillegg var skråninger og trapper elementer som synliggjør de ulike høydene i terrenget, og dette var noe man ønsket å vise fram. Derfor var det nok lagt trapper både under og over tverrakser mange steder, som i hasselgangen og i boskettet. Enkelte steder, som ved broderiparterrene øverst i hagen, var det heller ønskelig å kun ha trapper i hovedaksen for å gjøre den mer storslått.

Så mange trapper og skråninger er ikke bare mye vedlikehold i seg selv men gjør det også vanskelig å skjømte hagen (som å rulle trillebårer med tunge planter eller grus), og kanskje er det noe av grunnen til at vi ser færre trapper i de senere periodene.

Figur 4.5: Fotografi som viser fall fra sidegangene mot hovedaksen. Ukjent fotograf, 1910.

Figur 4.7: Beskrivelse av barokke terrasseringer (Dezallier d'Argenville, 1722, s. 138).

Figur 4.8: Skråning opp mot havesalongen. Ukjent, før 1870.

Man kan også tenke seg at mange av trappene man finner på Rød i dag først kom på 1910-tallet i Røhnes tid, og at det var hans måte å gjøre hagen mer storslått på. Røhne bygde opp betongmurer mange steder, så at han gjorde endringer med trappene kan være nærliggende å tenke.

Figur 4.6: Landskapsmaleri av Edy, 1800.

"Herr Tank, som var trett av å se de evindelige golde, grå fjellknausene, og som selv drev stor handel til England, kom på den idé å ta med god muldjord som ballast for skipene i returfrakt, og denne jorden har han fordelt utover det ujevne terrenget, deretter plantet han en mengde fine blomstrende trær og busker, som med største varsomhet og godt stell fullt ut har svart til hans mest optimistiske forventninger."

Sitat fra prospektet til John William Edy etter besøk på Rød i 1800. (Sørensen, 2013).

Figur 4.9: Murer ned mot Eremitthytta. Enger, 1917.

Kart over delområder i tolkningsplanen

Kartet viser hovedinndelingen i tolkningsplanen av hagen. Hvert delområde vil oppsummeres på denne siden, før de gjennomgås nærmere på de følgende sidene.

Prydhagen består av broderiparterrer øverst ved huset og på plassen ved østfløyen, samt prydkvarterer ved midtplassen. Terrenget er blitt bygget opp noen meter, som gir hovedetasjen til huset direkte adgang til hagen med en trapp. Grusplassen øverst gir god utsikt over hagen og utsikten bak, og gjør at gjestene kan få godt overblikk over formalhagen. De svære buksbommene man finner på Rød i dag er her ugjenkjennelige, kun små tynne formklippede hekker rundt den øverste terrasseringen.

Nyttehagen er anlagt i det skrånende partiet vest for prydhagen, og har som formål å dyrke vekster til boende og tjenestefolk. Bærbusker bidrar også til matdyrkingen samtidig som det skaper egne mindre rom i området. Nyttehagen er avgrenset i nord av en skråning mot huset, i vest og sør mot hasseltunnelen og i øst med rosehekker.

Frukthagen fungerer som overgang mellom formalhagen og skogen som senere ble landskapspark. Det vanskelige terrenget i denne delen av hagen har nok gjort det mest praktisk å ha en friere utforming i form av frukthage i dette området.

Hasseltunnelen deler opp hagen i sine ulike soner, og har her en tverrgang som ikke lenger eksisterer i dag. Delområdet har også sin egen romfølelse som svalgang beskyttet fra sol og vind. Tunnelen ender i en åpning i nord og sør, mens tverrgangen ender i en nisje i øst der terrenget skråner ned mot frukthagen.

Boskettet er et område i hagen som er nokså strengt formalt. Her har formklippede hekker laget en ramme rundt de mer fritt voksende frukttrærne inni kvarterene. Dermed produserte området også frukt som kunne brukes i husholdningen. Hovedaksen er markert med en lindeallé som fortsetter ned til Havepaviljongen i bunnen av formalhagen.

Området ved **lysthusene** har nå blitt betydelig større enn det var i 1699. Dammene ligger fortsatt på samme sted, men den østre dammen har nå blitt inngjerdet og fått ender til underholdning for gjestene. Havepaviljongen fra 1756 markerer slutten på hovedaksen ned fra huset, og har fått et eget prydkvarter. Et lysthus står på toppen av haugen vest for Havepaviljongen. Rekker av lindetrær gjør at området deles inn i ulike soner.

Hagen er fortsatt omringet av plankegjerdet, med flere stier som har porter ut mot områdene utenfor. I sør avslutter hagen med stup, mens terrenget ned mot eremitthytta er blitt bygget opp i høye murer for å gjøre terrenget over flatere.

Prydhagen

Terrenget i øverste del av hagen er fortsatt preget av formale terrasseringer den dag i dag. Når det første detaljerte kartet over hagen på Rød blir tegnet av Grimsgaard i 1858, vises disse områdene som myke, parkmessige kvarterer. Dette virker å være lagt oppå en tidligere barokk hage, hvor spesielt området nærmest huset har vært svært formalt.

Sporene av dette er spesielt i grusgangene som er tegnet inn på Grimsgaards kart, som viser rette vinkler og symmetriske kvarterer. Dette virker å følge barokkens formspråk, og sammen med kildene som forteller om at Tank fylte opp hagen med moldjord fra England, blir det sannsynlig at området var en barokk formalhage med parterrer, hekker og prydkvarterer. Det er tolket til at buksbommene som står øverst i hagen i dag stammer fra denne tiden, men at de da var mye mindre.

Den tolkede prydhagen ligger nærmest huset, og har som formål å imponere gjestene med sin skjønnhet. I barokkhager er prydhagen med sine parterrer, broderier og lave hekker et toneangivende element. Standsidealet sto sterkt, og man skulle imponere både besøkende fra både byen og langtreisende. Hagen skulle kreve mye skjøtsel og være strengt formalt.

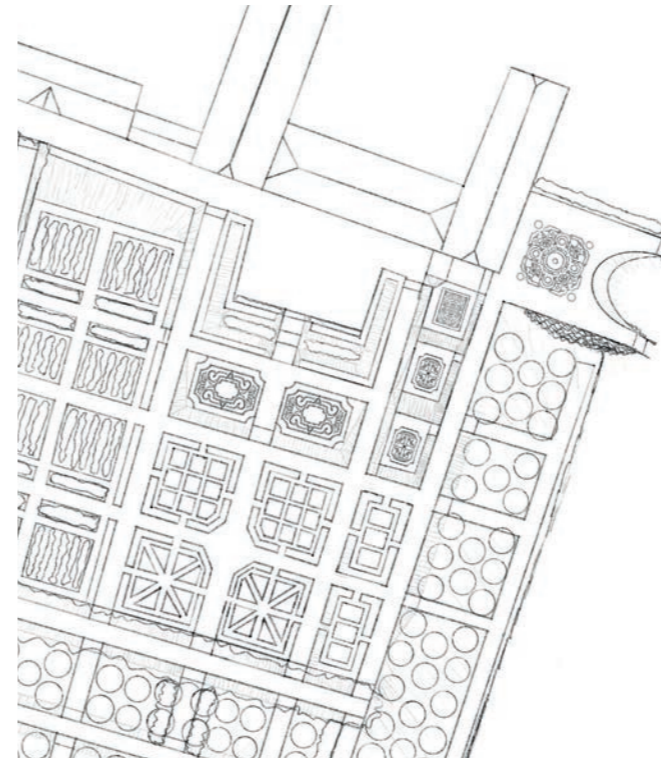
Prydhagen i tolkningsplanen består av ulike elementer. Øverst ved huset finner vi en åpen grusplass med trapp inn til hovedetasjen i huset. I skråningen nedenfor finner vi blomsterbed og dramatiske trapper. I terrassen nedenfor skråningen finner vi to rektangulære broderiparterrer. Ved midtplassen hvor bysten til Peter Martin Anker står i dag finner vi fire prydkvarterer med hekker, stier og plen. Øst

for grusplassen er det tegnet inn flere broderiparterrer anlagt i terrasser nedover skråningen som ender i avlange kvarterer. En slik utforming vil ha gitt østfløyen en egen akse med utsikter. Til slutt er det tegnet inn et broderiparterre som forgjenget til Floraplassen oppmurt på østsiden av huset.

Grusplassen på Grimsgaards kart er halvsirkelformet, mens det er tolket til at dette var en rektangulær plass i Tanks hage. Dette forklarer terrasseringens form, og vil også ha bidratt til å skjule skjevheten i hovedaksen sammenlignet med husets vinkel. I tolkningen er det lagt inn prydkvarterer nedenfor grusplassen, som man da vil ha fått et godt overblikk over. I tillegg til at parterrene kan oppleves gjennom vinduene i huset gir dette hagen en ekstra dimensjon. I sørenden av grusplassen kan det ha vært blomsterbed bak den formklipte hekken.

I denne perioden er det tolket til at buksbomhekken er lav og formklipt. Buksbom var populært som innramming i barokken, og det kan derfor tenkes at det er da de store buksbommene vi finner øverst i hagen ble plantet. I tolkningen strekker disse hekkene seg hele veien rundt plassen og ned stiene på siden. Dette vil ha innrammet skråningen og gjort terrasseringen enda mer dramatisk. I de neste periodene får buksbommene vokse mer fritt, og etterhvert vokser de sammen til å bli én stor hekk på hver side av grusplassen.

Trappene ned i hagen fra grusplassen finnes fortsatt på Rød i dag, og det samme gjelder trappene på toppen av sidegangene.

Figur 4.10: Utsnitt av kartet til Grimsgaard fra 1858.

Figur 4.11: Flyfoto av grusplassen på toppen av formalhagen fra 2021.

Figur 4.12: Gjengrodd sidesti med trapper vest for hovedaksen.

Figur 4.13: Hovedaksen med trapper nedenfra.

Figur 4.14: Gjengrodd sidesti med trapper øst for hovedaksen.

I terrassen nedenfor grusplassen kan man se for seg at det har vært broderiparterr, et klassisk element i barokkhagen. Det går en trapp ned fra terrasseringen i hovedaksen, mens sidene heller har en jevn helning. Dette var et vanlig grep i barokken for å gjøre hovedaksen mer dramatisk og imponerende.

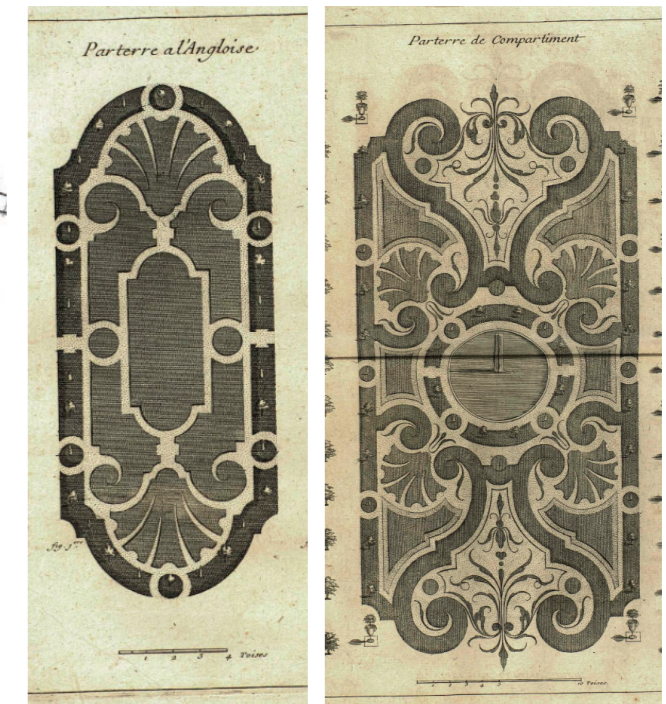
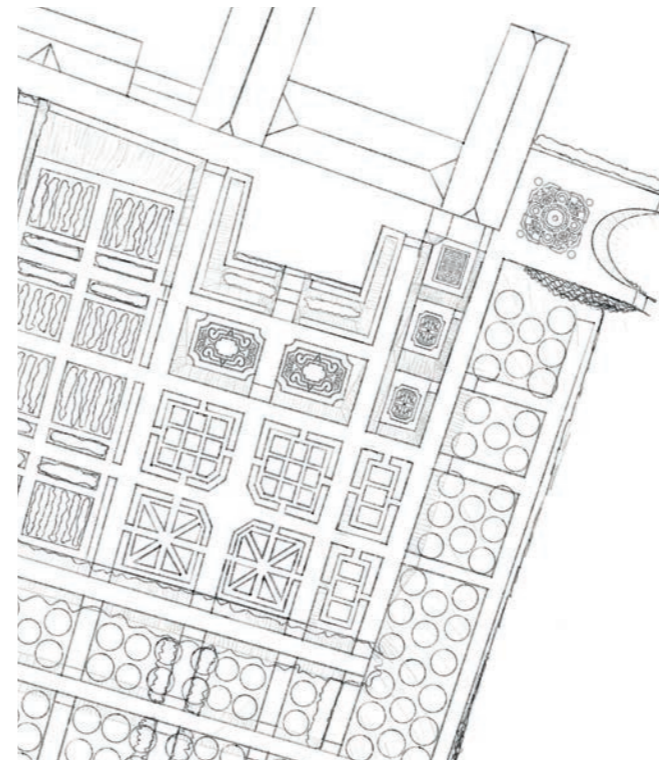
Bilder fra før Røhnes gjenskapning av hagen på 1900-tallet viser at det tidligere var mer tverrfall i disse øverste kvarterene, som gjør det mulig å ikke ha trapper i sidegangene. I dag er det bratt skråning langs hele nedsiden av parterret, men vi vet at det har vært endringer i terrenget der i form av oppmurte terrasser på 1920-tallet.

Utformingen til broderiparterret i tolkningsplanen er inspirert av Parterre a l'angloise fra boka *La théorie et la pratique du jardinage* av Dezallier d'Argenville, utgitt i 1722. Denne boka er et forbilde for barokkhager i hele Europa, og barokkhagen på Rød var nok inspirert av hagene som er tegnet i denne boka. Parterrene vil ha vært

tilpasset kvarterenes størrelse og hagens utforming, og vil derfor sannsynligvis ha vært utformet annerledes enn Dezallier d'Argenvilles parterr, men de gir likevel et bilde på geometrien som ble brukt på tiden.

Øst for grusplassen finnes det fortsatt tre terrasser i terrenget i dag. I Grimsgaards kart er området tilsynelatende plen og trær, og terrasseringene er også med i Marius Røhnes oppmåling. Dette tyder på at terrassene er eldre enn 1858, og derfor anlagt under Tanks tid. Terrassene vil ha egnet seg godt til pryddarterr, slik som i hovedaksen.

Utformingen til parterrene i disse terrasseringene er også inspirert av parterr i Dezallier d'Argenville (1722), deriblant Parterre de compartiment. Hagearkologiske undersøkelser og georadar vil kunne fortelle mer om hva som har lagt her, men terrasseringen i terrenget tilsier at det har vært noe viktig i området som har forsvart nøyaktig terrengforming.

Figur 4.15: Parterreutforminger fra Dezallier d'Argenville, 1722.

Figur 4.16: Hovedaksen, broderiparterr har lagt på flaten mellom første og andre trapp. Ukjent, 1903.

Figur 4.17: Spor av terrasseringer i terreng. N. Skarpmoen, 1901.

Figur 4.18: Skråninger tegnet inn av Marius Røhne i 1916.

Figur 4.19: Spor av terrasseringer i terreng i dag.

I kartet til Grimsgaard fra 1858 ser vi en kvadratisk midtplass lagt diagonalt på hovedaksen. Det er først i 1874 at det kommer en byste av Peter Martin Anker d.e. på denne plassen (Eliassen et al., 2010, s. 167), men kartet til Grimsgaard viser at plassen er eldre enn det. I kummernes et al. (2022) blir det foreslått at plassen hadde et solur eller en kvaderstein før bysten kom.

I denne oppgaven er det tolket til at Anker-familien stort sett gjorde få endringer i stinettverket og terrenget i formalhagen da de tok over. Dermed kan man se for seg at denne midtplassen ble anlagt allerede i Tanks tid. Stedet egner seg godt ettersom det er fire nokså flate, symmetriske kvarterer på på hver side av plassen.

Disse kvarterene ville egnet seg godt til å være prydkvarterer i barokkhagen, men var i så fall sannsynligvis noe enklere enn broderiparterrene man finner lenger opp mot hovedhuset. En tegning fra Hafslund hovedgård viser kvarterer med stier i forskjellige utforminger innrammet av mellomhøye hekker. Utformingen av kvarterene på Rød i 1765 er hentet fra denne tegningen fra Hafslund, med to og to symmetriske kvarterer, henholdsvis med radiære stier og rutenett.

Som fortsettelse av disse kvarterene er det lagt to rektangulære felt ned mot frukt-hagen. Disse kvarterene er i stedet delt i tre, og er en forenklet versjon av rutenett-typen ved midtplassen. Terrenget her skråner noe mot øst, og kvarterene må derfor ha hatt trapper eller skråninger for å ta opp terrenget og få flate kvarterer.

I kartet til Tambs fra 1799 (se s. 44) kan vi se at han har tatt med Floraplassen som en del av hagen allerede da. I tillegg vet vi at østfløyen på hovedhuset ble bygget kort tid etter Tank overtok Rød i 1733, og inskripsjonen T 1733 står fortsatt på fundamentet til Rød i dag.

Det er logisk å tenke seg at Floraplassen ble muret opp og anlagt allerede på den tiden, men det var ingen florastatue der enda, da den kom til Rød rundt 1800 (Eliassen et al., 2010, 2. 49). I 1765 er det derfor i stedet tolket til å være et broderiparterre med plass til en fontene eller statue. Utformingen av parterret er inspirert av Grand parterre de compartiment fra La théorie et la pratique du jardinage (Dezallier d'Argenville, 1722).

Rundt 1800 blir Floraplassen anlagt der parterret har lagt, før det senere blir flyttet nedenfor muren der den står i dag. Denne flyttingen av Floraplassen kommer vi tilbake til i en senere periode.

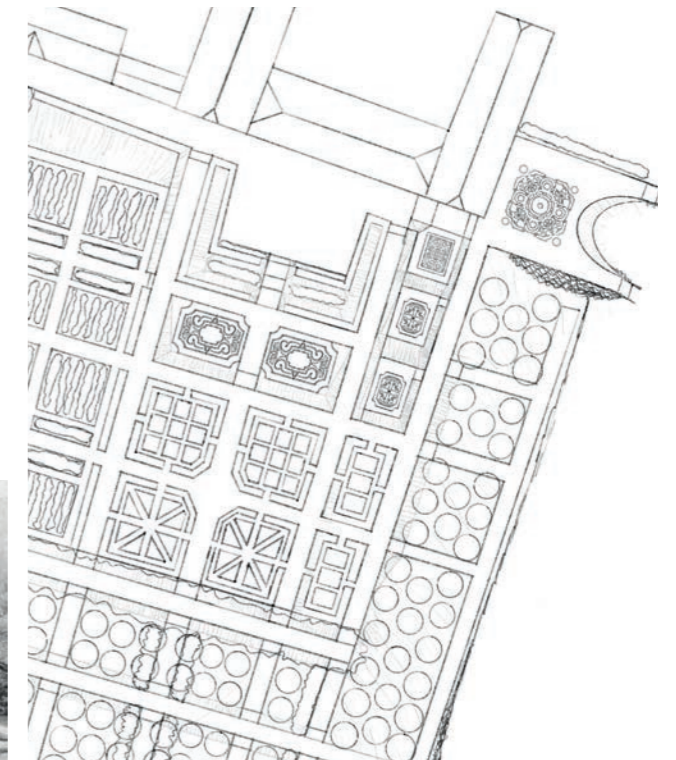
Figur 4.20: Hagen på Hafslund hovedgård på 1700-tallet.

Figur 4.21: Hovedaksen ovenfra. Rundt hovedplassen kan det ha vært parterrer som på Hafslund. Ukjent, 1916.

Figur 4.22: Kvadratisk parterre fra Dezallier d'Argenville, 1722.

Figur 4.23: T 1733 står innskrevet i grunnmuren til østfløyen.

Figur 4.24: Visualisering av Floraplassen 1800-1858. Bergtun et al., 2022, s. 35.

Nyttehagen

Området vest for prydhagen er flatt og har gode solforhold, og har derfor egnet seg godt til dyrking. I barokken var nyttehagen en viktig del av hagens opplevelse, og man gjemte den ikke bort slik man gjorde senere. Det var også stor status i at gården kunne dyrke både vanlige og sjeldne grønnsaker og urter. Områdets terreng og utforming gjør at det er nærliggende å tenke at det var her nyttehagen lå.

Det er usikkert når hagen blir utvidet vest for hasselgangen, men kart og trykk av hagen viser at det har skjedd senest på 1790-tallet.

I tolkningsplanen består nyttehagen av grusganger rundt store bed med åpen jord. Det var vanlig å dyrke grønnsaker, urter, medisin og andre planter på denne måten. I tillegg er det lagt inn rekker med bærbusker som deler inn nyttehagen i et kvadratisk midtrom med fire kvarterer og to smalere rom på endene med to kvarterer hver. Dette gir hagen en symmetrisk oppbygning som gjør at også nyttehagen imponerer.

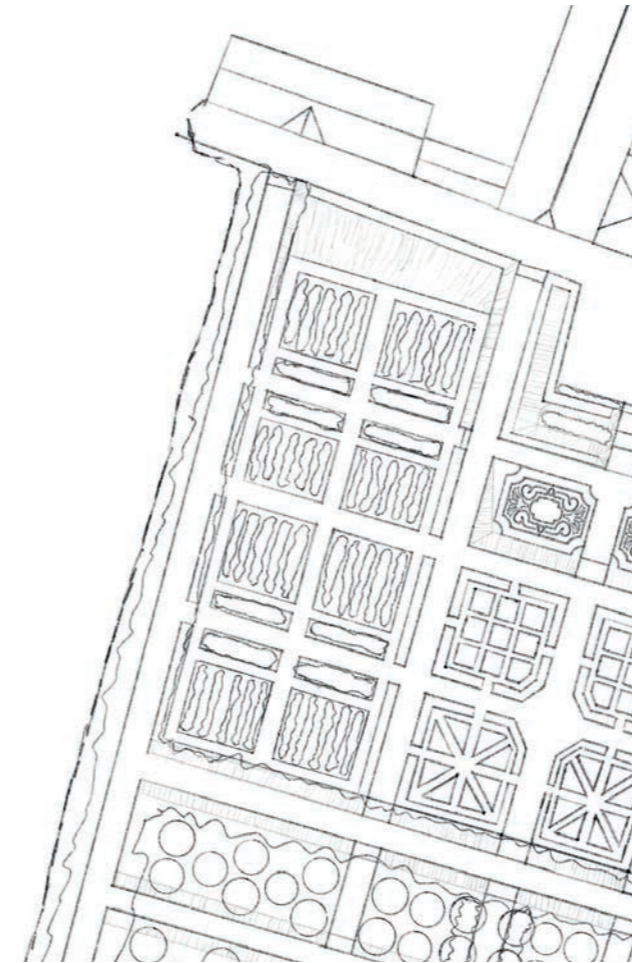
Man kan også se for seg at det har vært plantet frukttrær i kantene av bedene, men dette er ikke tegnet inn i tolkningsplanen.

I tolkningsplanen har nyttehagen, som resten av hagen, mange opparbeidede stier og akser. Det er flere åpninger i hasseltunnelen som gjør at alle tverraksene går gjennom hele hagen. En langsgående sti deler inn nyttehagen i åtte kvarterer til dyrking. Nyttehagen er avgrenset av hasseltunnelen i sør og øst, en bratt skråning i nord, og hekk, for eksempel en rosehekk, mot prydhagen i øst. I nyttehagen er kvarterene inndelt med bærhekker.

Stikket til Haas fra 1790-tallet viser at hagen var utvidet vest for hasseltunnelen da, men antyder også at området mellom hasseltunnelen og prydhagen var inndelt i kvarterer som ligner på de vi finner i tolkningsplanen.

I de senere periodene skal vi se at dette områdets utforming har blitt endret flere ganger, først med en slyngende søndagshage og deretter med den formale tujaplenn.

Det finnes et trinn i hagen fra en trapp som har gått fra terrasseringen nedenfor grusplassen til nyttehagen, men dette trinnet kan også ha kommet i en av periodene senere.

Figur 4.25: Radvise parterrer i nyttehagen. Grafisk trykk av Georg Haas fra 1790-tallet.

Figur 4.26 Trinn fra broderiparterrene ned mot nyttehagen i dag.

Figur 4.27: Utsikt ned mot nyttehagen fra Havesalongen. Plassen har senere vært søndagshage, deretter tujaplenn.

Frukthagen

I kartet til Tambs fra 1799 er hagen tegnet inn som en grønn flate, og det er nok bare formalhagen som er blitt tegnet inn. Likevel kan vi se at Floraplassen øst for hovedhuset og en rekke videre sørover er tegnet inn i kartet. Dette tyder på at det ikke var landskapshage i denne delen av hagen, men heller noe som var knyttet til formalhagen.

Kartet til Garben fra 1824 (senere kopiert av Roosen i 1834) viser en sti som går helt fra Floraplassen ned i formalhagen, men dette kan også være stien vest for frukthagen tegnet inn for langt øst. Kartet er generelt ikke spesielt detaljert og er nok mest nyttig for å se hovedtrekkene i aksene i hagen.

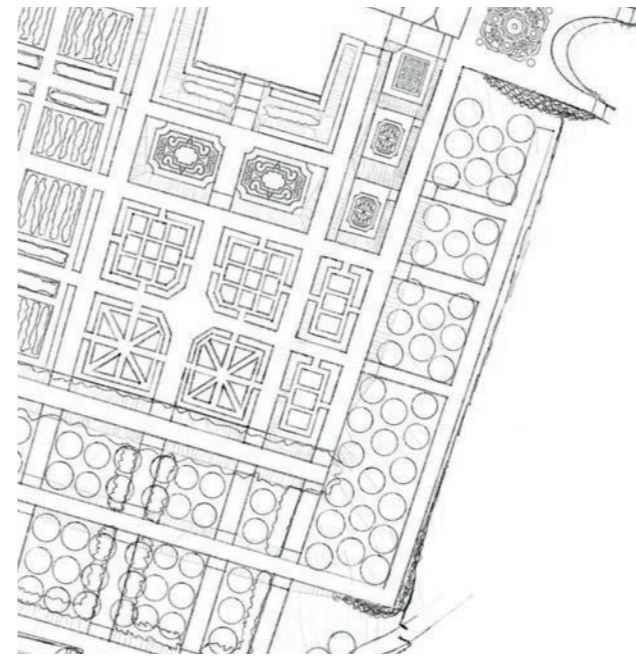
I 1858 ser vi fortsatt en sti som er parallell med hovedaksen som tilsynelatende ligger utenfor formalhagen. Nederst i stien har det da blitt anlagt en gymnastikkplass ved hjelp av murer og skråninger. At stien er rett og parallell med hovedaksen kan tyde på at dette var en del av formalhagen under Tanks tid på Rød.

En mulighet er at området har vært frukttrær i en mindre formal utforming enn den vi finner i bosketten. Fruktrær i femtallsystem kan ha gitt området et mer naturlig preg enn resten av formalhagen, og kan ha fungert som en overgang mellom prydhagen med sine lave hekker og broderier og skogen som senere blir landskapshage. Kvarterer med frukttrær beskåret til en lavere høyde var populært på tiden da det var dekorativt og lettere å høste frukten.

Terrenget i området heller mot sør-øst ned mot landskapshagen, og egnet seg derfor godt til å ha frukttrær og litt enklere utforming uten terrasseringer.

Maleriet til Fearnley fra 1829 viser lavere trær mellom formalhagen og landskapshagen, men maleriet er noe tvilsomt som kilde til hagen. Særlig Havepaviljongens plassering på toppen av en ås helt utenfor formalhagen, samt forenklinger i terrenget nederst i hagen gjør at man kan stille spørsmål ved om det er en god kilde. Andre malerier og tegninger fra tiden er enten utydelige i området ved frukthagen eller viser ingen trær foran landskapshagen i det hele tatt.

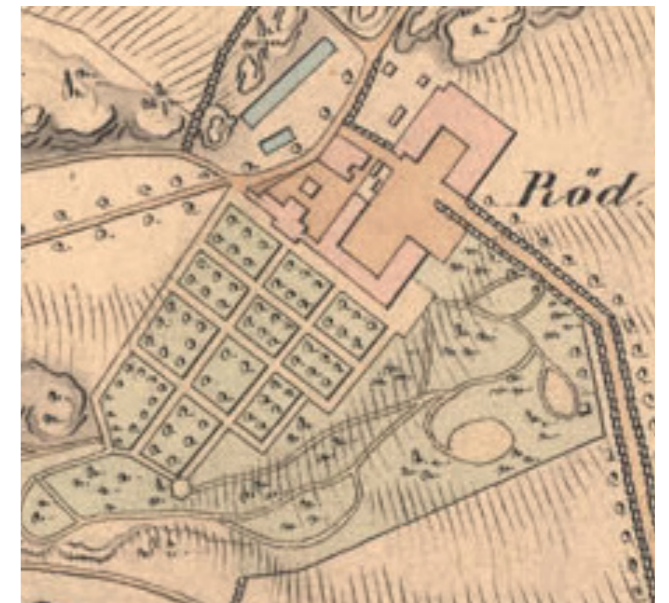
I dag er terrenget i nederste halvdel av frukthagen flatt etter det ble anlagt en tennisbane der i 1889 (Kummernes et al., 2022, s. 42). Det gjør at terrenget i denne delen er vanskelig å tyde. Den øverste delen er nok mer lik slik den var i 1765. I denne delen finner man i dag flere store eiketrær. Disse kan ha spredd seg fra skogen eller blitt plantet senere (f.eks. ved anleggningen av landskapshagen rundt 1800 eller etter Anker overtar i 1833). Det kan også hende at de sto der allerede i 1765, som vil si at denne delen kanskje har vært enda mindre formal enn tolkningsplanen foreslår. Alderen på trærne er fullt mulig å undersøke da flere har blitt hogget ned i nyere tid og man kan telle årringer. I tillegg kan man bruke teknikker som dendrokronologi for å datere treet ganske eksakt der tidspunktet for nedhoggingen er ukjent. Alderen på disse trærne vil kunne fortelle om området har vært en del av formalhagen før eller ikke.

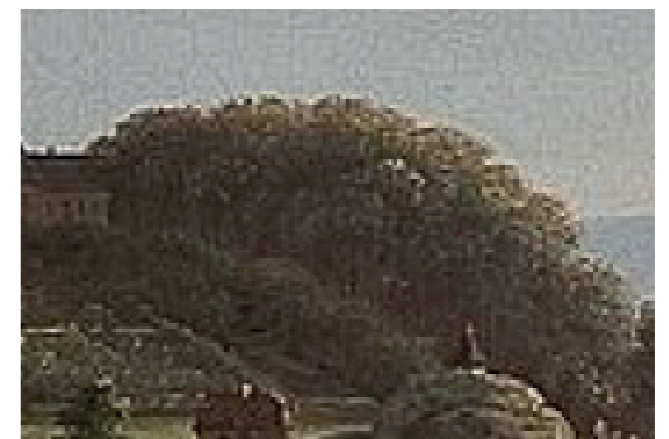
Figur 4.29: Avgrensninger til formalhagen. Kart av Tambs fra 1799.

Figur 4.31: En sti som følger hovedaksen går i landskapshagen. Utsnitt av Grimsgaards kart fra 1858.

Figur 4.28: Svært forenklet formalhage. Kart av Garben fra 1824.

Figur 4.30: En rekke med lavere trær foran landskapshagen. Maleri av T. Fearnley fra 1829.

Figur 4.32: Området som tidligere kan ha vært frukthage. Nedre del ble gjort flat for å anlegge tennisbane.

Hasseltunnelen

Hasselgangen er et av de eldste elementene i hagen på Rød, og var muligens under Tanks tid som i 1858 klippet som en tunnel. På 1900-tallet blir hasseltrærne beskåret til en formklipt hekk, mens den i dag står som mer fritt voksende.

I dag er det bare den langsgående hasselgangen som er bevart, mens tverraksen sannsynligvis ble fjernet på starten av 1900-tallet. Elementets tolkede opprinnelse som tunnel kan være vanskelig å forestille seg, men hekken har fått vokse nokså fritt de siste årene og kan derfor gi en slags følelse av hvordan det har vært å bevege seg i hasseltunnelen.

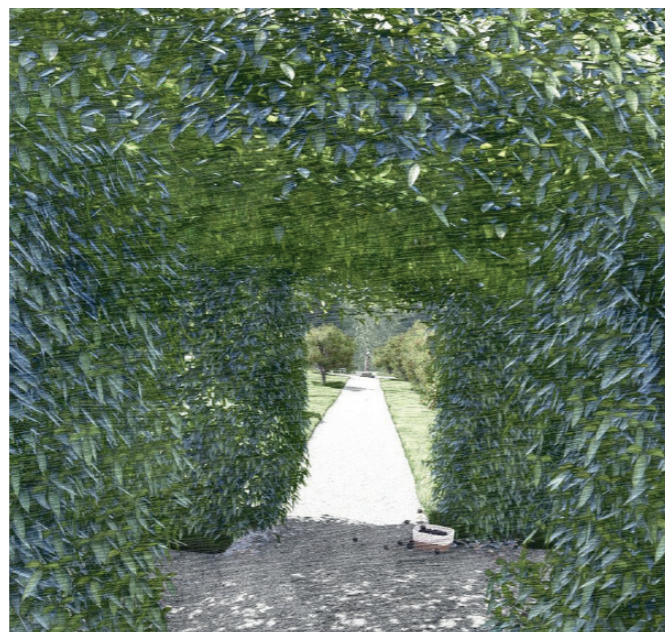
I østenden av tverraksen ender tunnelen i en nisje der terrenget blir for bratt til at den kan ha fortsatt ned i frukthagen. Man hadde gjerne benker eller pynt i nisjene, som var vanlige elementer i tunneler og løvganger i barokkhager.

I sør møter hasseltunnelen lindetunnelen før den fortsetter videre. Til slutt munner den ut i utsiktsplassen ved saluttbatteriet (ikke tegnet inn i tolkningsplanen). Kanoner og salutter nevnes av Thomas Robert Malthus etter hans besøk på Rød i 1799 (Eliassen et al., 2010, s. 52), som elementer i en lang liste av "meningsløsheter". Saluttbatteriet var et naturlig endepunkt for hasseltunnelen da den ga god utsikt over fjorden og Tank-familiens handelsskip på vei inn mot havna.

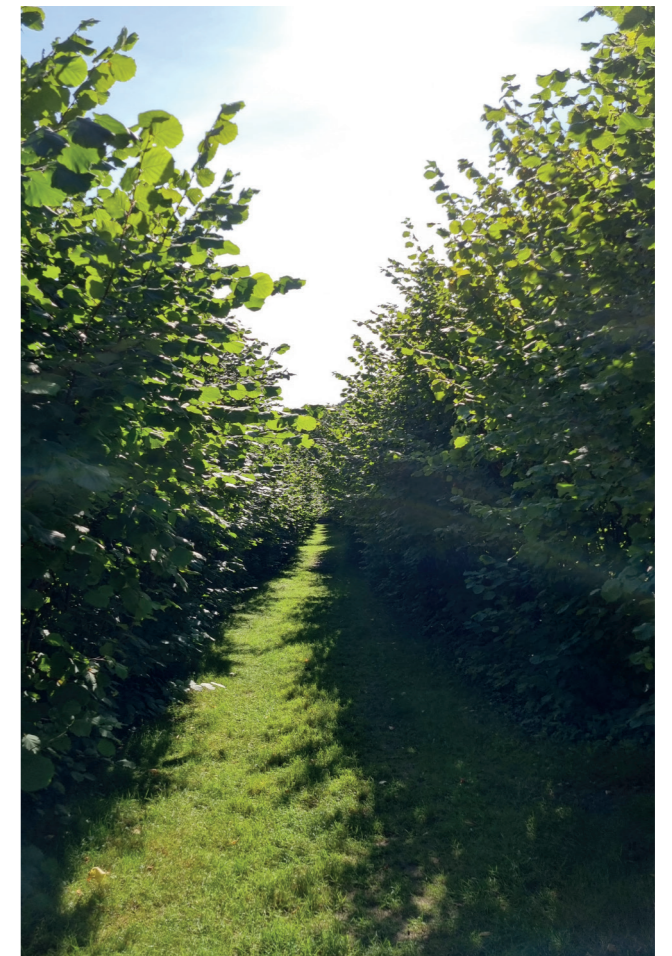
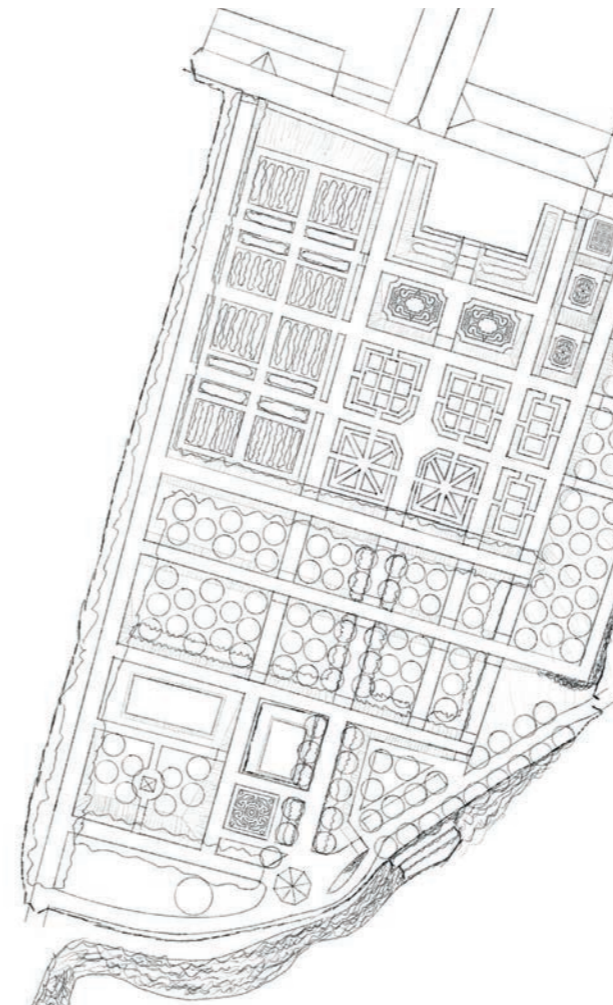
I tolkningsplanen for 1765 er hasseltunnelen avslutningen på formalhagen i vest, med et plankegjerdet utenfor tunnelen igjen. Rundt 1800 er det tolket til at hagen utvides vestover samtidig som landskaps-hagen utvikles i skogene utenfor Rød. Da kan man se for seg at mye av nyttehagen ble flyttet til området vest for hasseltunnelen, og at tverraksen ble utvidet den veien, som skaper et nytt midtpunkt der rekkene av hasseltunnel møtes.

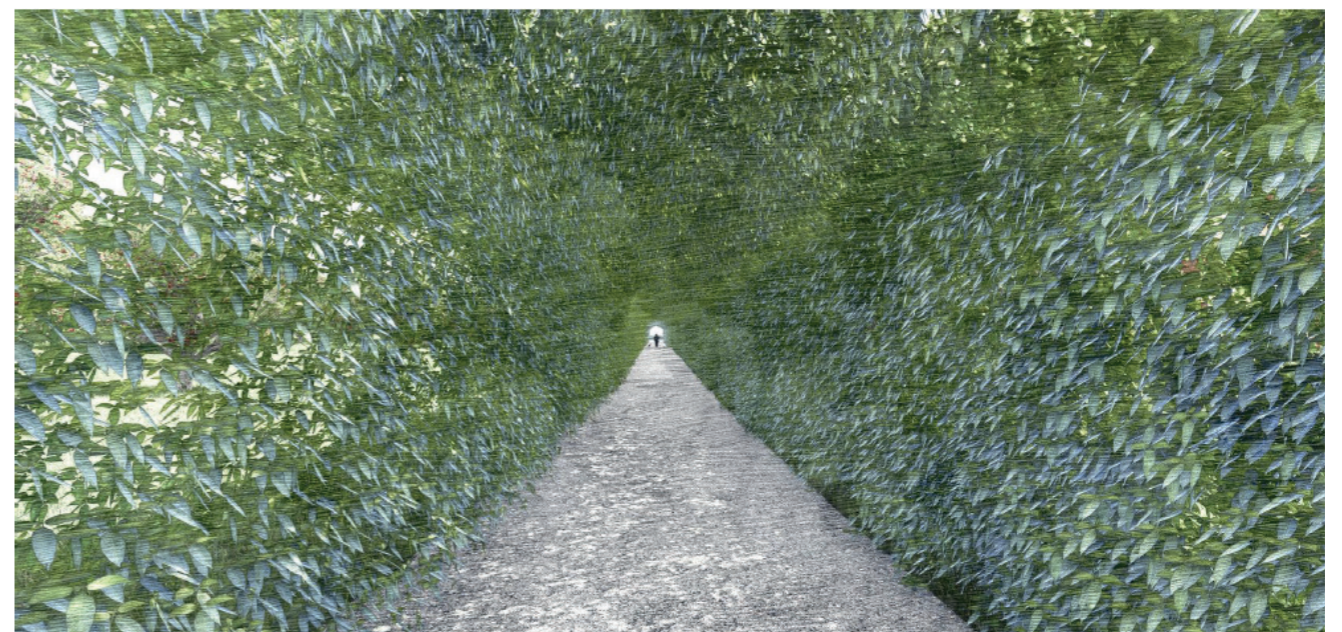
Figur 4.33: Hasselgangen som formklippet hekk. Skarpmoen, 1910.

Figur 4.34: Visualisering av hasseltunnelen i 1858. Kummernes et al., 2022, s. 25.

Figur 4.35: Hasselgangen i dag.

Figur 4.36: Visualisering av Hasseltunnelen i 1858. Kummernes et al., 2022, s. 25.

Boskettet

I området nedenfor hasseltunnelens tverrakse kan vi i 1765 se for oss at det har vært boskett med frukttrær. Både i 1858-kartet og i senere kart og bilder ser vi at denne delen av hagen er fylt med frukttrær. Terrenget heller ned mot dammene, og er for bratt til at det har egnet seg til å ha store flate terrasserings. Derfor kan det ha vært naturlig å dyrke frukttrær der, og ettersom det også er med i tolkningsplanen fra 1699 kan dette være en del av hagen som har hatt samme formål gjennom hele hagens historie.

Dersom det har vært frukttrær i området har det nok vært mer formalt enn det vi ser i senere perioder. Nærheten til hovedaksen, som er hagens viktigste grusgang, gjør at det er naturlig at man har hatt formklippede hekker og romskapende elementer. I barokken var bosketter et vanlig grep for å oppnå dette, og plasseringen nedenfor prydhagen med parterrer stemmer med barokkhagens idealer.

Ved at sidestiene øst for hovedaksen forlenges ned til dammene får man en litt mer symmetrisk oppbygning i nedre halvdel av hagen. Akser og symmetri var essensielle elementer i utformingen av barokkhager, og den asymmetriske utformingen av området vi ser i senere kart ville ikke passet barokkens idealer.

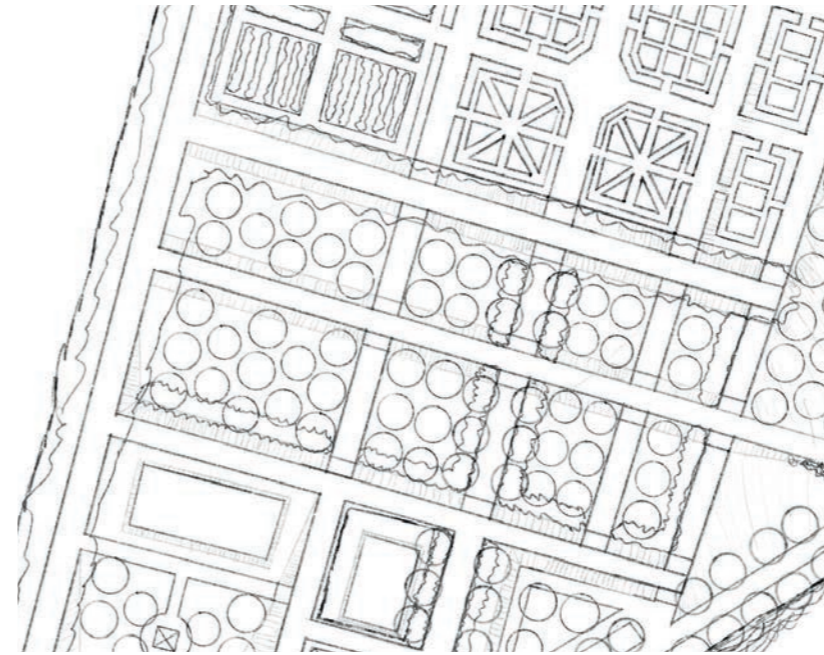
Utformingen av boskettrom med hekker og trær vil ha bidratt til å skjule ujevnheter

i terrenget og asymmetri, samt eldre hageelementer som ikke passet inn i barokkens formspråk. Bosketter ble ofte brukt på denne måten, også i idealhagene i Frankrike.

Vi kan finne noen av idealene for bosketter i *La theorie et la pratique du jardinage* (Dezallier d'Argenville, 1722). I tolkningsplanen er det lagt mest fokus på å ha hekker rundt kvarterene, men det kan også ha vært klippede trær plantet i hekkene slik man ser i idealversjonene.

Bilder fra Frederiksborg slott i Hillerød nord for København viser et eksempel på hvordan boskettet kan ha sett ut med hekker, espalierte trær og mindre trær inni kvarterene.

I hovedaksen er det lagt inn lindetrær som fortsetter hele veien ned til Havepaviljongen i bunnen av formalhagen. En slik allé med hekker vil gjøre at hovedaksen gir ulike inntrykk nedover hagen, med en åpen utforming før hasseltunnelen og en mer intim og lukket følelse i nedre halvdel. Dette passer godt til forutsetningene på Rød, hvor terrenget i nederste del av hagen gjør den asymmetrisk. En mer lukket allé med hekker vil kunne bidra til å skjule denne asymmetrien i nederste del av hagen, samtidig som åpninger ut vil ha gitt glimt til nye rom med ulik geometri og terreng.

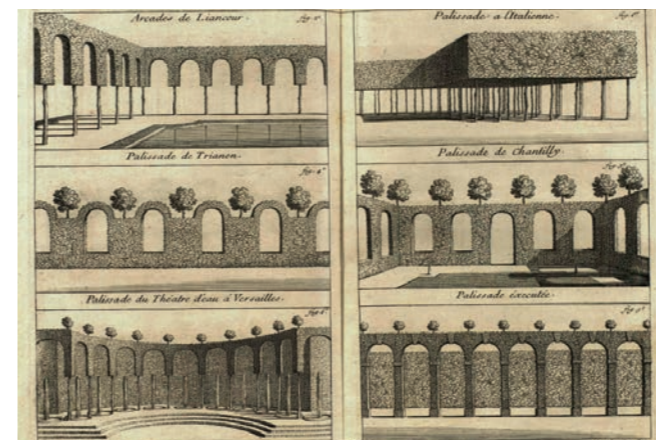
Figur 4.37: Tverrstien gjennom boskettrommene.

Figur 4.38: Utsnitt fra Grimsgaards kart fra 1858.

Figur 4.39: Utsnitt fra Marius Røhnes oppmåling i 1916.

Figur 4.40: Ulike boskettutforminger fra Dezallier d'Argenville, 1722, s. 62.

Figur 4.41: Boskett på Frederiksborg slott i Hillerød. Fotograf: Bjørn Anders Fredriksen.

Lysthusene

Lysthuset nederst i hovedaksen fra huset (ofte kalt Havepaviljongen) er en åttekantet bygning med løkkuppel. På toppen av taket står det en værhanne med inskripsjonen "1756", som tyder på at Havepaviljongen senest er fra da. I tillegg er møblene i Havepaviljongen merket "N.T.", som kan vise til Nils Carstensen Tank (Eliassen et al., 2010, s. 55) som overtok Rød etter faren (Carsten Nilsen Tank d.e.) døde i 1753. Tidsmessig stemmer det derfor godt at det er Nils Carstensen Tank som har vært ansvarlig for Havepaviljongen og mye av utformingen av hageanlegget slik det ser ut i 1765.

Det er også en mulighet at Havepaviljongen er blitt bygget utenpå eller på samme sted som et eldre lysthus. Dette lysthuset kan i teorien ha vært fra perioden før Tank kom til Rød, men det er svært usikkert. Mangelen på kilder fra før Tanks tid gjør det vanskelig å si om det har vært noen lysthus i hagen før Carsten Nilsen Tank d.e. kjøpte Rød i 1733. Likevel er det verdt å merke seg at det ikke nevnes noe lysthus i taksten fra 1733, noe som gjør det mer tvilsomt at Havepaviljongen er en videreutvikling av et eldre lysthus. På den andre siden har restaureringsarbeider i hagen avdekket at det tidligere har vært i bindingsverk, og at panelene og taket har blitt endret ved et senere tidspunkt.

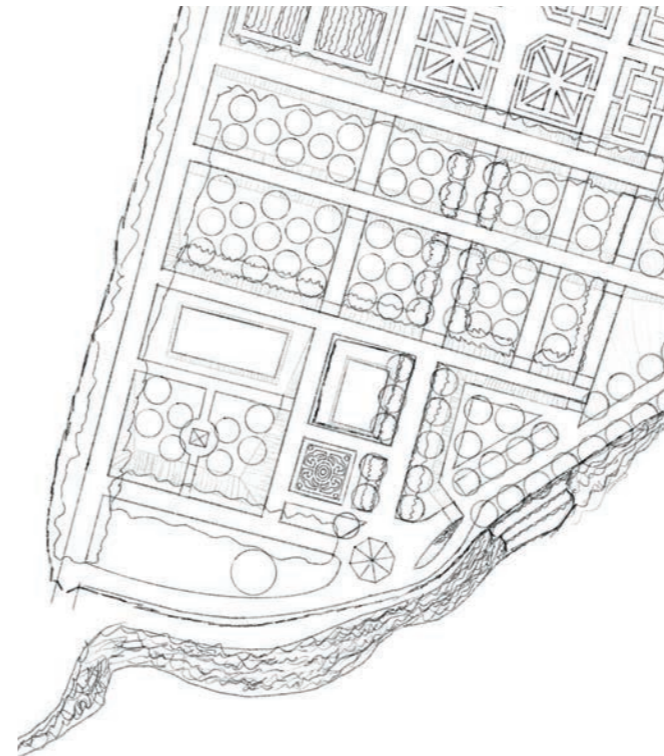
Havepaviljongen finner vi fortsatt i hagen på Rød i dag, men vi kan også se fra kilder at det har stått et til lysthus nederst i hagen.

Tegningen til Grosch fra rundt 1810 viser et lavere lysthus noe vest for Havepaviljongen med litt annen takkonstruksjon. Det samme lysthuset er også i et trykk av Haas fra 1790-tallet. Her ligger tilsynelatende det lavere lysthuset bak trerekken bak plankegjerdet, som betyr at det har stått nord for lindetunnelen man fortsatt kan finne på Rød i dag.

Plasseringen av dette lysthuset er derfor sannsynligvis på toppen av haugen mellom dammene og lindetunnelen. En slik plassering av lysthus var populært etter som det ga god utsikt over hagen rundt og gjorde byggverket mer dramatisk og imponerende. Kartet til Grimsgaard fra 1858 viser også at det er noe på toppen av haugen, men akkurat hva det er er vanskelig å tyde.

Jacob Nicolai Wilse besøkte Rød i 1764 og 1781, og i beskrivelsen av Rød står det om et lysthus malt til å se ut som en grotte med anordning til et vannspring under. (Witse, 1791, s. 215). Et annet vannspring er pyntet med konkylier og skjell, og her ledes vannet ned fra neste høyde.

Lysthuset som er beskrevet av Wilse kan være lysthuset vi ser vest for Havepaviljongen, men det er også stor sannsynlighet for at det viser til en annen konstruksjon. Med andre ord er det vanskelig å vite akkurat hva lysthuset har vært brukt til, men videre undersøkelser, spesielt under bakken i form av georadar og hagearkeologi vil kunne besvare noen spørsmål.

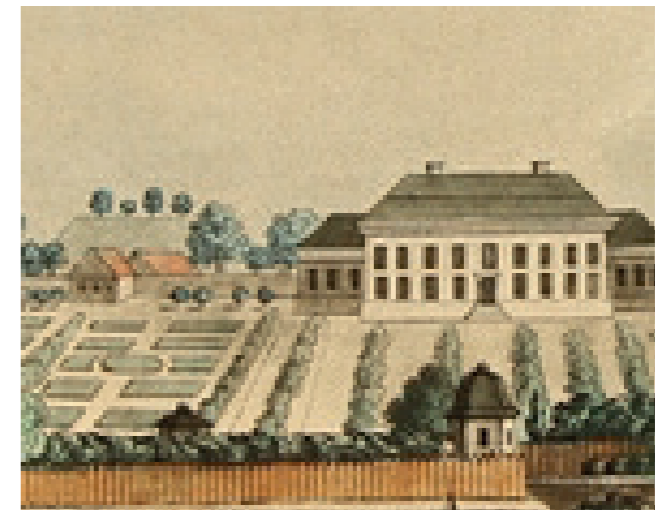
Figur 4.43: Tegning av H.A. Grosch fra 1810 med to lysthus i hagen.

Figur 4.45: Høyde hvor lysthuset kan ha vært.

Figur 4.42: Havepaviljongen med 1756 på værhanen. Wilse, 1919.

Figur 4.44: To lysthus i hagen, det minste ligger bak trerekken. Grafisk trykk av Haas, 1790.

Figur 4.46: Høyde sett fra hovedaksen.

Havepaviljongen kan ha hatt et eget prydparterre, noe som var vanlig i barokkhager. Parterrets plassering passer også godt med hvor vinduet på Havepaviljongen er plassert. Vi kan blant annet se et slikt prydparterre i tegningen fra Hafslund hovedgård fra 1700-tallet. Her har lysthuset to egne parterrer og ligger anlagt på en høyde. Lysthuset er også større enn Havepaviljongen på Rød, med to etasjer. Havepaviljongen har på sin side en bedre beliggenhet på kanten av et stup, noe som gir det god utsikt uten å være et høyt bygg. Fotografiet av Havepaviljongen av Skarpmoen fra 1901 viser at partiet hvor parterret kan ha lagt var kvadratisk og nokså flatt før dammen ble utvidet mot Havepaviljongen noen år senere.

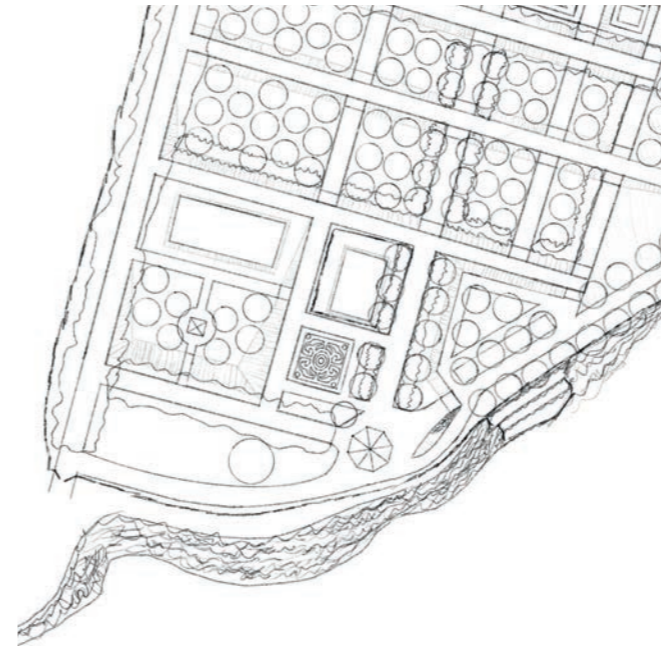
I 1765 er det tolket til at dammene fortsatt har samme plassering og størrelse som i 1699 og i 1858, etter Anker tar over Rød. I tolkningsplanen er dammen nærmest Havepaviljongen inngjerdet. Her er det tenkt at det kan ha vært ender til underholdning og glede for gjester og eiere. Andedammer var populært på tiden, og plasseringen nærmest hovedaksen gjør at det gjør mer inntrykk på gjestene. Schnitler (1916, s. 186) mener at det var en dam med vannfugler omringet av grantrær i nærheten av Havepaviljongen på 1800-tallet.

Dammen ved Eremitthytta (ikke tegnet inn på tolkningsplanen) er der sannsynligvis også allerede i 1765 (Eliassen et al., 2010, s. 52). Selv om Landskapsparken ikke tilkommer før rundt 1800 utvidet de dermed hagen allerede da utenfor formal-

hagen. En mulig årsak til dette er at oppmuringen i sør-østkenden av formalhagen gjorde området nedenfor interessant som et sted for å skue over den imponerende terrasseringen. Det var også vanlig på tiden å ha dammer utenfor formalhagen, og vi ser også dammer nord for Rød på historiske kart.

Årsaken til oppmuringen kan være at hagen fikk en ny hovedakse fra hagedøra ned til Havepaviljongen, som gjorde det naturlig å utvide hagen på østsiden av lindealléen for å gjøre hagen mer symmetrisk. I 1699 var det tolket til at stien som ble hovedakse under Tanks tid var den siste stien øst mot skråningene. Når denne grusgangen skulle bli hagens viktigste akse er det naturlig at man har utvidet hagen østover for at ikke hagen skulle bli ubalansert.

I det flatere området over oppmuringen er det usikkert hvordan det har sett ut, og i 1858 ser man at det er et mer naturligt område med spredt vegetasjon. I hagen finnes det rester etter skråninger i området, som har blitt tolket til å vise at det i 1765 gikk en sti hele veien bort. Dette gjør at det er en sti hele veien fra toppen av hagen ned til lindealléen i østenden, som vil si at ett av lindetrærne må ha blitt plantet senere. Det er tenkelig at det trekantede området kan ha vært et område med en sti rundt en plen med frukttrær. Det er vanskelig å si uten noen kartkilder som viser området i detalj før 1858, som er etter formalhagen har blitt forenklet til fordel for et mer parkmessig uttrykk ved Peter Martin d.e. og Thrine Anker.

Figur 4.48: Lysthus på Hafslund hovedgård på 1700-tallet

Figur 4.50: Murene ned mot eremitthyttan. Enger, 1917.

Figur 4.47: Utsnitt av Grimsgaards kart fra 1858.

Figur 4.49: kvadratisk plass foran hasesalongen. Skarpmoen, 1901.

Figur 4.51: Analyse av nåværende terreng i hagen.

I området ved lysthusene finner vi også rekker med lindetrær i tre retninger. Lindetrærne har vist avgrensningen til formalhagen, og har gjort at rommene blir lukket ut mot utsikten. Sammen med den tverrgående hasseltunnelen har det gjort at formalhagen nok har vært mer innesluttet og privat da enn den er i dag. I barokken var dette et viktig grep for å ikke avsløre hele hagen med en gang, hvor nye oppdagelser bak neste hekk gjør at hagen føles større og mer imponerende.

I øst finner man en allé med lindetrær over murene ned mot eremitthytta. Trærne må dermed være nyere enn oppmuringen, og sannsynligvis ble det også gjort på slutten av 1700-tallet. Under opprustningen av murene som ble gjort på Rød i 2022 ble det funnet at enkelte av lindetrærne var plantet flere titalls centimeter for dypt, spesielt lenger unna Havepaviljongen. Dette tyder på at stien har hellet mer ned mot landskapsparken og skogen da lindetrærne ble plantet. Det er mest sannsynlig at stien ble bygget høyere opp ved Marius Rønnes gjenskapning av hagen (se perioden 1903 - 1956).

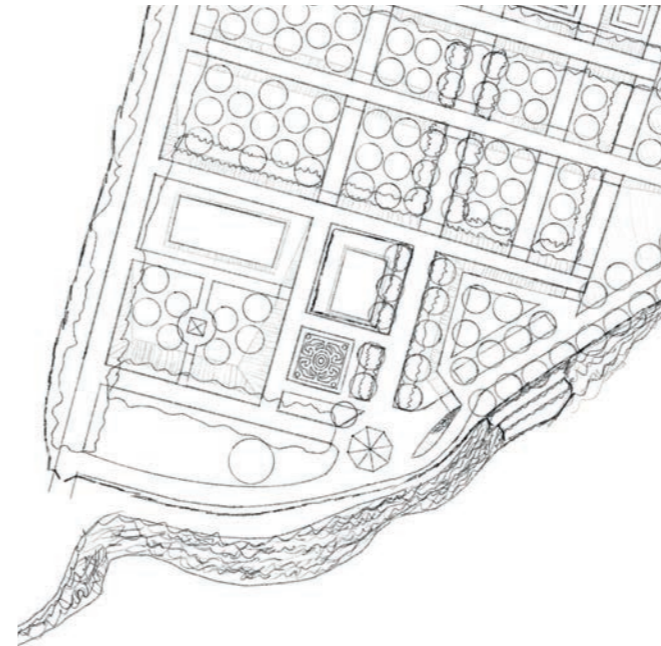
Det er en til allé med lindetrær langs hovedaksen opp til hasseltunnelen, som dermed også går gjennom området med boskettet. I hovedaksen kan man se for seg at det har vært plantet hekker under trærne som gjør at utsikten mot siderommene blir begrenset. Sammen med formklipping av tærne var slike hekker et vanlig grep i barokken, og i spesielt utførte hager kunne man finne hekker med utklippede vinduer og dører. Senere kart viser at kun den nederste delen av alléen gjenstår i hagen. Trærne er blitt gjenplan-

tet i senere tid, og er dermed ikke originale, men de er plassert på samme sted som forgjengerne.

Et element som ofte nevnes spesielt i sammenheng med hagen på Rød er lindetunnelen vest for Havepaviljongen. Denne er sannsynligvis fra Tank sin tid eller tidligere. Den første kilden som viser lindetunnelen er trykket til Haas fra 1790-tallet (se s. 47). Her kan vi se en trerekke mot vest fra Havepaviljongen, som nok er ment til å vise til lindetunnelen.

At alle partiene med lindetrær har forskjellig utforming i tolkningsplanen passer godt med hagekunsten fra barokken. Man tenkte ofte ett og ett hagerom hver for seg, og ønsket å gi variasjon og ulike formuttrykk. Den østre alléen er på toppen av murene og har dermed god utsikt, og tærne kan ha vært høyere for å få samme topphøyde som de andre lindebepantningene. Alléen i hovedaksen deler opp det nederste partiet i to mindre soner og skaper ulike romfølelser, spesielt om man ser for seg at den har hatt hekker i tillegg. Lindetunnelen gir et intimt rom og kobler seg på hasseltunnelen, som gjør at man kan gå nesten helt fra huset til Havepaviljongen under trekronene.

Sør for lindetunnelen finner vi et eget hagerom som åpner seg mot utsikten. Her finner vi i dag et eiketre, som også antydes i trykket til Haas. Stien gjennom området har endret seg litt gjennom tiden, men området har hele tiden hatt et parkmessig preg.

Figur 4.53: Lindealléen i hovedaksen. Ukjent fotograf og år.

Figur 4.55: Området sør for lindetunnelen, åpent og parkmessig.

Figur 4.52: Lindealléen mot landskapskogen.

Figur 4.54: Lindetunnelen. Ukjent fotograf og år.

Figur 4.56: Området sør for lindetunnelen sett fra saluttbatteriet. Ukjent fotograf og år.

Endringer rundt 1800

I 1799 besøker engelskmannen Thomas Robert Malthus Rød, og han gir hagen en slående dom. Han beskriver hvordan husets herre (antageligvis Nils Carstensen Tank) tok med sine gjester på en to timer lang rundtur i hagen i "hollandsk" (formal) stil. Malthus mente at hagen var et resultat av å "skjemme naturens fagre ansikt" (Eliassen et al., 2010, s. 52). Han forteller videre at hagen var "en uendelighet av buksbomhekker, kaktuser, kanoner, batterier og et langt etcetera av meningsløsheter".

Malthus' oppfatning av hagen på Rød vitner til et moteskifte som foregikk på tiden. Barokkhagen i "hollandsk stil" var blitt kjedelig og uønsket, mens landskapsstilen som hadde kommet til Norge allerede på midten av 1700-tallet var mye mer tidsriktig. Barokkhagen på Rød var blitt gammeldags, og det er nok ikke tilfeldig at landskapskulturen på Rød blir videreutviklet i samme tidsrom som Malthus besøker hagen.

Tiden rundt 1800-tallet og Nils Tank blir derfor svært utslagsgivende for hagen. I formalhagen blir nok flere elementer sakte men sikkert fjernet og forenklet, men en historie vi skal høre mer om senere forteller at det fortsatt står flere buksbomhekker i hagen etter Thrine og Peter Martin Anker d.e. overtar Rød. Sannsynligvis så altså hagen en gradvis overgang fra formal barokkhage til en mer fritt utformet hage med enkelte gjenværende elementer på starten av 1800-tallet fram til Ankers overtakelse av Rød.

Florastatuen kommer til hagen rundt 1800, i denne tolkningen til rett tidspunkt for å avløse et av de mange gammeldagse broderiparterrene som fantes på Rød. I vest er det tolket til at formalhagen utvides forbi hasseltunnelen, og nyttehagen flyttes dit så man kan anlegge en liten hage med slyngende stier nær huset. Landskapskulturen stjeler mye av fokuset og blir utsmykket med bjørnegrotte, tempel og et utbredt nettverk av slyngende stier. Naturområdene vest for Rød blir også tatt i bruk med nye utsiktspunkter, lysthus, nisjer og parkområder. I 1801 blir også gravplassen i vestdelen anlagt etter Nils Carstensen Tanks død.

I vestdelen av hagen finner vi også en innskrifning med skriften "C.A. - Norges ven". Det var Christian August som skrev dette inn i fjellet på hans siste kveld i Norge i 1810 før han dro til Sverige hvor han hadde blitt utnevnt til kronprins 2 uker tidligere. Christian August døde senere samme år, og ble etterfulgt av Jean Baptiste Bernadotte, som i 1818 ble kong Karl XIV Johan.

Som Eliassen et al. (2010) påpeker er det nokså heldig at man fortsatt finner en formalhage på Rød. Mange hager som gikk over fra å være formalhager i barokk eller renessansestil gikk fullstendig tapt ved overgangen til landskapskulturen da det var gammeldags og upopulært. Samtidig var det flere som argumenterte for at man skulle ha begge deler, deriblant J. N. Wilse.

Figur 4.57: Florastatuen. Bruun, 1960

Figur 4.58: Tolkingsplan av landskapsparken 1800-1858. Bergtun et al., 2022.

Figur 4.59: C.A. - Norges ven i Rødsparken vest. Eliassen et al., 2010, s. 82

Figur 4.60: Tolkingsplan av Rødsparken vest på 1800-tallet. Schjødt et al., 2022.

5. 1830 - 1903: Peter Martin d.e. og Thrine Ankers hage

Sammendrag av perioden

Peter Martin d.e. og Thrine Anker

Tolkningsplan 1858

Rapport Formalhagen 1830-1902 fra LAA321

Delområder

Historisk kontekst

I overgangen til å gå inn i union med Sverige får Norge egen grunnlov i 1814. Unionen er løsere enn den vi hadde vært i med Danmark, og Norge fungerer som en egen stat som deler konge med Sverige. I Norge skal en nasjonal identitet bygges.

1800-tallet ser mange store fremskritt, men også utfordringer. Barnedødeligheten synker kraftig som følge av nye medisiner og bedre hygiene i befolkningen. Dette fører til at Norges befolkning blir doblet i perioden fra 1801 til 1875 (kjent som den demografiske overgangen). Bøndene gjør sakte men sikkert sitt inntog i politikken, og i 1884 innføres parlamentarismen i Norge som skal sikre at regjeringen skal stå ansvarlig overfor Stortinget. Jordbruket blir modernisert fra midten av 1800-tallet, og i de siste tiårene flytter mange til byene for å jobbe i industriverk. Jernbanen og landsdekkende veinett gjør avstandene kortere enn før.

Innimellom er det fortsatt tøffe tider, og mange blir lokket til å krysse Atlanterhavet til det lovede land. Alle som ville bli boende i USA og drive jordbruk fikk utdelt 650 mål. Dermed ser man over 750 000 nordmenn (nesten like mange som hele Norges befolkning i 1801) utvandre til USA mellom 1836 og 1915.

Figur 5.1 viser kartet til Chr. Sinding over Fredrikshald og omegn. Kartet har en noe usikker datering, men er fra rundt 1840.

Sammendrag av perioden

Peter Martin Anker d.e. kjøpte Rød av sin svigerfar Carsten Nilsen Tank d.y. i 1830, og flyttet inn i 1832. Peter Martins kone Petronelle Tank døde i 1833, og han giftet seg med Cathrine 'Thrine' Olava Nikoline Gløersen, som tok navnet Thrine Anker.

Carsten Nilsen Tank, som resten av Europa, slet økonomisk i perioden etter Napoleonskrigene. Anker-familien klarte seg imidlertid godt gjennom disse tidene, og det var nok gunstig for alle parter at Peter Martin Anker hadde giftet seg inn i familien og kunne sikre at Carsten og kona Dikka von Cappelen kunne bli boende på Rød.

Peter Martin og Thrine begynte å gjøre endringer i hagen nokså umiddelbart, delvis til Dikka von Cappelens forvilelse. Imidlertid ser vi at hovedhuset ble holdt ganske likt helt fram til Peter Martin og Thrine bygde om huset i 1862.

I 1833 kan det tenkes at hagen allerede var ganske annerledes fra hvordan den hadde vært i Tanks storhetstid. Store endringer ble gjort rundt 1800, og landskapshagen stjal nok mye av fokuset. Likevel ble ikke hele formalhagen fjernet, så Peter Martin og Thrine må ha likt den til tross for at den var på vei ut av moten. I stedet for å bli fjernet ble den heller myknet opp.

I 1858 ble det første detaljerte kartet over hagen på Rød tegnet av Grimsgaard, hvor alle tidligere kart har vist hagen som

svært forenklet med stier og kvarterer. Det er derfor naturlig at tolkningsplanen blir datert til 1858. I kurset LAA321 har en gruppe sett på formalhagen i perioden, og mange funn fra rapporten vil brukes i dette kapittelet. Rapporten inneholder også store mengder visualiseringer som er svært nyttig for å forstå romlighetene i hagen på denne tiden.

I 1862 ble det startet med ombygginger av drivhusene ved hovedhuset, og havesalongen ble bygget. Peter Martin d.e. rakk ikke å se åpningen, og første gang havesalongen ble brukt var i hans begravelse i 1863. Thrine ble boende som enke på Rød i nesten 40 år fram til hennes død i 1902.

Akkurat hva som er opprinnelig fra Ankers periode på Rød og hva som ble gjort allerede under Carsten Nilsen Tank er vanskelig å si, og vil bli diskutert gjennom kapittelet. Likevel vet vi at Thrine Anker var svært opptatt av det åndelige, kulturelle og estetiske, samt at hun trivdes godt i hagen. I tillegg finner vi boka "Handbok i blomsterkulturen för fruntimmer" av Wennströms utgitt i 1831 i biblioteket på Rød, og det var nok Thrine som hadde fått den bestilt.

Thrine Ankers interesse for hagekunst og religion samt at hun bodde på Rød som enke i nesten 40 år gjør at hun kan regnes som en som har hatt stor innflytelse på hagen på Rød gjennom historien.

Figur 5.2: Grimsgaards kart fra 1858 er den første tilnærmet nøyaktige målingen vi har av hagen på Rød. Utsnitt vil vises gjennom kapittelet.

Figur 5.3: Dette bildet fra 1870 viser tydelig hvordan hagen var fylt med blomster i viktige områder i hagen. Ukjent fotograf.

Peter Martin d.e. og Thrine Anker

Som vi lærte i slutten av familiehistorien til Tank-familien kom Peter Martin Anker d.e. (1801 - 1863) til å overta Rød sammen med resten av Carsten Nilsen Tank d.y.s forretninger og eiendommer. Tank-familien hadde ingen mannlig arvetager, og hans svigersønn Peter Martin hadde gjort det godt i den turbulente perioden etter Napoleonskrigen. Det var derfor naturlig at det var han som tok over Rød sammen med Carstens datter Petronelle Didrikke Cathrine da Carsten gikk konkurs i 1730.

Peter Martin var tippoldebarn av Anker-familiens norske stamfar Erik Olsen Anker (1644-1699) som opprinnelig hadde kommet fra Sverige (Eliassen et al., 2010, s. 103). Peter Martins farfar Peter Anker (1736-1776) ankom Fredrikshald med sin bror Nils kort tid etter deres fetter Erik Anker flyttet dit i 1743. Peter Anker overtok Sorgenfri gård av slektninger. Sorgenfri ligger et stykke vest for Rød, og er fortsatt i Anker-familiens eie (Eliassen et al., 2010, s.105).

Peter Martin d.e.s far Nils Anker d.y. (1764 - 1812) var også en dreven forretningsmann. Sammen med broren Jan videreutviklet han firmaet Anker & Co, som blant annet drev sildesalteri på Hvaler, eksport av svensk jern, trelasthandel, tobakkspinneri og skipsfart til karibien. Noen år før Nils døde i 1812 kjøpte han Dyrendal nord for Fredrikshald. Hans bror Jan døde noen år før ham, og Jans sønn dro til Sverige og ble hoffmarskalk ved det svenske kongehuset. Den eldste sønnen til Nils, August, ble yrkesoffiser. Det var dermed Peter Martin Anker d.e. som nummer to i rekken som fikk Sorgenfri som bopel, og gradvis overtok han forretningene etter

faren fra sin mor Annette Beate.

Peter Martin Anker d.e. giftet seg først med Petronelle Didrikke Cathrine Tank (1806- 1833), datter til Carsten Nilsen Tank d.y. og Dikka von Cappelen. Det var slik Peter Martin kom i posisjon til å overta konkursboet etter svigerfar Tank. I midlertid døde Petronelle Tank i barselseng i 1833, kun ett år etter de hadde flyttet inn på Rød etter Carstens død i 1832.

Han giftet seg deretter med Cathrine 'Thrine' Olava Nikoline Gløersen (1814 - 1902), som tok etternavnet Anker, og dermed ble kjent som Thrine Anker. Thrine og Peter Martin d.e. bodde på Rød sammen med Carsten Tanks enke Dikka von Cappelen fram til hennes død i 1837.

Det var nok ikke lett for Thrine Anker å flytte inn med moren til mannens første kone, og det er en fortelling på Rød om hendelsene fra årene de bodde sammen.

Kort tid etter Thrine hadde flyttet inn på Rød fikk hun saget ned en stor buksbomhekk i hagen som hun syntes sto i veien. Dikka von Cappelen syntes ikke noe om det Thrine hadde gjort, og la seg syk i noen dager. Visstnok skal Thrine ha bedt om unnskyldning og fått plantet en buksbom samme sted (Langeland, 2013).

Thrine var nok aktiv i hagen, og skal også ha vært en flittig leser av Wennströms bok "Handbok i blomsterkulturen för fruntimmet" fra 1831 som fortsatt står på biblioteket på Rød (Eliassen et al., 2010, s.120). Wennström var sterk tilhenger av tanken om at kvinner forsto planters åndelige og estetiske kvaliteter bedre enn menn,

og at de derfor var viktige for hagekunsten. Thrine var også aktiv i det religiøse miljøet som grundtvigianer, og var interessert i kultur, estetikk og åndelighet.

Under tiden i union med Sverige ble de økonomiske forholdene gode i Fredrikshald som følge av byens strategiske plassering nært vår største handelspartner. Peter Martin gjorde det godt i forretningene selv også, og han kjøpte opp flere eiendommer, deriblant naboeiendommen Remmen og Lundestad vest for Sorgenfri. Peter Martins bror August kjøpte Knivsrundt samme tid, og dermed eide snart Anker-familien sammenhengende eiendommer fra Rød og vestover fra Fredrikshald (Eliassen et al., 2010, s. 114).

Peter Martin var en dyktig næringsdriver, og var også med på å grunnlegge Saugbrugsforeningen i 1859, som fortsatt er en av hjørnesteinsbedriftene i Halden. Han var også en aktiv politiker både lokalt og nasjonalt, med én periode på Stortinget.

Thrine var som tidligere nevnt grundtvigianer (Eliassen et al., 2010, s. 121). Det var sentralt i grundtvigianismen å ha hjemmeandakter, og Thrine gjorde Rød til et samlepunkt for religiøse møter i Fredrikshald. Blant de besøkende var Wilhelm Andreas Wexels (1797-1866) og Magnus Bostrup Landstad (1802 - 1880). Sammen holdt de flittig diskusjoner på Rød om det åndelige, og spesielt Landstad oppholdt seg ofte på Rød og Sorgenfri, og tok med seg hele familien til Rød på sommeren i flere dager.

I 1862 begynte Peter Martin og Thrine en stor ombygging av hovedhuset, tegnet av arkitektene Schirmer og von Hanno. Utenfor huset ble vinterhagen og Havesalongen lagt på som utvidelser i vestenden av bygget. Havesalongen sto akkurat ferdig i tide til å bli tatt i bruk i Peter Martins begravelse i 1863.

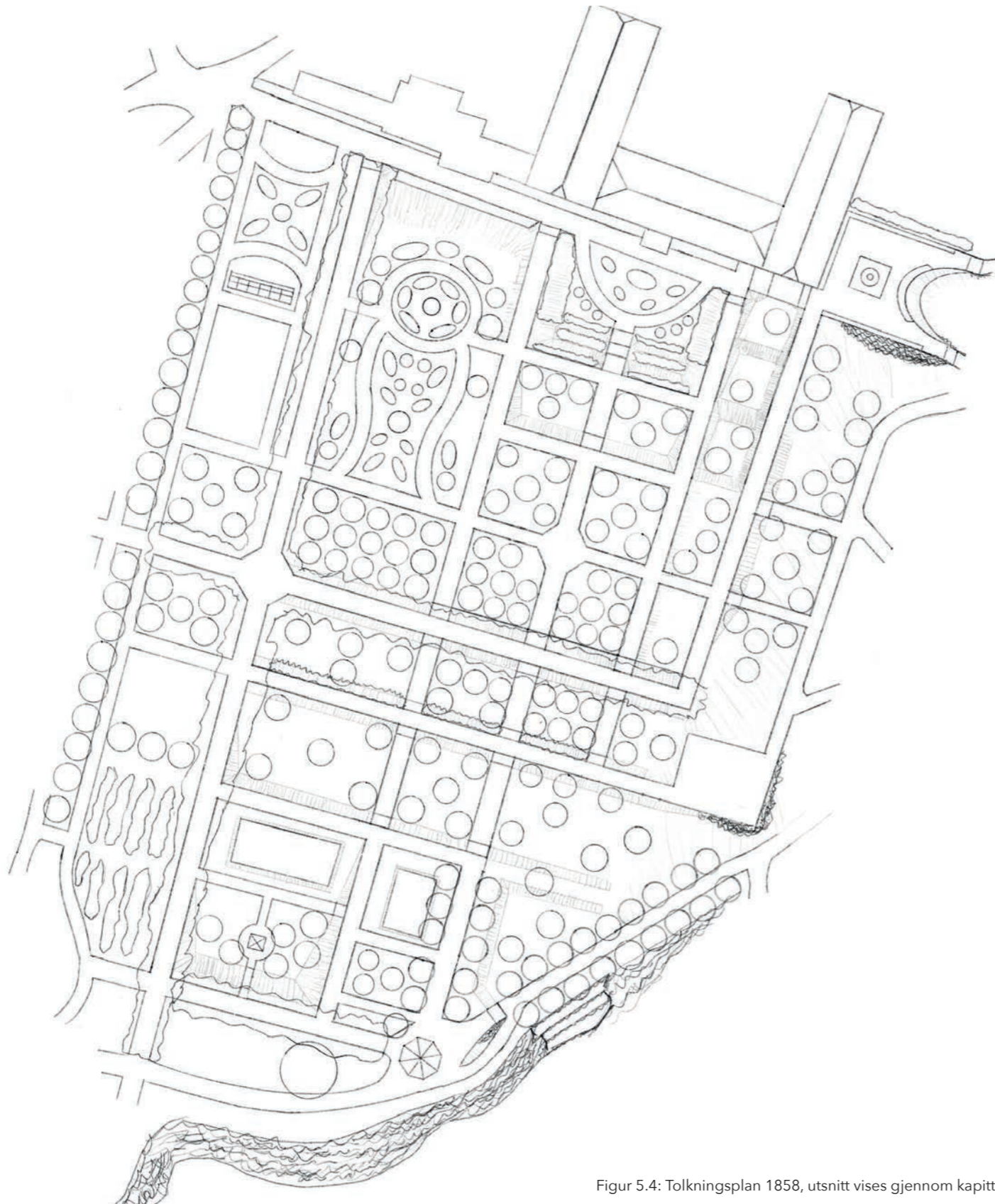
Etter Peter Martin d.e.s død ble arven fordelt. Fem av deres syv barn fikk hver sin gård (Dyrendal, Remmen, Sorgenfri, Lundestad og Thorsø), mens det var hans enke Thrine som fikk Rød. Hun ble også garantert en årlig inntekt på 5000 specie-daler.

Thrine ble boende alene på Rød, men det ble fortsatt møteplassen for familien. Spesielt viktig var Thrines fødselsdag, 1. september. Da var hele familien invitert, og det var ikke uvanlig med opp til 50 gjester (Eliassen et al., 2010, s. 168).

I 1875 fikk Thrine gjort flere endringer på hovedhuset, med tegninger av arkitekt Trap-Meyer. Hun løftet den vestre fløyen opp slik at hun kunne ha soverom i andre etasje med fin utsikt ut mot hagen og fjorden. samtidig mistet huset sin symmetriske form. I tillegg ble det bedre plass for tjenerstaben på Rød.

Thrine ble boende på Rød som enke i nesten 40 år fram til hun døde i 1902. Hennes egne barn var blitt godt voksne, og noen hadde allerede dødd. Dermed ble det hennes barnebarn Peter Martin Anker d.y. som overtok Rød.

Tolkningsplan 1858

Figur 5.4: Tolkningsplan 1858, utsnitt vises gjennom kapittelet.

Sammen formet Peter Martin d.e. og Thrine Anker huset og hageanlegget gjennom deres tid på rød, men etter Peter Martin døde i 1863 ble Thrine boende alene i nesten 40 år som enke. I denne perioden var Rød og hagen et samlingssted for familie og venner, og det ble ofte holdt store selskap.

Hagen har blitt myknet opp mye siden den tolkede barokkhagen i forrige periode, en trend som sannsynligvis startet allerede rundt 1800 da landskaphagen fikk mer fokus. Hagen har gjennomgående blitt fylt med plen mange steder, som har gitt den et mer parkmessig uttrykk med åpne flater med blomsterbed plassert rundt i plenen.

I vestenden av hagen har det blitt utvidet med en nyttehage, og tverraksen til hasseltunnelen har blitt utvidet og fått en midtplass i krysset der tunnelene møtes. Øverst i nyttehagen finner vi parterre og drivhus, mens området lenger ned i nyttehagen er tolket til å bestå av dyrkning og frukt.

Øst for hasseltunnelen finner vi en søndagshage i gardenesque-stil med slyngende stier, blomsterbed og plen.

På grusplassen på toppen av hagen har det også blitt myknet opp. Her har det blitt anlagt en halvsirkelformet plen med bed, trær og busker. Skråningen ned mot hovedaksen og hovedplassen er fylt med frodige beplantninger av oppstammede roser og liljer.

Mange steder hvor det i 1765 var tolket til å være ordnet og systematisk med parterrer eller kvarterer med frukttrær i femtalls-system har det nå blitt myknet opp til en mer parkmessig utforming. I sør-østenden har hagen fått en egen gymnastikkplass til trim.

Nederst i hagen ser vi mange av de samme endringene som i resten av hagen. Kvarterene varierer mellom å være luftige og tette med trær. Øst for dammene har et stort område blitt plen med enkelttrær. Plassen foran Havepaviljongen hvor det tidligere var broderiparterre har nå blitt plantet igjen med trær.

Generelt er hagen tolket til å ha tatt utgangspunkt i det eksisterende stinettverket, terrenget og funksjonene fra Tank-familiens hage, men den har blitt endret for å passe hagekunsten på 1800-tallet.

Rapport Formalhagen 1830-1902 fra LAA321

Formalhagen i perioden 1830 til 1902 er allerede blitt grundig jobbet med ved NMBU i 2022 i kurset LAA321 - 3D-visualisering av historiske landskap. Deltakerne i gruppa som jobbet med formalhagen i denne perioden var Mari Kummernes, Vivel Skarvatun, Trude Stabu og Magnhild Hummel.

Problemstillingen til rapporten var "Hvordan har formalhagen på Rød Herregård sett ut i perioden 1830-1902, og hvilke verdier hadde hagen i dette tidsrommet?".

I tillegg går denne oppgaven (som de andre oppgavene fra LAA321) gjennom mye av resten av hagehistorien til Rød. Kurset LAA321 ble også holdt parallelt med LAD302 - avanserte 3D-verktøy for design

og planlegging, hvor det ble utarbeidet detaljerte 3D-modeller med tilhørende visualiseringer. Sammen gjør dette at perioden er blitt jobbet mye med, og ulike teorier er blitt dannet og utprøvd.

I denne masteroppgaven er funnene fra rapporten brukt som en nyttig kilde til inspirasjon og teorier, men det er også gjort selvstendige funn. Der noe er hentet fra rapporten vil dette komme tydelig fram, og om man interesserer seg spesielt for hagehistorien til Rød er alle rapportene fra LAA321 absolutt verdt å lese, spesielt fordi de har svært gode visualiseringer av hagen gjennom tidene. De digitale modellene av hagen kan også utforskes på nmbus nettsider via <https://arken.nmbu.no/~ramzha/ROD/G2/>.

Figur 5.5: Oversiktsbilde fra den digitale modellskissen av tolkningen av perioden 1830 - 1902. Kummernes et al., 2022, s. 20.

Figur 5.6: Tolkingsplan for perioden 1830-1902 fra Kummernes et al., 2022, s. 20.

Kart over delområder i tolkningsplanen

Kartet viser hovedinndelingen i tolkningsplanen av hagen. Hvert delområde vil oppsummeres på denne siden, før de gjennomgås nærmere på de følgende sidene.

Hovedaksen er området fra huset og grusplassen ned mot tverraksen i hasseltunnelen. Grusplassen har nå fått en buet form med en smal sti omringet av bed og busker. Buksbomhekkene har fått vokse seg store, og har vokst sammen til å bli en stor busk på hver side av grusplassen. I skråningen ned mot midtplassen er det fylt med høye oppstammede pryddplanter og blomster. Kvarterene nedenfor, som tidligere har vært fylt med parterrer, har nå blitt forenklet. De er ordnet, men ikke nødvendigvis symmetriske, og er nå fylt med trær i ulike formasjoner. Rundt kvarterene kan det ha vært busker og blomsterbed.

Floraplassen ble anlagt rundt 1800, og var nok fortsatt en stolthet i Anker-familiens hage. Plassen markerte overgangen mellom formalhagen og landskapshagen, og var prydet med vakre vekster samt en 1,5 meter høy statue av blomstergudinnen Flora.

Søndagshaven har tatt over området der det under Tanks tid var tolket som en nyttehage. Her er det lagt inn slyngende stier, trær, busker og bed. Den friere utformingen var mer i moten, men området er tolket til å fortsatt ha en viss symmetri for å forholde seg til den eksisterende hagen.

Hasseltunnelen er fortsatt ganske lik som under Tanks tid, men er blitt utvidet vestover gjennom den nye nyttehagen. Dette

gir hasseltunnelen en korsform, hvor stedet der stiene møtes er utvidet til en liten midtplass.

Nyttehagen i vest er delvis delt i to av tverraksen til hasseltunnelen. Likevel er det gjennomgående at det nok var mest dyrkning som foregikk i denne delen av hagen. Unntaket er roseparterret øverst mot huset, som nok heller var et prydelement. Nedenfor roseparterret finner vi drivhus, dyrkningsareal og frukttrær. Nederst i nyttehagen finner vi langsående rekker med bærbusker.

Frukthagene kan nærmest også kalles "resten av hagen" da mye av det formale preget området hadde hatt var fjernet til fordel for et mer parkmessig uttrykk. Dette gjelder både området øst for hovedaksen, og mellom Hasseltunnelen og lysthusene. Utformingen av kvarterene varierte i stor grad, hvor hvert rom fikk egne elementer og formål. Lengst sør-øst i delområdet finner vi gymnastikkplassen som ble brukt til mosjon.

Lysthusene er nokså like som slik de var tolket i Tanks periode, men også her ser vi forenklinger og en overgang til friere, mer parkmessig utforming. Det tolkede pryddparterret utenfor Havepaviljongen er blitt plantet igjen med trær. I østenden er overgangen til frukthagen nærmest fjernet, med store områder med plen og enkelttrær innimellom. Lindealléene og Hasselgangene i området er fortsatt like som under Tank, men går ikke hele veien opp til tverraksen.

Hovedaksen

På kartet til Grimsgaard fra 1858 kan vi se at grusplassen nærmest huset er blitt myknet opp og fjernet til fordel for en halvsirkelformet plen med buet sti. Det finnes ingen bilder fra oppå grusplassen fra perioden, men noe av beplantningen kan tydes i ulike foto. Familiebildet på trappa fra 1870 viser at det er en del nokså høye busker oppe på plassen i tillegg til et søyleformet tre, sannsynligvis en osp. Denne søyleospen kan også sees på et bilde fra utsikten mot huset fra rundt 1875. Bildet viser også noen lavere trær og busker på plassen.

Det kan også ha vært trær i plantekasser som ble tatt inn om vinteren, særlig etter havesalongen sto ferdig i 1863. Bilder fra starten av 1900-tallet viser flere slike trær plantet i kasser som nok ble overvintret, og de gjorde nok dette i hagen også på 1800-tallet. Dette gjorde at man kunne ha trær som ellers ikke tålte den norske vinteren innendørs, og dermed kunne ha eksotiske trær ute i hagen gjennom sommeren.

På hver side av grusplassen har buksbommene fått vokse seg store, mens resten av buksbommene i hagen er blitt fjernet. Samtidig viser bildene at hekkene hadde en mer rektangulær form med rettere kanter da enn den har i dag.

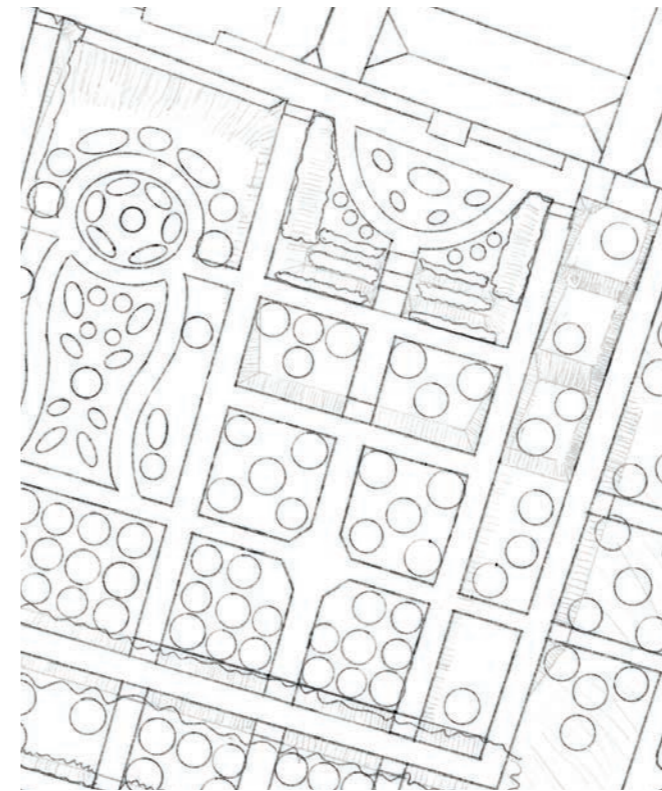
Familiebildet fra 1870 viser hvor frodig det var i skråningen ned mot resten av hagen. Beplantningen vi kan se i bildet består av liljer og oppstammede roser (Kummernes et al., 2022, s. 31). Bildene

fra starten av 1900-tallet viser at skråningen ble forenklet til plen i løpet av Thrine Ankers opphold på Rød.

Kvarterene lenger ned i hovedaksen har gått gjennom store endringer siden Tanks tid. De formale barokkparterrene har blitt fjernet, og området har fått et mer parkmessig preg. Utformingen i tolkningsplanen er basert på trærne i kartet til Grimsgaard og justert litt etter terrengforholdene. Samtidig var nok Grimsgaards kart en forenkling av området, og kvarterene kan ha vært mer ulike enn tolkningsplanen gir uttrykk for.

I kartet til Grimsgaard er det allerede tegnet inn en midtplass mellom de fire nederste kvarterene. Bysten av Peter Martin Anker d.e. ble først satt opp i 1874 (Eliassen et al., 2010, s.134), så plassen var et midtpunkt allerede før bysten kom. Plassen kan først ha inneholdt for eksempel et solur eller en kvaderstein (Kummernes et al., 2022, s. 42). Utformingen av hovedplassen var på denne tiden diamantformet. Bysten av Peter Martin ble ødelagt i 2007, men ble restaurert og står fortsatt i hagen den dag i dag.

Kvarterene kan ha bestått av plen eller eng med ulike formasjoner og sorter av trær (Kummernes et al., 2022, s. 30). Kartet til Grimsgaard viser at det var flere trær jo lenger ned i delområdet man kom, mens bilder fra starten av 1900-tallet viser at det er betydelig færre trær i kvarterene da enn i kartet til Grimsgaard.

Figur 5.7: Frodig med blomster ved trappen. Ukjent fotograf, 1870.

Figur 5.8: Toppen av hagen sett fra utsikten. Ukjent, før 1875.

Figur 5.9: Færre trær i hovedaksen. G.L. Sollem, 1903.

Figur 5.10: Hovedaksen forenklet. Ukjent fotograf, ca. 1910.

Floraplassen

Det har tidligere vært noe uklarhet rundt plasseringen til Floraplassen. Opphavet til denne usikkerheten er ikke kjent, men kan stamme i at det i dag ligger en halvsirkelformet plass nedenfor den oppmurte plassen med en liten sokkel. Bergtun et al (2022) foreslår at den nedre plassen heller kan ha hatt et solur på seg. Florastatuen ble dessuten flyttet innendørs allerede i 1905 (Eliassen et al., 2010, s. 49), så det er også tenkelig at den nedre plassen ikke hadde noe prydelement før da.

Sannsynligvis har Floraplassen vært på den øvre plassen nærmest huset, og Grimsgaards kart viser ganske tydelig at det er plassen nærmest huset som er kalt Floraplassen, og har til og med en kvadratisk form tegnet inn som kan være sokkelen til florastatuen. Som Bergtun et al. (2022) også påpeker passer florastatuens plassering øverst godt til å være et element som skal ønske gjestene velkommen før man går på vandring rundt i hagen. Fra plassen vil man også kunne ha fått god oversikt over landskapshagen og ha kort vei til formalhagen.

Det nevnes også et fuglebur med orrfugl som skal ha stått på østsiden av hagen, muligens i nærheten av Floraplassen (Eliassen et al., 2010, s. 167). Fugleburet ble også kalt "det hvite huset", noe som tyder på at det var en solid konstruksjon med ihvertfall delvis tette vegger og tak. Senere skal det også ha blitt plass her til å vise utstoppede fugler fra Peter Martin og Thrines barnebarn Peter Martin d.y.s jakturer.

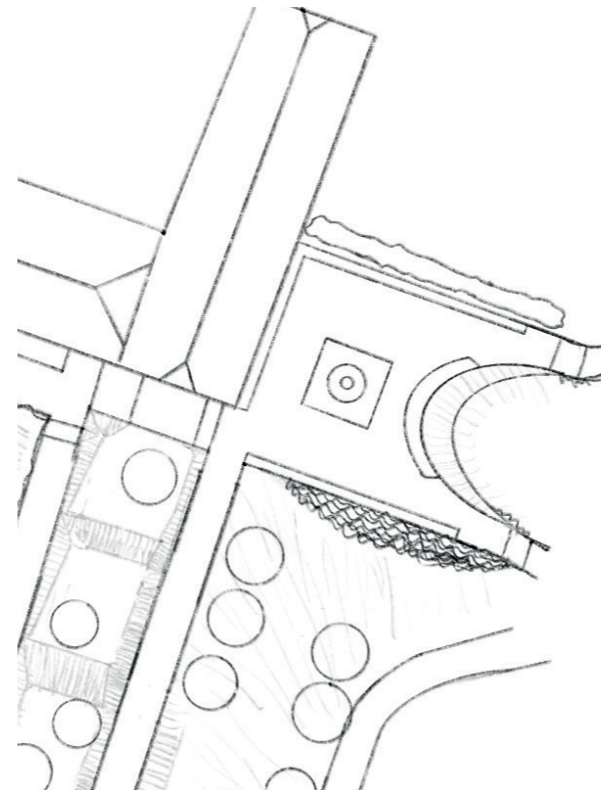
Florastatuen skal angivelig ha blitt gitt som gave av den svenske kronprinsen (Eli-

assen et al., 2010, s. 49) i 1800, og Floraplassen ble nok anlagt da. Dette passer også godt med at landskapsparken i stor grad ble anlagt rundt den tiden.

Hvorvidt det var den svenske kronprinsen som var opphavet til statuen er nok heller usikkert. I 1800 var det Gustav IV Adolf som var konge av Sverige, og hans sønn Gustav Gustavsson var kronprins etter hans fødsel i 1799. Med andre ord var Sveriges kronprins bare ett år gammel i 1800. Alternativt kan det ha vært gitt i gave før det, da Karl XIII var kronprins, men han har ingen kjent tilkobling til Rød og Tank-familien.

En ny teori er at fortellingen om Florastatuens opprinnelse stammer fra en misforståelse. Vi har tidligere sett at danskeprinsen Christian August har innskribert "C.A. Norges Ven" i vestdelen av landskapshagen på Rød. Christian August ble utnevnt til kommandant på Fredriksten festning i 1803 (Eliassen et al., 2010, s. 81), og ble nok kjent med den profilerte Tank-familien kort tid etter. Christian August ble utnevnt til svensk tronfølger (og dermed kronprins) 29. desember 1809, og forlot Norge en drøy uke etterpå. Rød var siste stedet han var før han forlot Norge, noe som viser hans nære vennskap til Tank-familien.

Med tanke på at Christian August ble svensk kronprins i 1809 og hadde et så nært vennskap til Tank-familien kan man se for seg at det er han som er den svenske kronprinsen som ga florastatuen i gave til Rød. Om dette er tilfellet betyr det at Florastatuen har kommet til Rød tidligst etter Christian August kom til Norge i 1804 (Eliassen et al., 2010, s.83).

Figur 5.11: Floraplassen visualisert. Bergtun et al., 2022, s. 35.

Figur 5.12: Floraplassen er i dag bare en flat plen.

Figur 5.13: Plassen nedenfor flora. Eliassen et al., 2010, s. 48.

Søndagshaven

Ettersom det første gode kartet vi har fra Rød kommer først i 1858 av Grimsgaard er det vanskelig å datere når Søndagshaven blir anlagt helt eksakt. Uansett tyder formspråket med slyngende stier og buede former på at det ikke er like gammelt som resten av stisystemet. Dessuten ville det nok ikke passet godt inn i den tolkede barokke hagen som ble presentert i forrige kapittel.

Sannsynligvis var det derfor først etter Thrine og Peter Martin Anker d.e. tar over Rød i 1830 at Søndagshaven ble anlagt. Hvis vi også tar med i betraktning historien om hvordan Dikka von Cappelen skal ha reagert etter Thrine fikk fjernet en buksbom i hagen kan vi kanskje også se for oss at endringen ble gjort først etter Dikka dør i 1837.

Allerede på slutten av 1700-tallet var den strenge, formale barokkhagen gått ut av moten, og kanskje var Søndagshaven derfor et motsvar på hagens formale stinettverk og terrasseringer som fortsatt ble bevart. Sånn sett kan man også lure på om Søndagshaven kan ha blitt anlagt allerede rundt 1800 samtidig som landskapshagen ble utviklet og nyttehagen ble flyttet vest for hasseltunnelen. Dersom dette ikke er tilfellet og Søndagshaven er Thrines verk er det i så fall rundt 40 år hvor det er usikkert hva som har vært i området. Med tanke på at barokkhagen da var ute av moten var det i så fall kanskje noe med en utforming et sted mellom den formale nyttehagen og Søndagshaven.

Thrine var som kjent svært opptatt av hagekunst, kultur og åndelighet. Det nevnes også at hun var svært glad i rosene sine,

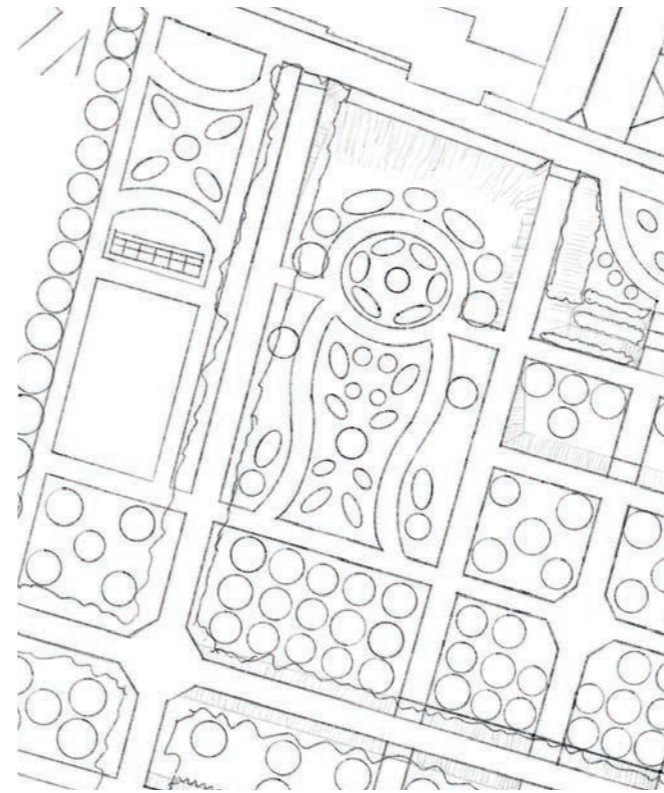
spesielt etter hun ble boende alene på Rød som enke. Søndagshaven er ett av områdene man kan se for seg at hun hadde mange roser.

Stiene og utformingen var nok noe mer symmetrisk enn det kartet til Grimsgaard fra 1858 viser, for det skulle jo tross alt passe inn i en hage som fortsatt var preget av sine barokke røtter. Et fotografi fra rundt 1910 viser også en smal sti mot sidegangen til hovedaksen, som også stemmer godt med at Søndagshaven har hatt en symmetrisk utforming (ihvertfall i den langsgående aksen).

Fotografiet fra nede i Søndagshaven er fra rundt 1870 og viser flere langsgående bed med ulike blomster og plantesorter. Til venstre i bildet vises også Ankerfamiliens gartner Klemp, som var gartner på Rød i mange år. Postkortet fra 1903 viser også slike langsgående bed med ulike planter. I midten av sirkelen ser vi et stort bed fylt med blomster, antageligvis sommerblomster.

Fotografiet fra 1903 er fra utenfor vekstsesongen. På bildet kan vi se at bedet i midten av sirkelen er utformet som en sol, og vi kan se bar mark som styrker teorien om at det er sommerblomster som har stått her. Kummernes et al. (2022) mener også at det kan ha stått syriner i denne delen av hagen. I så fall har det stått sør for sirkelen ettersom vi ikke ser det i noen fotografier.

Nedenfor området med de slyngende stiene er det tegnet inn rekker med trær i kartet til Grimsgaard. Dette kan for eksempel ha vært frukttrær.

Figur 5.14: Søndagshaven med slyngende stier og beplantninger i bed. Gartner Klemp til venstre. Ukjent fotograf, før 1870.

Figur 5.15: Bed i Søndagshaven og oppstokkede roser opp mot huset. Ukjent fotograf, postkort fra 1903.

Figur 5.16: Solformet bed i midten. G.L. Sollem, 1903.

Figur 5.17: Området hvor Søndagshaven har lagt.

Hasseltunnelen

Hasseltunnelen er allerede blitt gjennomgått i forrige kapittel, men det er likevel relevant å ta det opp også i Ankers periode.

At det har vært en hasseltunnel på Rød allerede på Tanks tid går ut i fra at det også er det vi ser på kartet til Grimsgaard fra 1858. Hovedbelegget for at det var klippet til en tunnel på den tiden er at hasselgangene er tegnet inn likt som lindetunnelen nederst i parken, som vi vet ganske sikkert at var tunnel på den tiden (Kummernes et al., 2022, s.34). I tillegg var slike tunneler populære elementer i formalhager lenge, og hassel egner seg bedre til å være tunnel eller høy fritt voksende hekk enn å være en lav formklipt hekk som vi ser på 1900-tallet. Hadde en stram, formklipt hekk vært formålet fra starten ville man nok ikke brukt hassel.

Hasseltunnelen var også en kilde til mat i form av hasselnøtter, som skal ha blitt sanket på Rød (Kummernes et al., 2022), og det ble drevet ekornjakt. Dette tyder på at hasseltrærne må ha vært ganske mye større enn de var på 1900-tallet.

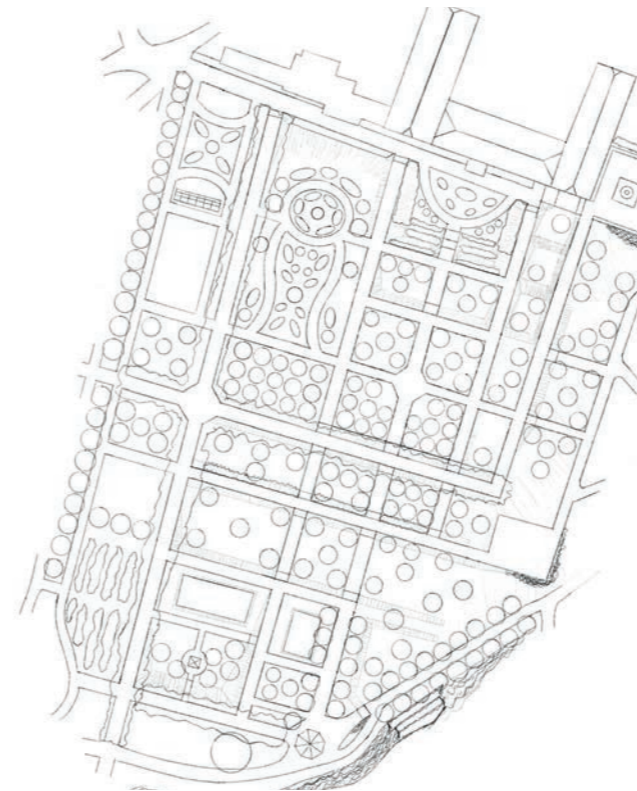
I tolkningen fra 1765 stopper tverraksen til hasseltunnelen der den og den langsående tunnelen møtes. Den kan ha blitt forlenget videre mot vest når hagen ble utvidet den veien med nyttehage, eller om hagen alltid hadde vestdelen kan også den vestre delen av tverraksen være fra Tanks tid opprinnelig. Det første alternativet er kanskje mest sannsynlig etter som det passer barokkhagens formale uttrykk bedre at det ikke var noen hage vest for hasseltunnelen.

Der tunnelene møtes kan vi se at Grimsgaard har tegnet inn en stor plass med en prikk i midten. Prikken kan vise til at det har stått et prydelement midt på plassen, som også vil passe hagemoten på tiden. Siktlinjer og akser skulle gjerne ende i blikkfang, og vi ser dette blant annet med florastatuen, saluttbatteriet og midtplassen med solur eller kvaderstein (Kummernes et al., 2022, s.42), senere bysten av Peter Martin Anker d.e.

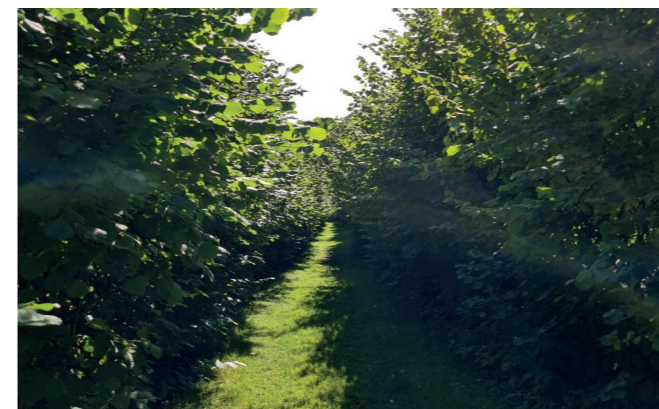
Det er noe vanskelig å si hva som kan ha stått på plassen der hasseltunnelene møtes. Solur var populært på tiden og skal ha stått flere steder i hagen, men plasseringen under et tak av hassel gjør et solur ganske meningsløst. Det kan ha vært en kvaderstein på stedet, slik Kummernes et al. (2022) foreslår at kan ha vært i hovedaksen.

Magne Bruun fant en gipsskulptur i havesalongen ved sitt besøk på Rød i 1960, og noterte "Gipsskulptur i hagesalongen. Har muligens stått i hagen tidligere" (Bruun, 1960). Statuen minner om statuen av gudinnen flora som sto på Floraplassen, men florastatuen er konstruert i tre (Eliassen et al., 2010, s. 49).

Det kan tenkes at det er denne statuen som har stått i krysset mellom hasseltunnelene. Motivet i statuen ser ut til å være en gutt som sanker kvister og legger dem i et stort blad ved føttene, noe som passer til en plassering i hasseltunnelen. Kanskje er statuen Floras tjenergutt? Statuen kan ha kommet etter Flora, som forklarer at den ikke er laget i treverk. Plasseringen under hasseltunnelens tak vil også ha virket beskyttende for statuen.

Figur 5.18: Visualisering av hasseltunnelen, Kummernes et al., 2022, s. 25.

Figur 5.19: Hasselgangen i dag.

Figur 5.20: Statue som kan ha stått i hagen, M. Bruun, 1960.

Nyttehagen i vest

Som tidligere diskutert kan man se for seg at delen av hagen vest for hasseltunnelen først ble en del av formalhagen samtidig som det var økt fokus på landskapshagen rundt 1800. Da kan nyttehagen i formalhagen ha blitt flyttet vestover for å gi plass til noe nytt i området, samtidig som man fikk mer plass til dyrkning i hagen.

Kartet til Grimsgaard viser at nyttehagen er avgrenset med en trerekke mot landskapshagen, hvor bilder også viser et smijernsgjerde. Det går stier både innenfor og utenfor trerekken. I Grimsgaards kart er det bare utganger gjennom trerekken nederst og øverst i nyttehagen, men i tolkningsplanen er det også lagt til en utgang i tverraksen. En trappestein med riktig plassering, størrelse og vinkel kan sees i muren i vestenden av hagen i dag, som kan tyde på at det har vært en trapp ut i tverraksen.

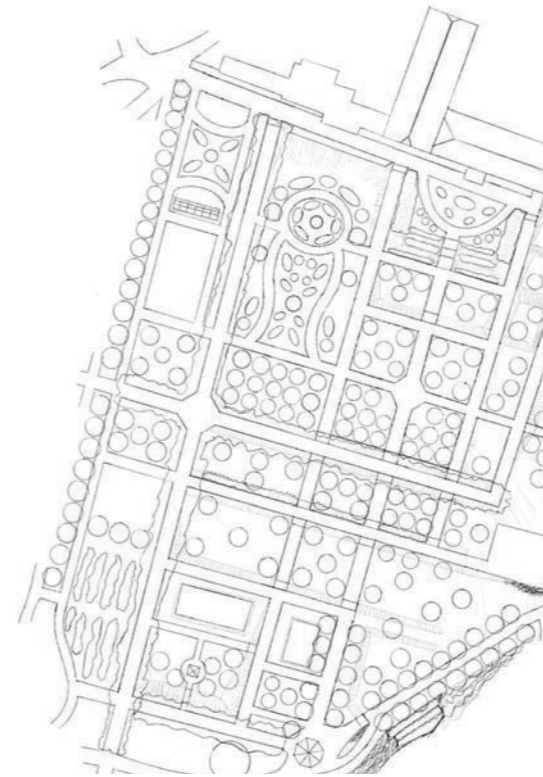
Øverst i nyttehagen ser vi et parterre med delvis organisk utførelse. I Røhnes oppmåling ser vi en mer nøyaktig tegning av det som har vært et roseparterre i området. Parterret vi ser på kartet til Grimsgaard er nok en forgjenger til roseparterret vi ser på 1900-tallet, og skal vi tro kartet har det vært nokså annerledes. Bildet fra 1890 viser at toppen av roseparterret har hatt høye oppstammede roser og plenkant, mens bedene lenger nede kan ha vært fylt med sommerblomster (Kummernes et al., 2022, s. 36).

Nedenfor parterret viser Grimsgaards kart et tverrgående drivhus. Sannsynligvis var dette drivhuset satt opp med en rett nordvegg i mur og skrånende glassvegg på

sørsiden. Senere bilder viser at det står to slike tverrgående drivhus i nyttehagen på starten av 1900-tallet. Når disse drivhusene ble bygget på Rød er vanskelig å si, men skal man tro kartet har ihvertfall det nederste kommet først etter 1858. I tillegg til disse drivhusene kan det ha vært noen enklere drivbenker i området, ihvertfall ser man det i senere perioder (Hermstad et al., 2022, s.38).

Partiet nedenfor drivhuset er tegnet inn som en stor plen, men kan for eksempel ha vært dyrkingsareal med rekker med åpen jord eller drivbenker. De to partiene rundt hasseltunnelen er fylt med trær, antageligvis frukttrær, som var nyttig for husholdningen. Nedenfor dette kan det ha vært mer åpen plass til dyrkning eller flere frukttrær. Her har det også vært birøkt i senere tid, og det kan ha vært det der allerede i 1858. I bunnen av nyttehagen er det lagt inn rekker med bærbusker, som er noe man også ser i neste periode på Rød.

Bruk & behag i unionsoppløsningens tid (Hermstad et al., 2022) så på nyttehagen og drivhusene i hagen også før 1900, og påpeker at man generelt vet mye mindre om nyttehagen på Rød enn delene med mer prydderdi. Drivhusene og nyttehagen var en viktig del av husholdet på Rød, hvor mange beboere og tjenere skulle ha mat. tillegg skulle sommerblomster plantes tidlig i drivhus så de fikk lenger vekstsesong. Selv når Thrine bodde som enke på Rød i nesten 40 år hadde hun ofte gjester og en stor tjenerstab. Derfor var det viktig at hagen produserte frukt og annet.

Figur 5.21: Den lange rette steinen kan være rester av en trapp.

Figur 5.23: To tverrliggende drivhus skimtes gjennom trærne. G.L. Sollem, 1903.

Figur 5.22: Stokkroser øverst i roseparterret. Ukjent fotograf, 1890.

Figur 5.15: Bilde tatt fra det nederste tverrliggende drivhuset. G.L. Sollem, 1903.

Frukthagene

Området kalt frukthagene i denne oppgaven er delområdet med den mest frie utfoldelsen i hagen. Området har fått et mer parkmessig preg, med færre grusganger og store åpne plener med ulike formasjoner av trær.

Trærne i disse områdene var sannsynligvis frukttrær slik man ser andre steder i hagen (Kummernes et al., 2022, s. 35). Det har gjennomgående vært en lang tradisjon for frukttrær på Rød, da det allerede er omtalt i taksten fra Carsen Nilsen Tank d.e.s kjøp av Rød i 1733 (Eliassen et al., 2010, s. 27). Under Anker-familiens tid på Rød skal det ha vært trær i hagen med eple, fersken, pære, kirsebær og aprikos (Kummernes et al., 2022, s. 35).

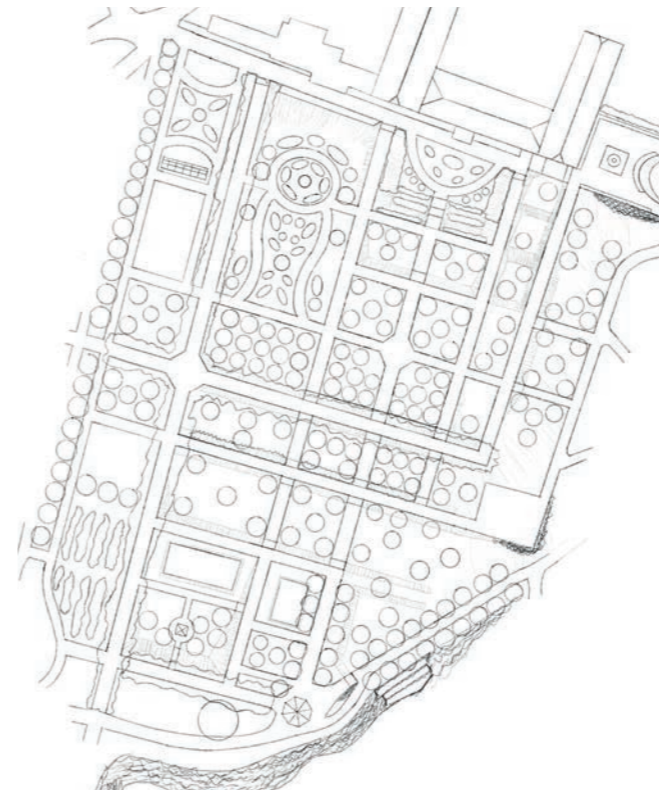
Til og med etter Peter Martin d.e. og Thrines barnebarn, Peter Martin d.y., tar over Rød ser vi at det ble produsert store mengder frukt i hagen. Peter Martin d.y.s andre kone Borghild skal ha deltatt på en fruktutstilling på 1920-tallet, hvor et bilde viser store mengder frukt. Frukten som er utstilt inkluderer nok ikke all frukten som ble dyrket på Rød, og noe kan dessuten ha vært fra Sorgenfri eller en av de andre eiendommene Anker-familien hadde på tiden. Likevel viser bildet at det også på 1900-tallet ble dyrket store mengder frukt på Rød, selv om frukthagen da var mye mindre enn den var i 1858. Med andre ord må det ha vært en storskala produksjon av frukt også under Peter Martin d.e. og Thrines tid på Rød.

Øst for hovedaksen ser vi en fri utforming med noen trær i femtallssystem og noen i

mer fri utforming. Øverst mot Floraplassen er det plantet ganske tett, som kan tyde på at det allerede da ble plantet eller spredde seg eiketrær inn i området. Vi kan fortsatt se at stisystemet deler opp området i kvarterer, og at det er en grusgang som ligger parallelt med hovedaksen helt inntil landskapshagen.

I området nedenfor hasseltunnelen kan vi se at Grimsgaard har tegnet inn en hekk på oversiden av grusgangen. Sannsynligvis er dette ikke den samme hekken som ble brukt til boskettet i Tanks tid, da den ser ut til å være plantet i skråningen, noe man ikke gjorde i en barokkhage. Vi ser samtidig at det er trapper både over og under stien i hovedaksen, som passer godt med terrenget i dag og med den tidligere tolkningsplanen fra Tanks hage. Annet enn hekken er denne delen, som delen øst for hovedaksen, fri i utformingen med ulike kvarterer med forskjellige sorter av frukttrær og formasjoner.

Helt nederst lengst øst i delområdet finner vi en plass som Grimsgaard har kalt "Gymnastikk". Terrenget i området er fortsatt flatt i dag, og de to trærne som er tegnet inn i grusplassen står der fortsatt. Ned mot landskapshagen i det sør-østre hjørnet er partiet blitt murt opp for å lage en flat plass. Grimsgaard har også tegnet inn ulike gymnastikkinstrumenter i kartet. Denne delen av hagen kan derfor tolkes å ha vært brukt til fysisk utfoldelse og trim (Kummernes et al., 2022, s. 42), og i 1889 blir det anlagt en tennisbane ovenfor gymnastikkplassen som vi ser i Marius Røhnes oppmåling fra 1916.

Figur 5.24: Fruktutstilling, Borghild har frukt på nærmeste bord. C.E. Larsen, 1920-tallet.

Figur 5.25: Frukttrær var også en viktig del av hagen i 1916. Marius Røhne, 1916.

Figur 5.26: På den flate plassen med to store eiketrær lå gymnastikkplassen.

Lysthusene

Overgangen mellom lysthusene og frukthagene er nokså flytende, spesielt i øst. Likevel ser vi at mye av området er svært likt tolkningsplanen fra 1765. Dammene er like, lindetunnelen er lik og lindealléene som går langs hovedaksen og østover mot landskapshagen ser like ut. Samtidig har det vært noen endringer også her.

Ved den vestre dammen kan vi se en sirkulær plass oppå haugen der malerier og tegninger viser at det tidligere har stått et lysthus. I kartet til Grimsgaard er det ikke tegnet inn noe lysthus, men det er tegnet inn trær rundt plassen.

Kummernes et al. (2022, s. 40) tar utgangspunkt i at det har vært et åpent lysthus der med skjermende grantrær rundt plassen. Dette kan i så fall forklare at Grimsgaard ikke har tegnet inn lysthuset enten ved at han ikke tegnet det inn siden det var åpent eller at det ikke lenger var der i 1858. Kummernes et al. (2022) har også laget en visualisering av hvordan det ville sett ut med et åpent lysthus på stedet.

Vi kan også se noen trær på plenene utenfor lysthuset, som er nesten symmetriske. Det kan tenkes at dette er spor av at det opprinnelig har vært en symmetrisk utforming av trær, men at noen har dødd, blitt syke, for store eller blitt hogget ned for å mykne opp hagen.

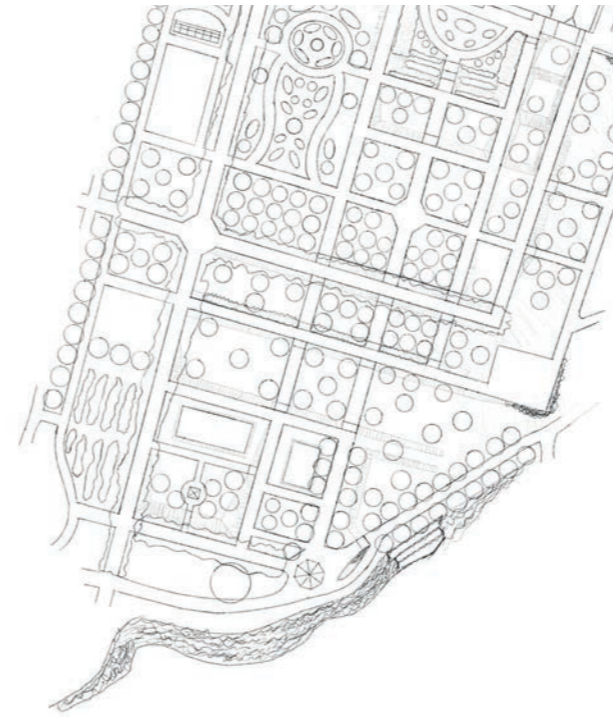
På plassen utenfor Havepaviljongen hvor det kan ha stått et broderiparterre i Tanks tid kan vi nå se at det har blitt plantet igjen med trær. Det ser ut til å være trær i et femtallsystem, antageligvis frukttrær. Alternativt kan trærne lengst øst ha tilhørt

lindealléen i hovedaksen.

Nordøst for Havepaviljongen ser vi en liten plass med trær rundt. Fargen inni formen ser mer ut til å ha samme farge som grusgangene enn taket på lysthuset, men det er vanskelig å tyde. Kummernes et al. (2022, s. 41) mener at det har stått et fuglebur her, og viser til at Schnitler (1916) forteller om vannfugler nederst i hagen ved en åttekantet paviljong (som tolkes som et åttekantet bur). Ser man derimot på hva Schnitler skriver kan vi se at han forteller om at Carsten Nilsen Tank d.y. (som hadde hagen fra 1801 - 1832) skal ha "gjort et av de regulære vandbassiner ved den ottekantede paviljong nederst i hagen og omgitt det med grantræplantninger. Her holdt han vandfugler av forskjellig slag." (Schnitler, 1916, s. 186).

Den åttekantede paviljongen Schnitler viser til er nok Havepaviljongen vi fortsatt finner nederst i hovedaksen på Rød i dag. Dessuten forteller Schnitler at fuglene hadde en hel dam omringet av grantrær. Han beskriver også formen som "regulær", som stemmer godt med de rektangulære dammene vi finner. Dessuten forteller Schnitler om vannfuglene i Tanks tid, og det nevnes ikke at Peter Martin og Thrine hadde vannfugler i hagen. Derimot fortelles det om et fuglebur i landskapsparken nær Floraplassen (se s. 58).

Altså var det nok sannsynligvis ikke et fuglebur som sto utenfor Havepaviljongen i 1858, og det er vanskelig å si hva det kan ha vært. Det kan for eksempel ha vært et enkelt element som en grusplass omringet av hekker eller trær.

Figur 5.26: I 1858 er lysthuset på toppen av haugen er tegnet inn som en rund plass, ikke som et bygg.

Figur 5.27: Visualisering av lysthuset på haugen. Kummernes et al., 2022, s. 40.

Figur 5.28: Havepaviljongen og lindealléen sett fra haugen.

Figur 5.29: kvadratisk plass foran Havepaviljongen. N. Skarpmoen, 1901.

6. 1903 - 1956: Peter Martin d.y. og Borghild Ankers gjenskapning

Sammendrag av perioden
Peter Martin d.y. og Borghild Anker
Tolkningsplan 1921
Rapport om drivhusene fra LAA321
Delområder

Historisk kontekst

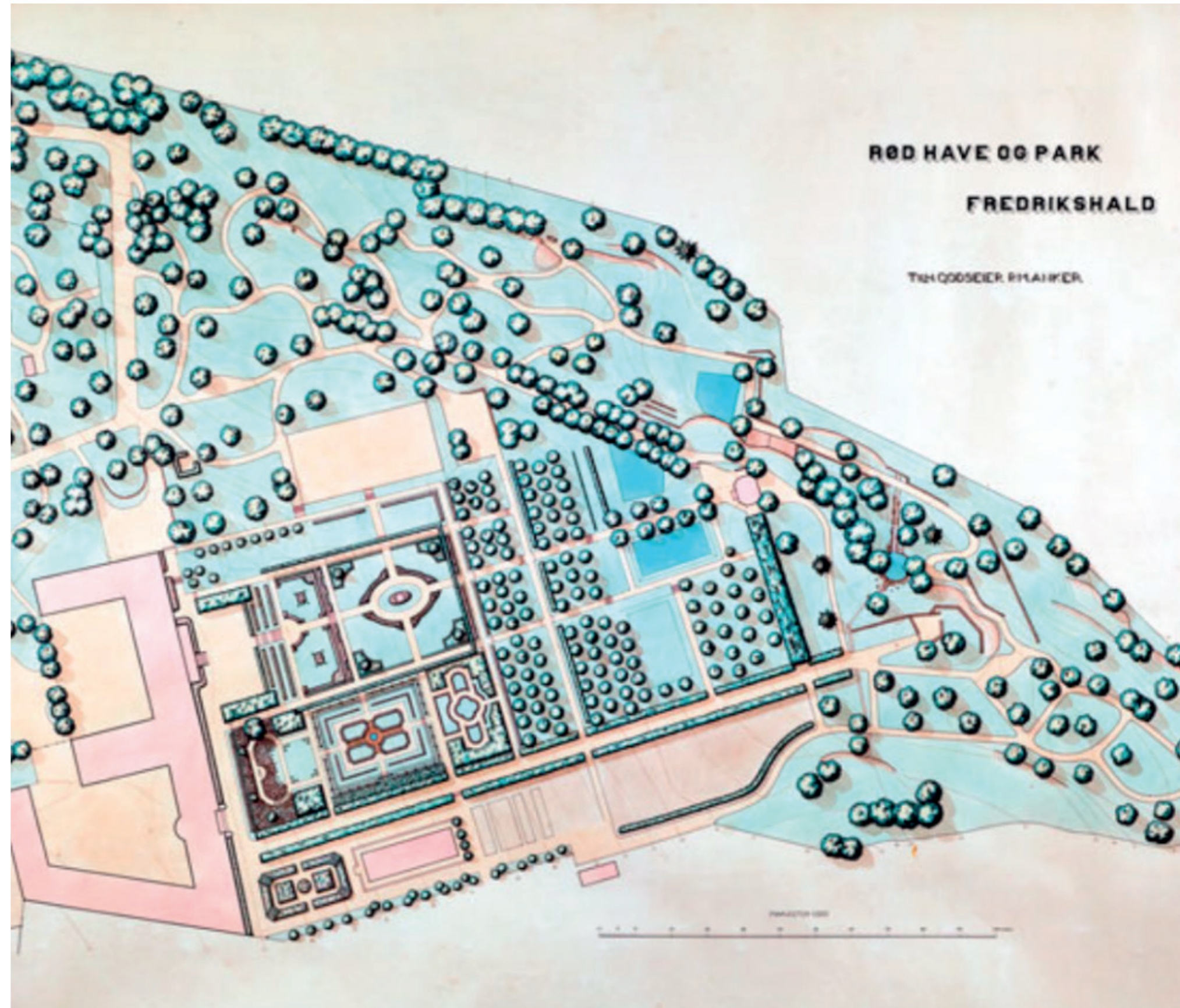
I 1905 blir Norge endelig en helt selvstendig nasjon. Unionskongen Oscar II hadde lenge vært forberedt på at Norge ville bli selvstendig en gang, og personalunionen hadde vært løs helt fra starten, med monarkiet som eneste kobling mellom de to rikene.

Starten av 1900-tallet så mange av de samme trendene som slutten av 1800-tallet. Økt industrialisering, folkevekst, nye medisiner og bedre sosiale rettigheter. Samtidig ser Europa en økende trend av nasjonalisme, og i 1914 starter første verdenskrig. Norge holder seg nøytrale, og for enkelte handelsmenn var krigen en mulighet til å selge varer med økt etterspørsel til handelspartnere i Europa.

Allerede i 1920 blir det dårlige tider for økonomien, delvis som følge av den høye inflasjonen under 1. verdenskrig. I 1930 forverres situasjonen med verdenskrisen igangsatt av børskrakket i USA i 1929. Den økonomiske krisen ga radikale fronter medvind i Europa, og i 1939 starter 2. verdenskrig etter det nasjonalsosialistiske Tyskland invaderer Polen. Norge forsøker å vedlikeholde sin nøytralitet, men blir invadert av Tyskland 9. april 1940 og okkupert fram til krigens slutt 8. mai 1945.

Etter krigen er nasjonsbygging igjen i fokus, og grunnlaget for velferdsstaten vi har i Norge i dag blir lagt.

Figur 6.1 viser Marius Røhnes restaureringsplan for hagen på Rød. Planen ble utarbeidet i 1918 (Eliassen et al., 2010, s. 243).

Sammendrag av perioden

Etter Thrine Ankers lange tid på Rød ble det hennes barnebarn Peter Martin Anker d.y. som tok over Rød med sin kone Nini Roll Anker. De skilte seg i 1907, og i 1910 giftet Peter Martin seg med sin kusine Borghild Anker. Borghild tok med seg tre barn fra sitt forrige ekteskap, og Peter Martin og Borghild fikk en til sønn sammen.

Det ble gjort store ombygginger av huset, da det var preget av råteskader og forsømt vedlikehold. Det samme gjaldt i hagen, og bilder viser at hagen ble ryddet omtrent umiddelbart etter Peter Martins overtakelse.

Peter Martin og Borghild fikk hjelp av Marius Røhne, bygartner i Oslo, til å lage en restaureringsplan for hagen som han presenterte i 1918. Allerede før det hadde det også blitt gjort store endringer i hagen, deriblant i tujaplener og nyttehagen. De viktigste tiltakene som kom fra Røhnes restaureringsplan var oppmuring ved hovedaksen og at en ny dam ble anlagt nederst i formalhagen. Ellers hadde hagen blitt mer åpen enn før ettersom tverraksen av hassel ble fjernet. Hagen var gjennomgående formal og med store plenflater.

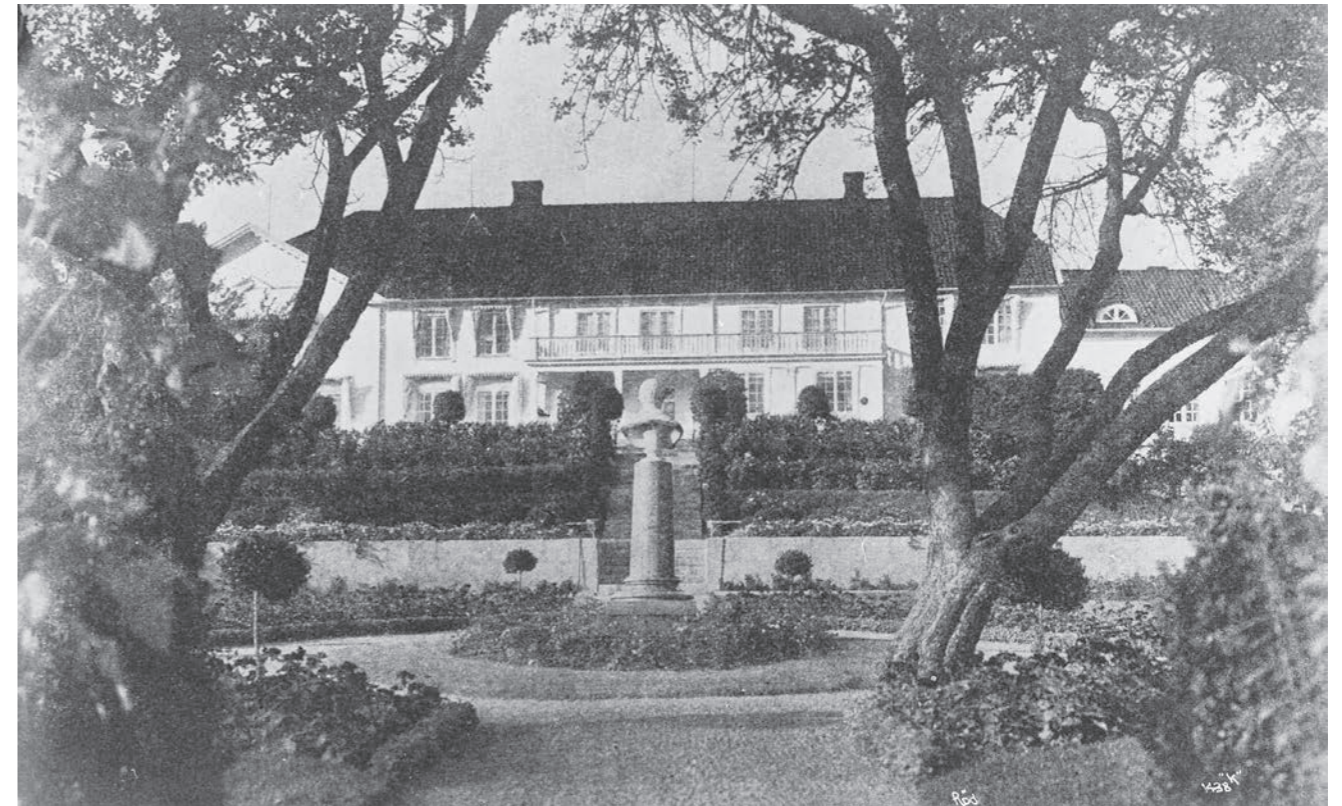
Hagen ble utviklet kontinuerlig fram til 1920-tallet, hvor Peter Martins økonomiske situasjon ble forverret nok til at videre arbeider ble utsatt på ubestemt tid. Hagen og huset viste seg å bli en stor økonomisk byrde, og i 1933 ble det besluttet å stenge Rød, og Peter Martin og Borghild flyttet til Sorgenfri. Samtidig ble skjøtselen i hagen sterkt nedprioritert, og forfallet av både hagen og huset begynte.

I 1938 flyttet Peter Martin og Borghild tilbake på Rød etter økonomien ble noe bedre. Det ble gjort flere utbedringer i huset, men hagen ble nok heller ikke da prioritert. Peter Martin døde i 1939, og Borghild ble boende på Rød. Under okkupasjonen av Norge i 2. verdenskrig var det frykt for at Rød skulle bli beslaglagt av tyskerne, spesielt på grunn av Borghilds stilling som hoffmesterinne på slottet. Dette skjedde heldigvis aldri.

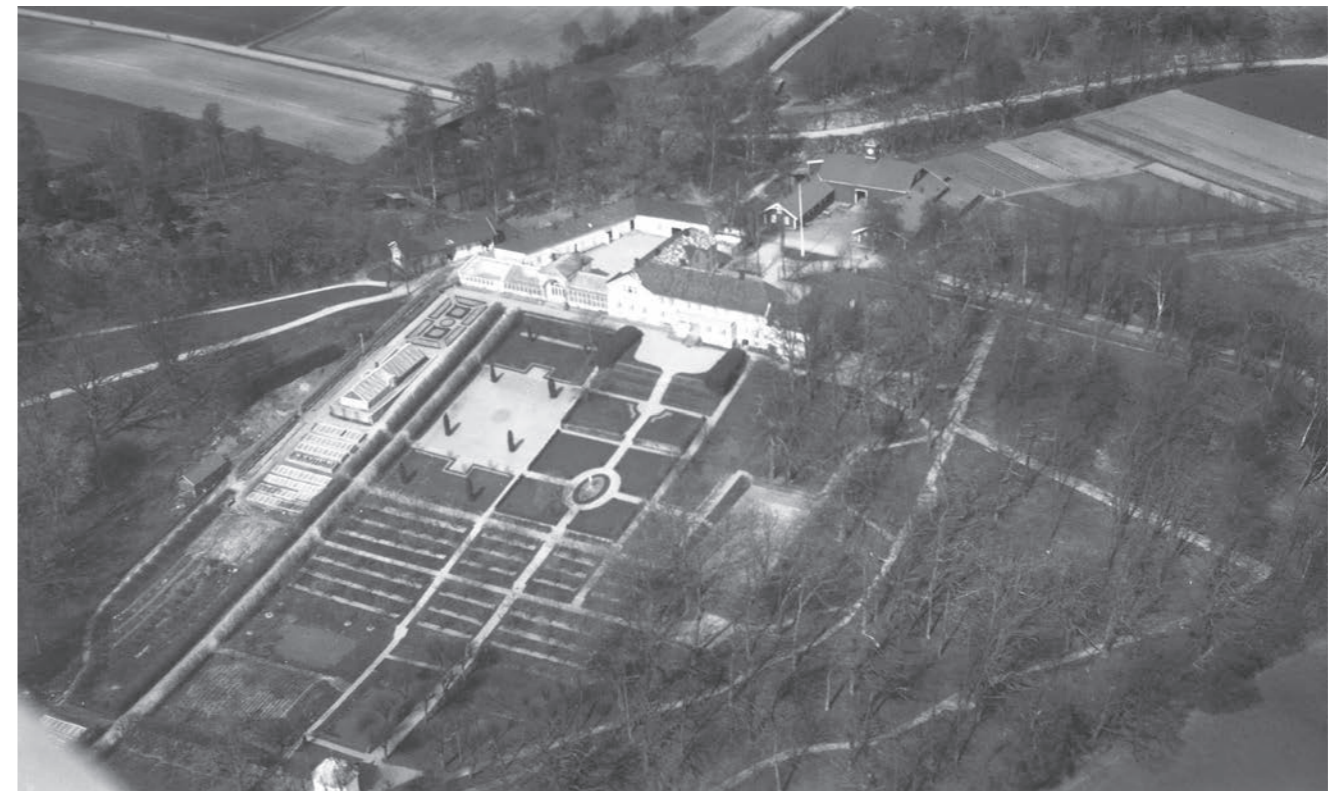
I 1955 døde Borghild Anker, og Rød gikk til Peter Martin og Borghilds sønn Nils. Han døde kun ett år senere uten barn, og testamenterte derfor sine eiendeler til hans halvbrødre Ole og Fritz Anker Rasch, de gjenlevende barna fra Borghilds første ekteskap.

Ole og Fritz bestemte seg for at Rød skal bli tilgjengelig for offentligheten, og grunnla derfor "Stiftelsen Rød Herregård" og "De Ankerske samlinger" for å ta vare på hage, hus og innbo.

Perioden inneholder de siste privatboende på Rød, i en tid hvor Halden-grenen av Anker-familien opprettholdt sin sosiale status og hadde knytninger til kjente personer som Fridtjof Nansen, kong Haakon og kronprins Olav. I starten var det optimisme, og Peter Martin, Borghild og Marius Røhne hadde alle store planer for hagen på det herskapelige Rød. Etterhvert ble det derimot tydelig at økonomien ikke lenger var som den hadde vært tidligere, og dette er kanskje et resultat av at Peter Martin ikke var industripijonér på samme måte som sin bestefar, far og onkel.

Figur 6.2: Bysten og hovedaksen med murer, hekker og bed. A.B. Wilse, 1919.

Figur 6.3: Flyfoto som viser hele hagen i Peter Martin d.y. og Borghilds tid. Ukjent fotograf, ca. 1930.

Peter Martin d.y. og Borghild Anker

Av Peter Martin d.e. og Thrine Ankers barn var det Nils (1836-1893) og Christian (1840-1910) som drev Røds virksomhet videre etter Peter Martin d.e.s død i 1863 (Eliassen et al., 2010, s. 143). Thrine ble boende på Rød til hennes død i 1902, og Nils bodde på Sorgenfri med sin familie mens Christian bodde på Remmen gård. Sammen drev Nils og Christian "Firma P. Anker" hvor de engasjerte seg blant annet i skogdrift og trelast (Eliassen et al., 2010, s. 144). Samtidig drev de med andre forretninger, noe sammen og noe hver for seg.

Nils Anker giftet seg med Kaja Grønn, og sammen fikk de sønnen Peter Martin Anker d.y. (1863 - 1939), som senere skulle overta Rød etter Thrines død. Christian fikk på sin side Borghild Anker (1876 - 1955) med Christine Friis, hans andre kone. Borghild skulle også senere gjøre sitt inntrykk på Rød.

Peter Martin d.y. giftet seg med Nini Roll i 1892, og de flyttet sammen til Villa Knivsø. Da hans far Nils døde i 1893 arvet han farens del av "Firma P. Anker", og eiendommene ble fordelt mellom Peter Martin d.y. og Christian ved firmaets oppløsning i 1899.

Borghild Anker giftet seg på sin side med Gottfred Rasch (1874-1908) i 1896, og Gottfred jobbet for svigerfaren Christian Anker. Sammen fikk de tre barn, Annette, Fritz og Ole Anker Rasch.

I 1902 døde Thrine Anker, og Peter Martin og Nini tok over Rød. Både hus og hage var i dårlig stand, og det ble gjort ombygginger av huset etter tegninger av

arkitekt Berle (Eliassen et al., 2010, s. 176), og huset fikk den utformingen den har i dag. Den største forandringen var at inngangen ble flyttet noe, slik at det første rommet man kom inn i var en stor engelsk hall i to etasjer. Her ble den store våpensamlingen til Peter Martin utstilt, og etter hvert ble det også fylt med jakttrofeer. På vestsiden av bygget ble det laget en dør ut til vinterhaven, som gjorde at man kunne gå innendørs fra spisestuen til hasesalongen. Ut mot hagen ble huset utvidet med en overbygd veranda og karnapp i stuen. På oversiden var det balkong med utgang fra biljardrommet.

Nini Roll Anker var engasjert i rettighetene til arbeidere, spesielt kvinnene i bomullsspinneriet. Hennes politiske engasjement passet nok dårlig med å bo på det herskapelige Rød med en industrieier som ektemann. I 1907 ble ekteparet skilt. Johan Anker (Peter Martins søskenbarn) var mer lik Nini i sine meninger og interesser, og de giftet seg i 1910.

I 1908 døde Borghilds ektemann Gottfred Rasch som følge av en jaktulykke. Da sto Peter Martin alene med Rød, og Borghild sto alene med 3 små barn. De hadde alltid vært gode venner, og fant fort ut at de kunne hjelpe hverandre. I 1910 giftet de seg, og Borghild flyttet inn på Rød. Sammen fikk de sønnen Nils Anker (1911 - 1956).

Peter Martin drev forretningene videre, men var nok mest opptatt av friluftsliv og jakt. Peter Martin hadde drevet med jakt fra han var ung, og jaktet spesielt mye med Alexander Nansen, første gang i 1885. De jaktet mye i de store

skogsområdene eid av Peter Martin, deriblant i Ankerfjella. Alexanders bror Fridtjof Nansen ble også etter 1915 med på jaktturene til Peter Martin (Eliassen et al., 2010, s. 199). Peter Martin jaktet også med andre personligheter som Kristoffer Berg, Prins Wilhelm av Sverige, kong Haakon og kronprins Olav.

Peter Martin var med andre ord glad i friluftsliv og jakt, og syntes kanskje at å forvalte rikdommene sine ikke var like spennende. Man kan ihvertfall tenke seg at det var det som gjorde at han delegerte hele styringen av sin formue til sine ansatte, deriblant Herman Schultz som var en slags administrerende direktør fra 1920 (Eliassen et al., 2010, s. 208). Dårlige økonomiske beslutninger og lavkonjunkturer etter de lønnsomme årene under 1. verdenskrig gjorde at Peter Martins økonomi gikk dårligere for hvert år.

Mens Peter Martin var ute og jaktet med kongelige fikk også Borghild etterhvert kontakt med blåblodige. Borghild var svært samfunnsengasjert, og fikk blant annet stiftet en Røde Kors-avdeling i Halden. I 1927 fikk Borghild jobben som hoffmesterinne for kongefamilien, som resulterte i mye jobb på slottet og flere kongelige besøk på Rød.

På starten av 1920-tallet ble det gjort en del arbeider i hagen, som også ga store underskudd (Eliassen et al., 2010, s. 242). Mot slutten av 1920-tallet ble også prisen på trelast svært lite gunstig. En rekke eiendomssalg forbedret situasjonen noe, men i 1933 var fortsatt gjeldsbyrden stor, og det var usikkert hvordan økonomien til Peter Martin skulle reddes. Resultatet ble at

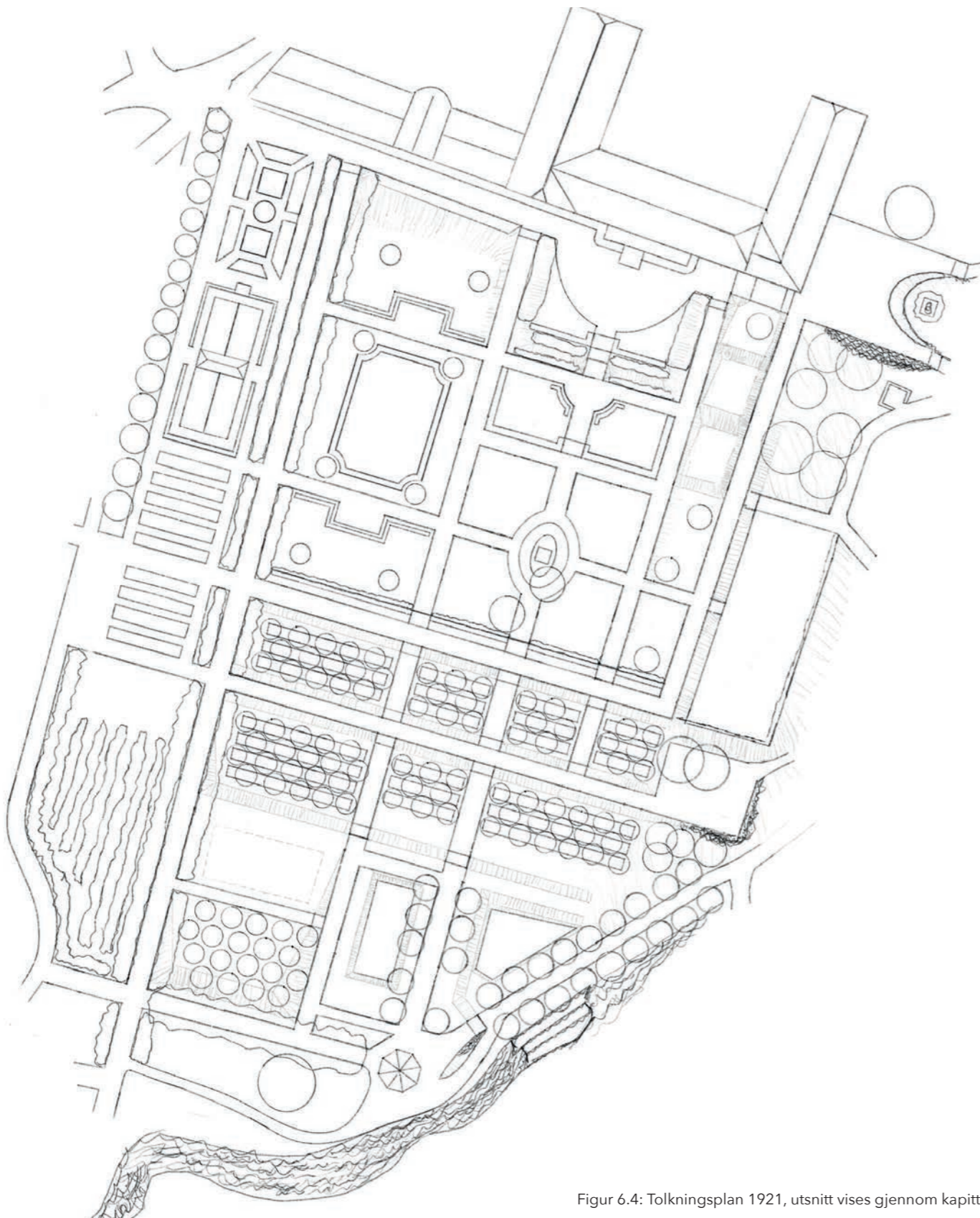
sønnen Nils overtok Rød i 1933, at jorden rundt stadion ble solgt unna og at Rød ble stengt ned. Borghild og Peter Martin flyttet først til Sund, deretter til Sorgenfri. Her ble de boende til 1938, hvor de flyttet tilbake til Rød ettersom økonomien var blitt litt bedre. Peter Martin fikk imidlertid ikke nytt tilbakekomsten til Rød lenge, da han døde i 1939.

Etter Peter Martins død ble arven hans fordelt mellom Nils Anker, Ole og Fritz Anker Rasch. Nils Anker hadde allerede overtatt Rød og Sorgenfri flere år tidligere, og fikk beholde eiendommene. Borghild ble sikret midler til å kunne fortsette å bo på Rød, og ble boende der til hennes død i 1955.

Rød ble aldri okkupert av tyskerne under 2. verdenskrig. Det var stor frykt for det, spesielt med tanke på Borghilds nære bånd med kong Haakon. Ole og Fritz ble begge engasjert i motstandsbevegelsen, og måtte rømme til Sverige. Nils ville ikke rømme, og endte opp som fange på Grini.

Etter Borghilds død i 1955 eide Nils fortsatt Rød, men han døde ugift og barneløs i 1956. Det ble hans halvbrødre Ole og Fritz Anker Rasch som arvet etter han. Rød ville kreve store investeringer for å stelle i stand, og ingen av arvingene ønsket å flytte inn på gården. Det ville vært dyrt, spesielt med alt av vedlikehold og den store tjenestestaben som ville kreves for å holde huset og hagen i stand. I tillegg var det en stor gjeld på eiendommen. Dermed dannet Ole og Fritz stiftelsene "De ankerske samlinger" og "Stiftelsen Rød Herregård" (Eliassen et al., 2010, s. 249).

Tolkningsplan 1921

Figur 6.4: Tolkningsplan 1921, utsnitt vises gjennom kapittelet.

Peter Martin d.e. og Thrine Ankers barnebarn Peter Martin d.y. overtok Rød av sin bestemor i 1903. Hagen hadde hatt lite vedlikehold de siste årene, og krevde store utbedringer. Samtidig fikk Peter Martin og Nini gjennomført ombygginger i hovedhuset, deriblant en overbygget veranda ut mot hagen.

Peter Martin og Nini skilte seg i 1907. Peter Martin giftet seg i 1910 med sin gode venn og kusine Borghild Anker som hadde mistet sin mann Gottfred Rasch i en jaktulykke. Borghild tar med seg de tre barna Annette, Fritz og Ole Anker Rasch, og fikk i tillegg sønnen Nils sammen med Peter Martin.

Sammen fortsatte Borghild og Peter Martin med ombyggingene i hagen, og de engasjerte Marius Røhne, bygartner i Oslo (og av noen ansett som den første norske landskapsarkitekten), til å rekonstruere formalhagen.

Øverst mot huset var grusplassen blitt lagt om til en halvsirkulær form. Nedover i formalhagen ble det støpt betongmurer som gjorde terrasseringen enda mer dramatisk. Samtidig ble trappene forbedret, og det ble plantet nye buksbomhekker for å ramme inn midtaksen. Plassen ved bysten av Peter Martin Anker d.e. ble lagt om til den ovale formen vi finner i hagen i dag.

Florastatuen ble flyttet innendørs i 1905, og Floraplassen ble stående tom. Lenger ned i hagen var en tennisbane blitt anlagt allerede på slutten av 1800-tallet, og den

ble brukt ofte av Peter Martin og Borghild, også før de flyttet inn på Rød.

Vest for hovedaksen ble tujaplennen anlagt der Søndagshaven lå under Thrines tid. Marius Røhne foreslo i restaureringsplanen fra 1918 å gjøre flere endringer ved tujaplennen, spesielt i partiene på nord- og sørenden. Hasselbuskene ble ikke lenger beskåret til tunnel, og ble heller en formal hasselgang med formklippede hekker. Samtidig ble tverraksen med hassel fjernet, og i dette området ble det også lagt murer opp mot formalhagen.

I nyttehagen ble det anlagt et nytt roseparterre øverst ved drivhusene, og det er dette roseparterret som har blitt rekonstruert i senere tid. Nedenfor roseparterret var det et langsgående drivhus med betongmurer som speiler de i hovedaksen. Nedenfor drivhuset var det rader med drivbenker, og helt nederst i nyttehagen var det rekker med bærbusker og bikuber.

I frukthagen ble tradisjonen for frukttrær vedlikeholdt med lange rader av trær i åpen jord.

Nederst i hagen har lysthuset som lå vest for Havepaviljongen blitt fjernet og erstattet med rekker med frukttrær. Det ble også gjort endringer med dammene, hvor dammen lengst vest ble dekket igjen, dammen nede ved Havepaviljongen ble utvidet sørover, og en ny dam ble anlagt i det trekantede området nordøst for Havepaviljongen.

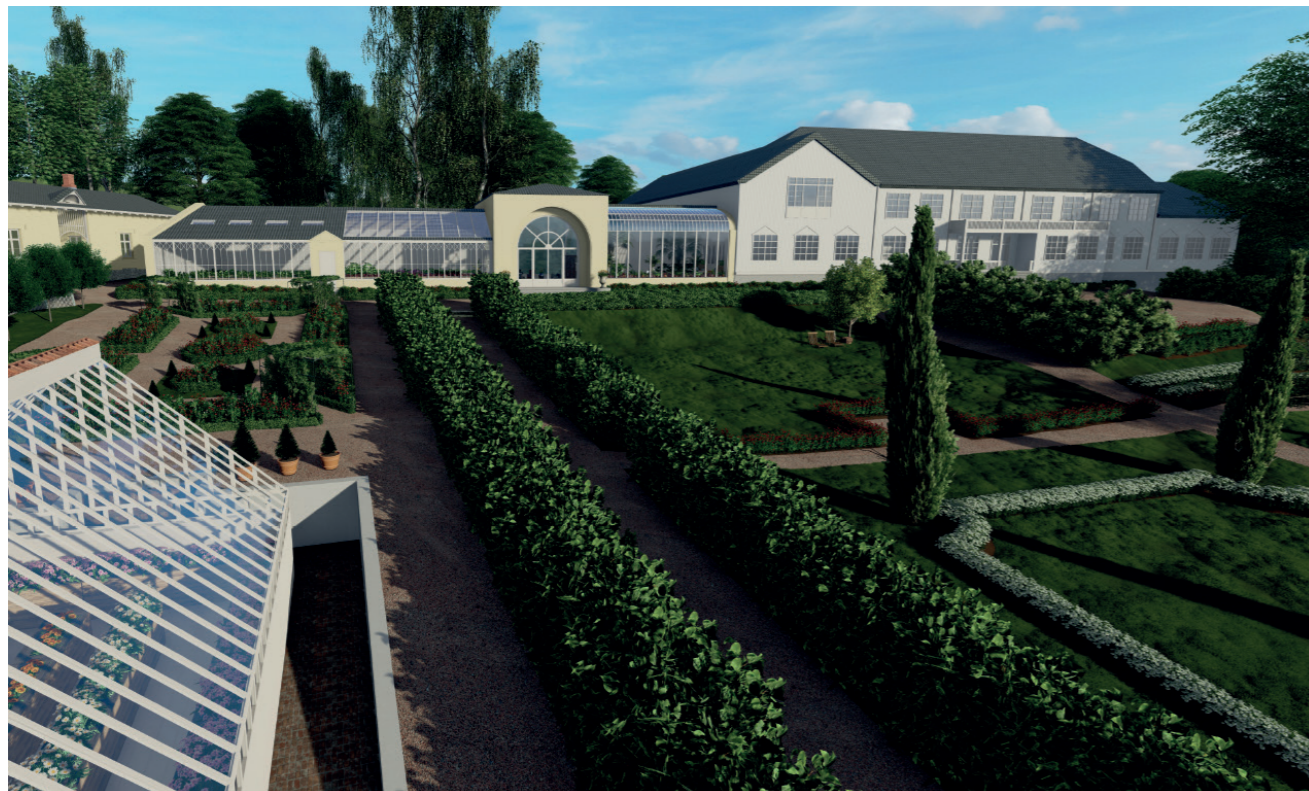
Rapport Bruk & behag i unionsoppløsningens tid fra LAA321

På lik linje med rapporten om formalhagen fra 1830-1902 har også perioden rundt århundreskiftet blitt jobbet med før i kurset LAA321 - 3D-visualisering av historisk landskap på NMBU. Grappa som jobbet med perioden bestod av Anders Bjørge Hermstad, Julie Jebens Bakke, Ylva Victoria Solberg Martin og Live Moen Johannessen.

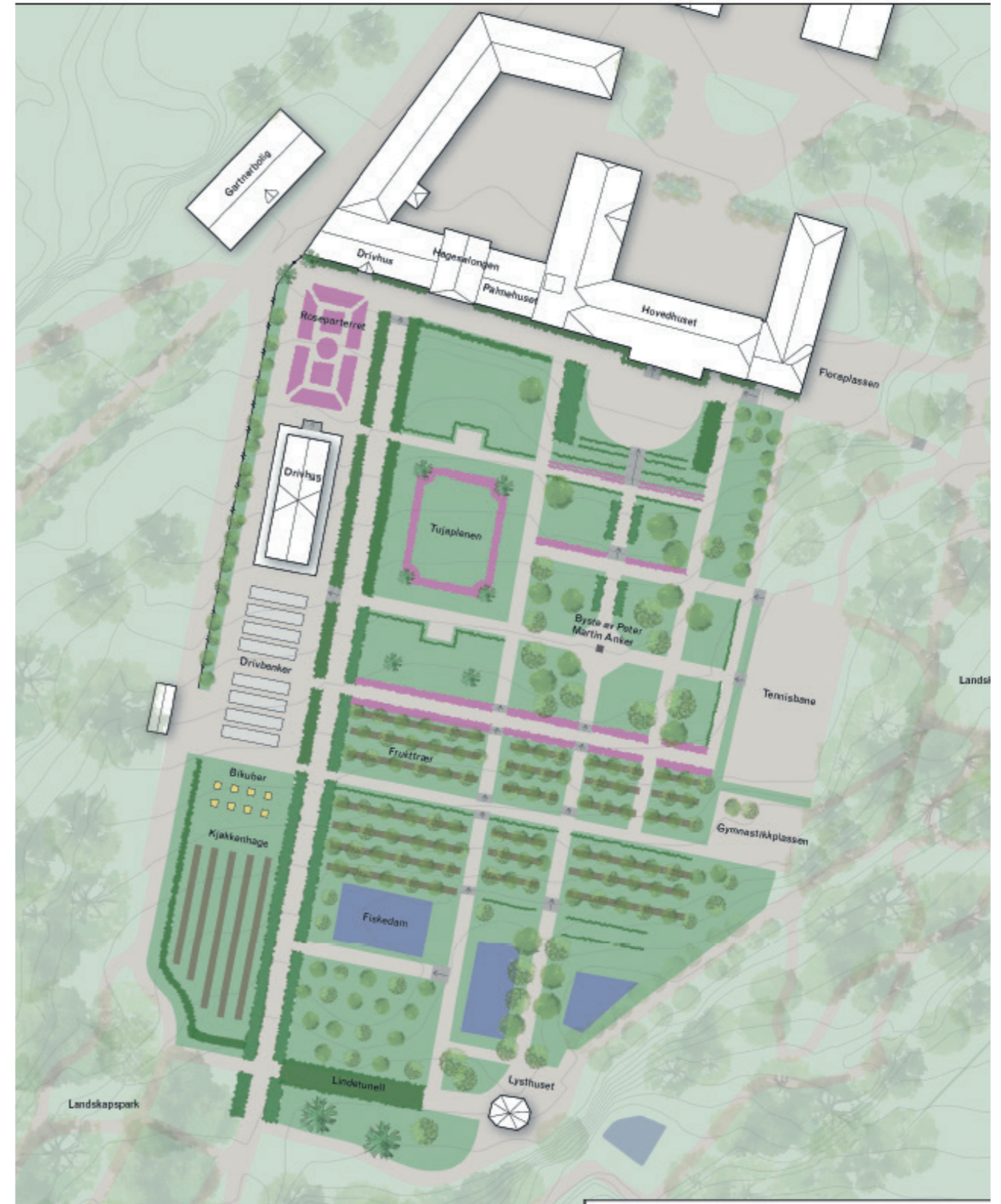
Temaet for oppgaven var drivhusene og deres relasjon til resten av hagen, og oppgaven hadde spesielt fokus på nyttedelen av formalhagen. Tidsmessig omhandler rapporten perioden rundt århundreskiftet, og viser formalhagen ved Marius Røhnes oppmåling i 1916.

Drivhusene, palmehuset og havesalongen ligger utenfor avgresningene til denne masteroppgaven, men funnene og visualiseringen av formalhagen, spesielt nyttehagen, vil være aktuelle å ta fram i dette kapittelet.

Visualiseringene er også nyttige for å vise hvordan hagen har sett ut i perioden, og viser hagen i årene før oppmuringen rundt bysten til Peter Martin Anker d.e. De digitale modellene av hagen kan også utforskes på nmbus nettsider via <https://arken.nmbu.no/~ramzha/ROD/G2/>.

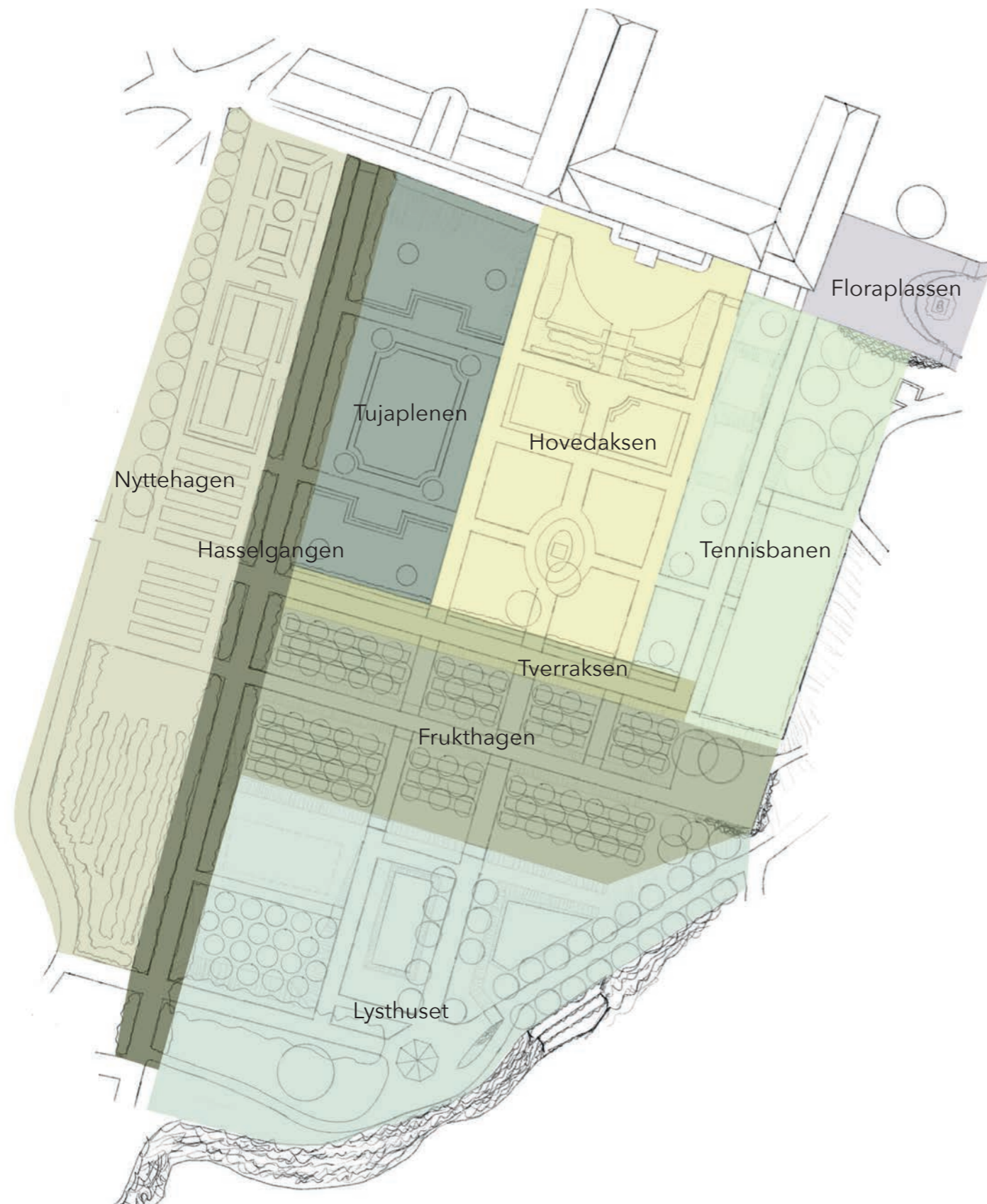

Figur 6.5: Oversiktsbilde fra den digitale modellskissen av tolkningen av perioden mellom 1902 og 1916. Hermstad et al., 2022, s. 50

Figur 6.6: Tolkingsplan for perioden 1902 - 1916 fra Hermstad et al., 2022, s. 18.

Kart over delområder i tolkningsplanen

Kartet viser hovedinndelingen i tolkningsplanen av hagen. Hvert delområde vil oppsummeres på denne siden, før de gjennomgås nærmere på de følgende sidene.

Hovedaksen blir også i 1921 brukt som navnet på delområdet mellom de to sidestiene til midtaksen fra hovedhuset ned til tverraksen. Denne delen blir ryddet opp og det meste av resterende vegetasjon fra Thrines tid i hagen blir fjernet når Peter Martin d.y. flytter inn i 1903. Hovedhuset blir utvidet med balkong og overbygd hagedør. Plassen på toppen av formalhagen blir en halvsirkulær grusplass, og buksbommene blir formklippet til rektangler. Generelt er området preget av plen med enkeltbusker, og hagen får et moderne, men formalt preg. Dette blir forsterket når det blir anlagt murer og rettere trapper på starten av 1920-tallet. Ved bysten til Peter Martin Anker d.e. blir grusgangene lagt om, og hovedplassen får dagens ovale form. Likevel blir Marius Røhnes planer for hagen aldri helt fullført, og hovedaksen har en enklere utforming enn i Røhnes restaureringsplan. Som et eksempel på dette blir to trær stående ved bysten, den ene delvis inni grusgangen.

Florapllassen går ut av hagen da florastatuen flyttes innendør i 1905. Som etterfølger blir en ny plass anlagt i det halvsirkulære rommet nedenfor flora. I landskapshagen nært plassen er det en dyrehave med dådyr.

Tennisbanen blir brukt til idrett og lyst, og gir terrenget i området dagens utseende.

I resten av delområdet ser vi også her forenklede former med plen og frukttrær, og opp mot Florapllassen har de store trærne fått vokse fritt.

Tujaplennen overtar etter Søndagshaven fra forrige periode, og har en symmetrisk, formal form. Marius Røhne har store planer for hvordan tujaplennen skal videreutvikles, men økonomien gjør at det forblir enklere enn han hadde håpet.

Hasselgangen blir nå strengt formklippet, som gjør hagen mer åpen vestover.

Tverraksen til hasselgangen har blitt fjernet, og i stedet ser vi først blomsterbed i området. På 1920-tallet blir det bygget murer og plantet hekker opp mot hovedaksen.

Nyttehagen utvikles med nytt roseparterre, drivhus og drivbenker. Nederst finner vi bikuber og rekker med bærbusker.

Frukthagen består av rekker med frukttrær i åpen jord. I østenden finner vi fortsatt gymnastikkplassen fra forrige periode.

Lysthuset inneholder fortsatt Havepaviljongen som hovedelement og enden på hagens midtakse. Det andre lysthuset har imidlertid blitt fjernet, og det har også her blitt plantet rekker med frukttrær. En ny dam blir anlagt nord-øst for Havepaviljongen, dammen nordvest for Havepaviljongen blir gjort litt større og dammen lengst vest gror etterhvert igjen.

Hovedaksen

Når Peter Martin flytter inn på Rød i 1903 var nok mye av vegetasjonen fra Thrines tid blitt forvokst og ustelt. Peter Martin og hans første kone Nini Roll gjorde store endringer i hovedhuset og med drivhusene da de først flyttet inn på Rød i 1903, og begynte nok allerede da å stille hagen mer i stand igjen. De har blant annet hogget ned buksbomhekker og en del busker på den øverste terrassen, og formklippet de store buksbomhekkene på hver side (Eliassen et al., 2010, s. 242).

Det kan derfor stemme godt at bildene som viser delområdet som store åpne plener er fra tiden etter 1903, når Peter Martin og Nini har fjernet det meste av blomster og planter som var der fra før.

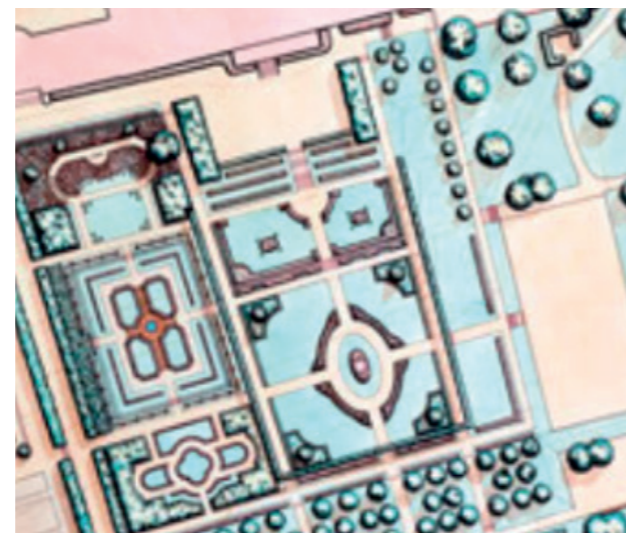
Det kan tenkes at de i første omgang har opparbeidet bed i skråningene og restaurert trappene delvis, og at det er det vi ser i Figur 6.10. Ombyggingene på huset sto ikke ferdig før i 1915 (Eliassen et al., 2010, s. 176), så det ble nok også gjort endringer i hagen i løpet av denne tiden.

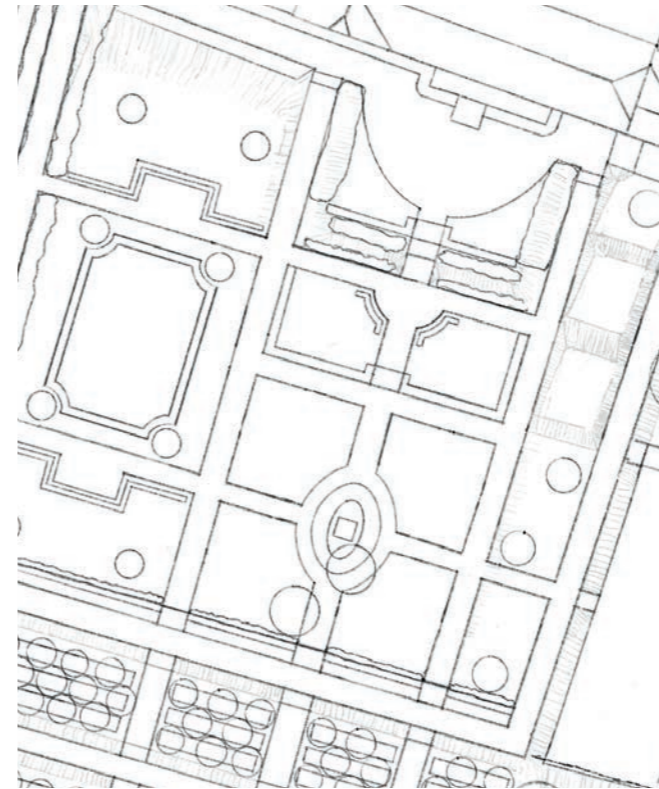
Figur 6.7: Utsnitt av Marius Røhnes oppmåling fra 1916.

I 1916 lager Marius Røhne en oppmåling av hagen. Vi kan se at plassen øverst ved huset har blitt endret, som også passer godt med at Peter Martin utvidet huset med en balkong ut mot plassen. Formen på grusplassen vi ser på oppmålingen stemmer godt med hvordan plassen er formet i dag. Hovedplassen der bysten til Peter Martin Anker d.e. ble satt opp i 1874 er fortsatt kvadratisk, men som vi kan se fra bilder ble dette senere endret til den ovale formen Røhne tegnet i sitt restaureringsforslag i 1918. Som et resultat av denne endringen i formen av stien viser bilder at det står et tre delvis inni grusgangen. Dette viser, som mange andre steder i hagen, at Røhnes restaureringsforslag aldri ble fullstendig fullført på Rød.

I tillegg til at plassen ble endret til slik Røhne hadde foreslått ble det også satt opp murer på 1920-tallet. Bilder viser betongmurer både ovenfor og nedenfor hovedplassen med bysten. Ved den nedre muren kan vi også se en vintergrønn hekk.

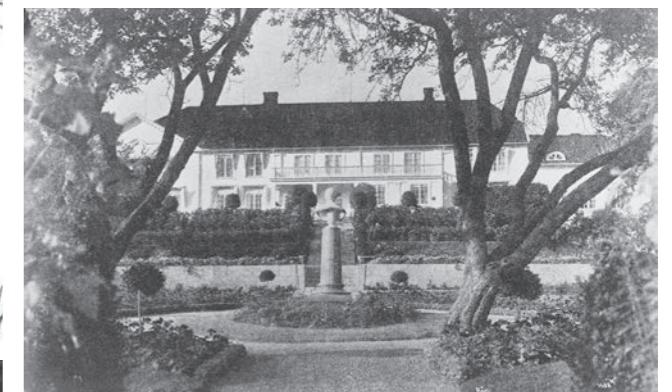
Figur 6.8: Utsnitt fra Røhnes restaureringsplan fra 1918.

Figur 6.9: Hovedaksen med murene på vinteren. Det ene treet ligger delvis i grusgangen. A.B. Wilse, 1925.

Figur 6.10: Hovedaksen før murene støpes. E. Sem, ca. 1915.

Figur 6.2: Hovedaksen med murer. A.B. Wilse, 1919.

Figur 6.11: Murer ned mot tverraksen med hekker. A.B. Wilse, 1925.

Figur 6.12: Hovedaksen i dag.

Floraplassen

I sammenheng med Peter Martins d.y.s ankomst på Rød skjer det flere ting i området øst for huset, både i formalhagen og i landskapshagen.

Florastatuen blir flyttet innendørs i 1905 (Eliassen et al., 2010, s. 49), og har vært lagret innendørs siden den tid. Det er mulig at det er i den anledning at den halv-sirkulære plassen nedenfor Floraplassen blir anlagt. Magne Bruun tok bilder av denne plassen, og mente at florastatuen sto der nede i sin tid. Bergtun et al. (2022, s. 34) påpeker at sokkelen Bruun mener at statuen har stått på er mindre enn statuens fot, og at det derfor ikke kan være den originale sokkelen. Magne Bruun noterer seg videre at det skal ha stått et solur på plassen i senere tid, som muligens passer bedre til størrelsen på marmorsokkelen. I mellomtid har soluret i så fall en litt tvilsom plassering i den skyggefulle landskapshagen, men det kan tenkes at soluret har blitt flyttet fra et annet sted i hagen og blitt satt på plassen hovedsakelig som pynt.

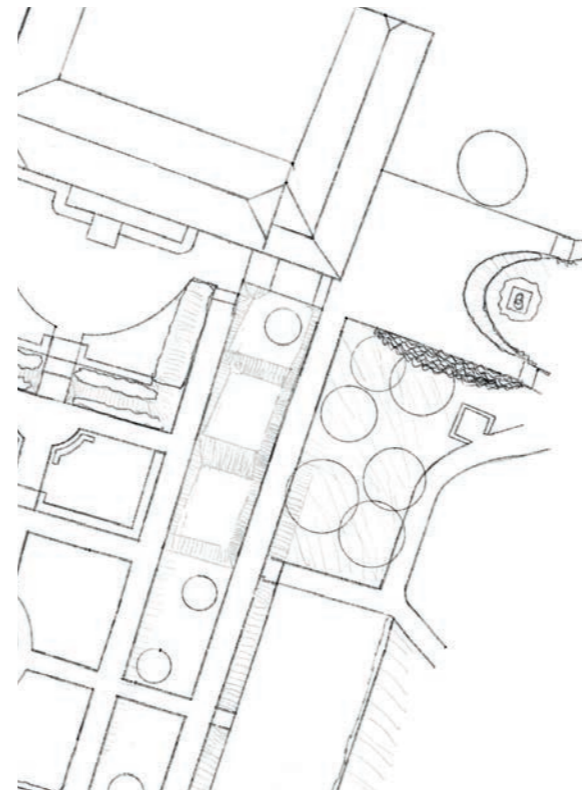
Det er imidlertid usikkert hva som har tatt over på den gamle Floraplassen. Røhnes restaureringsforslag tyder på at det har vært en grusplass, men hagearkeologi og/eller georadarundersøkelse vil kunne gi tydeligere svar.

Figur 6.13: Peter Martin, Borghild og sønnen Nils mater dådyr i dyrehaven. Fra Eliassen et al., 2010, s. 242.

I forrige epoke ble det drøftet et fugleburet som skal ha lagt i landskapshagen øst for Floraplassen. På slutten av Thrines tid i hagen skal buret ha gått mer over til å ha utstoppede fugler, og hadde ikke lenger levende orrfugl (Eliassen et al., 2010, s. 167). Når Peter Martin d.y. flytter inn på Rød i 1903 blir det lagt en stor hall i engelsk stil ved entréen omtrent midt i huset. Da skal mange av Peter Martins jakttrofeer ha blitt flyttet dit, og blitt en del av Røds imponerende hall med dyr og våpensamling.

I Peter Martin og Borghilds tid på Rød var det en dyrehave i landskapshagen, sannsynligvis i området der fugleburet hadde stått tidligere (Eliassen et al., 2010, s. 242). Dyrehaven inneholdt blant annet dådyr, og var sannsynligvis i hagen fra rundt 1910 til 1920-tallet en gang.

1960/8/17 B. Rød. "Floraplassen". "Flora" har trolig stått på marmorsokkelen i midten. Senere stod et solur her.

1960/8/16 B. Rød. Østfløyen, bygd 1733. I forgrunnen "Floraplassen".

Figur 6.14: Magne Bruun mente da han var på Rød at florastatuen hadde stått nede på den halv-sirkulære plassen.

Figur 6.15: En annen vinkel av Floraplassen i 1960 av M. Bruun.

Tennisbanen

Fredrikshald Lawn Tennisklubb ble etablert i 1889, og sannsynligvis var det tennisbanen på Rød som ble brukt (Eliassen et al. 2010, s. 227). Dermed ble den anlagt allerede under Thrines tid på hagen, men Thrine var 75 år på den tiden og neppe den som brukte tennisbanen mest. Et bilde fra 1892 viser medlemmene i Fredrikshald Lawn Tennisklubb, deriblant Peter Martin Anker d.y. og hans kusine Borghild Anker som senere skulle flytte inn på Rød.

At navnet på klubben er Lawn Tennis-klubb antyder at hagen opprinnelig var en gressbane, men på fotografiet fra 1905 kan vi se at den har blitt omgjort til en grusbane. Denne omgjøringen må ha skjedd før 1901, hvor et bilde viser at banen er av grus. Bildet fra 1905 viser også at tennisbanen var inngjerdet, ihvertfall på sør- og østsiden.

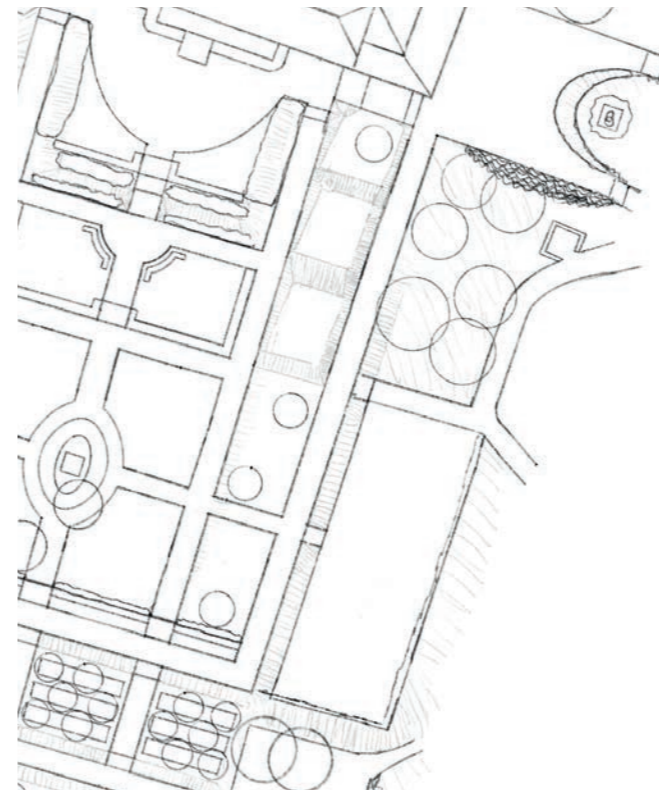
For å lage et passende område med flatt terreng til å lage tennisbanen måtte det gjøres en del endringer i terrenget og stinettverket. Trappen fra tennisbanen mot bysten av Peter Martin Anker d.e. ble beholdt på samme sted, men trappen ett hakk lenger opp i hagen måtte flyttes for å gjøre banen lang nok. Det er nok derfor stien videre mot hovedaksen ble fjernet, da skjevheten ville blitt svært synlig. Samtidig viser Marius Røhnes oppmåling

at stien har gått fra tennisbanen opp til Floraplassen, men flybildet fra rundt 1930 viser at også den stien var blitt fjernet da. I sørenden av tennisbanen ble terrenget fylt ut såpass mye at det ikke lenger var mulig med en sti ned til gymnastikkplassen, så for å komme ned dit måtte man gå gjennom landskapshagen eller formalhagen. På siden av tennisbanen opp mot formalhagen ble det laget en bratt skråning, tilsynelatende i åpen jord. Det kan tenkes at det var murer på et tidspunkt, slik som ved bysten.

I området rundt tennisbanen ser vi at det også her var blitt forenklet en del. Allerede i 1858 så vi tendenser til at området mellom tennisbanen og Floraplassen delvis ble omgjort til landskapshage med store trær. Delen av området som var nærmest hovedaksen var nok også ganske enkelt, stort sett fylt med plen og noen enkelttrær. På mange måter var denne delen av hagen nærmest en del av landskapshagen heller enn formalhagen på 1900-tallet.

Figur 6.16: Tennisbanen ble anlagt på slutten av 1800-tallet. Ukjent fotograf og år.

Figur 6.18: Tennisbanen rundt århundreskiftet. Av N. Skarpmoen i 1901.

Figur 6.19: Rester i terrenget etter tennisbanen.

Figur 6.17: I 1930 er mange av stiene i østdelen av formalhagen blitt gjengrodd. Flyfoto fra rundt 1930.

Figur 6.20: Selv fra Floraplassen kan man se det flate området der tennisbanen har lagt.

Tujaplennen

I Marius Røhnes oppmåling av hagen fra 1916 kan vi se at området der Søndags- haven tidligere hadde lagt har blitt omgjort til en mer rektangulær parterrehage, som har blitt kalt tujaplennen. Rekonstruksjonen av hagen ble delvis påbegynt allerede da Peter Martin og Nini Roll Anker flyttet inn på Rød i 1903 (Eliassen et al., 2010, s. 242), og pågikk helt ut på 1920-tallet hvor den økonomiske situasjonen på Rød ble for utfordrende.

Det er ingen eksakt datering på Tujaplennen, men ettersom den er med på Marius Røhnes oppmåling må den være fra før 1916. På den andre siden foreslår Røhne en del endringer i området i sin restaureringsplan for hagen fra 1918, som tyder på at han kanskje ikke så seg helt ferdig med området. Antageligvis er det derfor noe av det tidlige arbeidet i hagen på Rød under Peter Martin Anker d.y.s tid, og ble kanskje anlagt rundt 1910 en gang. I tillegg viser Bildene til Enger fra 1917 at tujaplennen allerede da var nokså etablert, som kan passe med at den da var noen år gammel.

Figur 6.21: Størrelsen på Tujaene tyder på at tujaplennen har vært etablert i noen år. Enger, 1917.

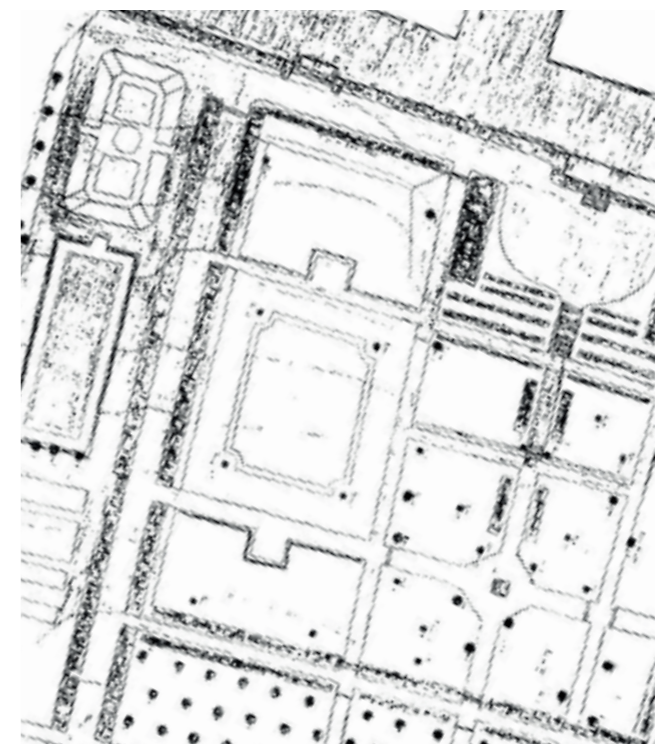
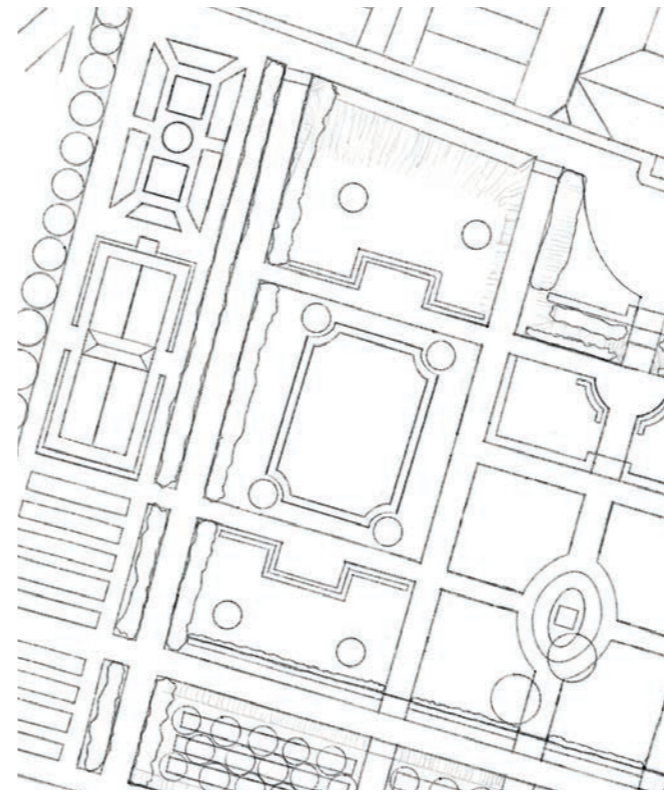
tujaplennen var anlagt som en rektangulær plass med nisjer på nord- og sydenden. Inni disse nisjene kan vi se benker og gjerder med klatrende rosebusker. I midten av tujaplennen er det lagt inn bed som ga området et formalt preg. I tillegg til de fire tujaene rundt midtparterret i tujaplennen var det to tujaer hver i plenene på oversiden og undersiden.

Som tidligere nevnt ønsket Marius Røhne en mer utført tujaplen i sitt restaureringsforslag. Planen hans ble derimot aldri utført. Sannsynligvis var det heller prioritert å plante rekkene med buksbom i hovedaksen og støpe betongmurer og restaurere trapper. Den økonomiske situasjonen for Peter Martin d.y. gikk dårlig allerede på 1920-tallet, delvis som et resultat av den store påkostningen i hagen (Eliassen et al., 2010, s. 242). Etter hovedaksen var restaurert var det nok for dyrt å endre på tujahagen også.

Etterhvert ble tujaplennen forenklet, og bilder fra 1960 viser at det til slutt kun var selve tujaene som bestod.

Figur 6.22: I dag er det bare plenen som består.

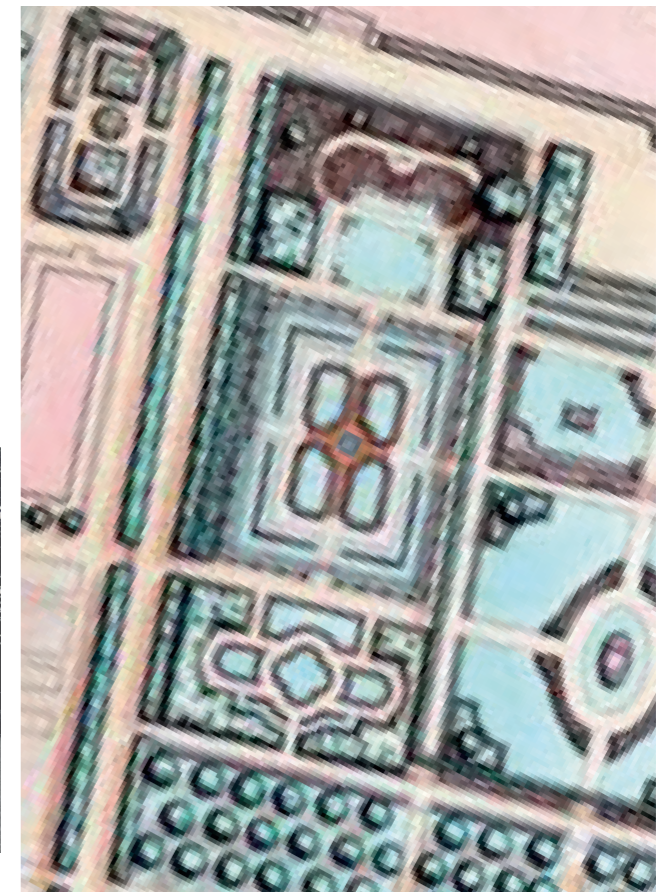
Figur 6.23: Tujaplennen var allerede i hagen i 1916, og Røhne ønsket å videreutvikle den i sin restaureringsplan.

Figur 6.24: Tujaplennen sett fra drivhuset i nyttehagen. Ukjent fotograf, 1920-tallet.

Figur 6.25: Når Magne Bruun besøker Rød har Tujaene vokst seg store, og resten har blitt plen. Bruun, 1960.

Hasselgangen

En gang mellom Grimsgaards kart fra 1858 og Marius Røhnes oppmåling fra 1916 har tverraksen til Hasseltunnelen blitt fjernet. Sannsynligvis er det også da hasselbuskene begynte å bli beskåret og formklippet ned til hekken vi kan se på bildene fra rundt 1920. Hasseltunnelen gikk dermed over til å bli en stram hasselgang.

Det er uvisst akkurat når denne endringen ble gjort, men det er tenkelig at det ble gjort i starten av Peter Martin d.y.s periode på Rød. Tidspunktet endringen ble gjort vil diskuteres mer på neste side om delområdet tverraksen.

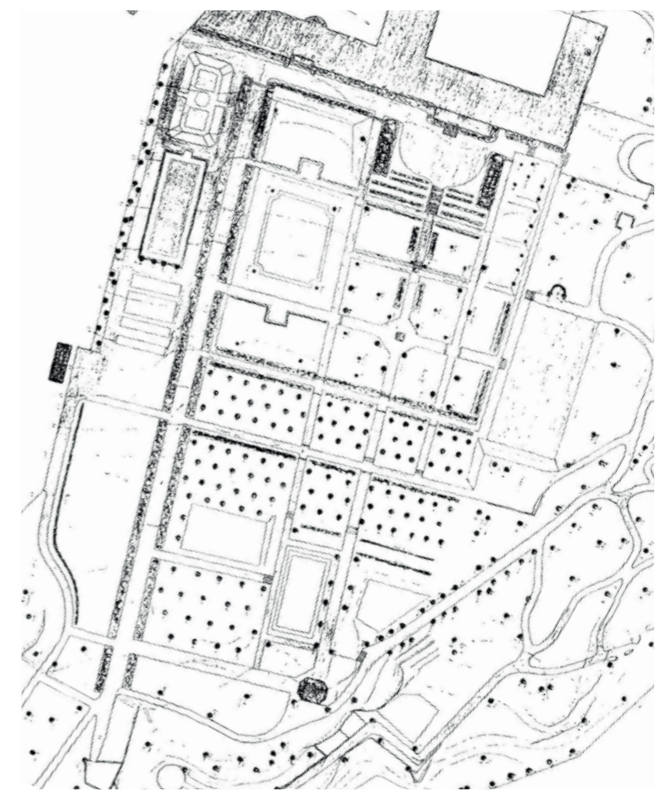
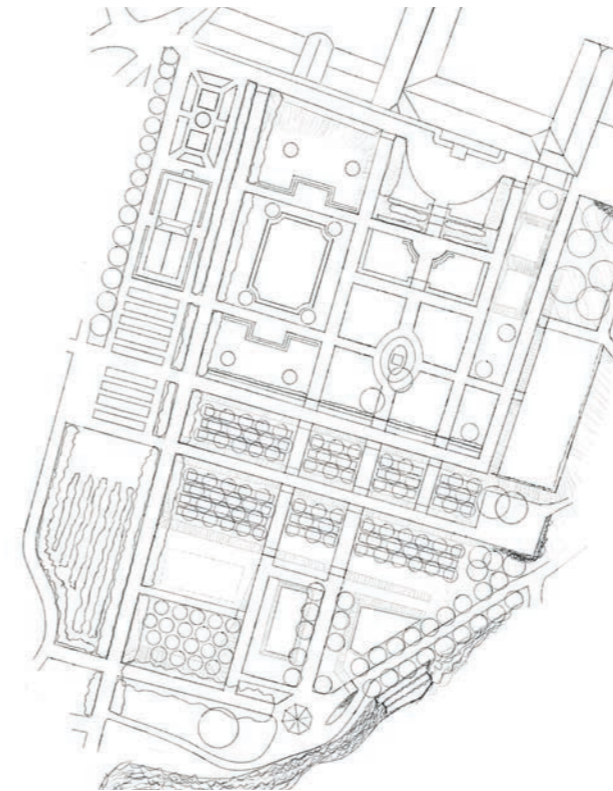
Marius Røhnes oppmåling viser den nye hasselgangen, men ved å sammenligne

med flyfotoet fra 1930 kan man se at det mangler noen utganger mot nyttehagen og drivhuset i vest. Dette er sannsynligvis et resultat av feil i oppmålingen, eller at disse utgangene hadde vokst igjen før Røhnes oppmåling, og at de besluttet å åpne dem opp igjen i restaureringen ettersom de var tegnet inn i Grimsgaards kart fra 1858.

En strengt formklippet hekk var nok svært skjøtelsintensivt, og hassel egner seg ikke godt til å bli klippet på den måten. Da Peter Martin og Røds økonomi blir dårligere fra 1920-tallet og utover får nok hasselbuskene etterhvert vokse mer fritt, kanskje spesielt etter Peter Martin og Borghild flytter ut fra Rød i 1933 (Eliassen et al., 2010, s. 208).

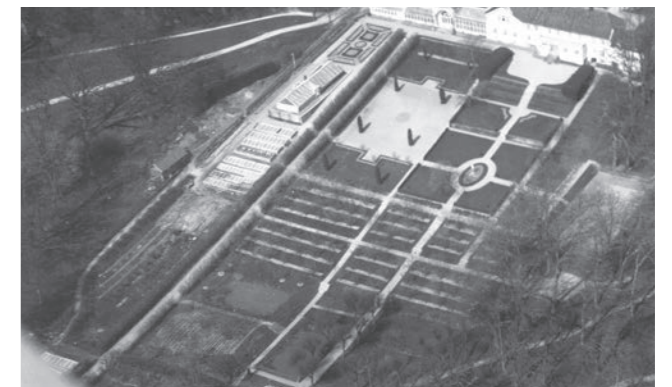
Figur 6.26: Hasselgangen ble formklippet til en formal hekk. Enger, 1917.

Figur 6.24: Vinterbilder avslører at det er mye terreng som blir tatt opp i hekkene. Ukjent fotograf, 1920-tallet.

Figur 6.28: Hasselgangen sett fra saluttbatteriet. Skarpmoen, 1910.

Figur 6.27: Hasselgangen strekker seg hele veien langs hagen, og har de samme utgangene som før. Flyfoto fra 1930.

Figur 6.29: Hasselgangen fikk etterhvert vokse mer fritt. Bruun, 1960.

Tverraksen

I 1858 var det sannsynligvis også hasseltunnel i tverraksen nedenfor formalhagen, men da de første bildene blir tatt på 1900-tallet er det ikke lenger noen hekk her. Det første fotografiet som viser tverraksen er tatt av Schnitler og datert til 1900-1910, men er nok nærmere slutten av intervallet. Her vises tverraksen som en grusgang med skråninger med blomsterbed og en buegang i stål med espalierte planter. Sannsynligvis er det disse bedene som er tegnet inn i oppmålingen til Marius Røhne fra 1916.

Dette betyr at hasseltunnelen i tverraksen ble hogget ned før 1910. Sannsynligvis var det i sammenheng med at Peter Martin d.y. og Nini Roll Anker flyttet inn på Rød i 1903 og gjorde endringer i hagen.

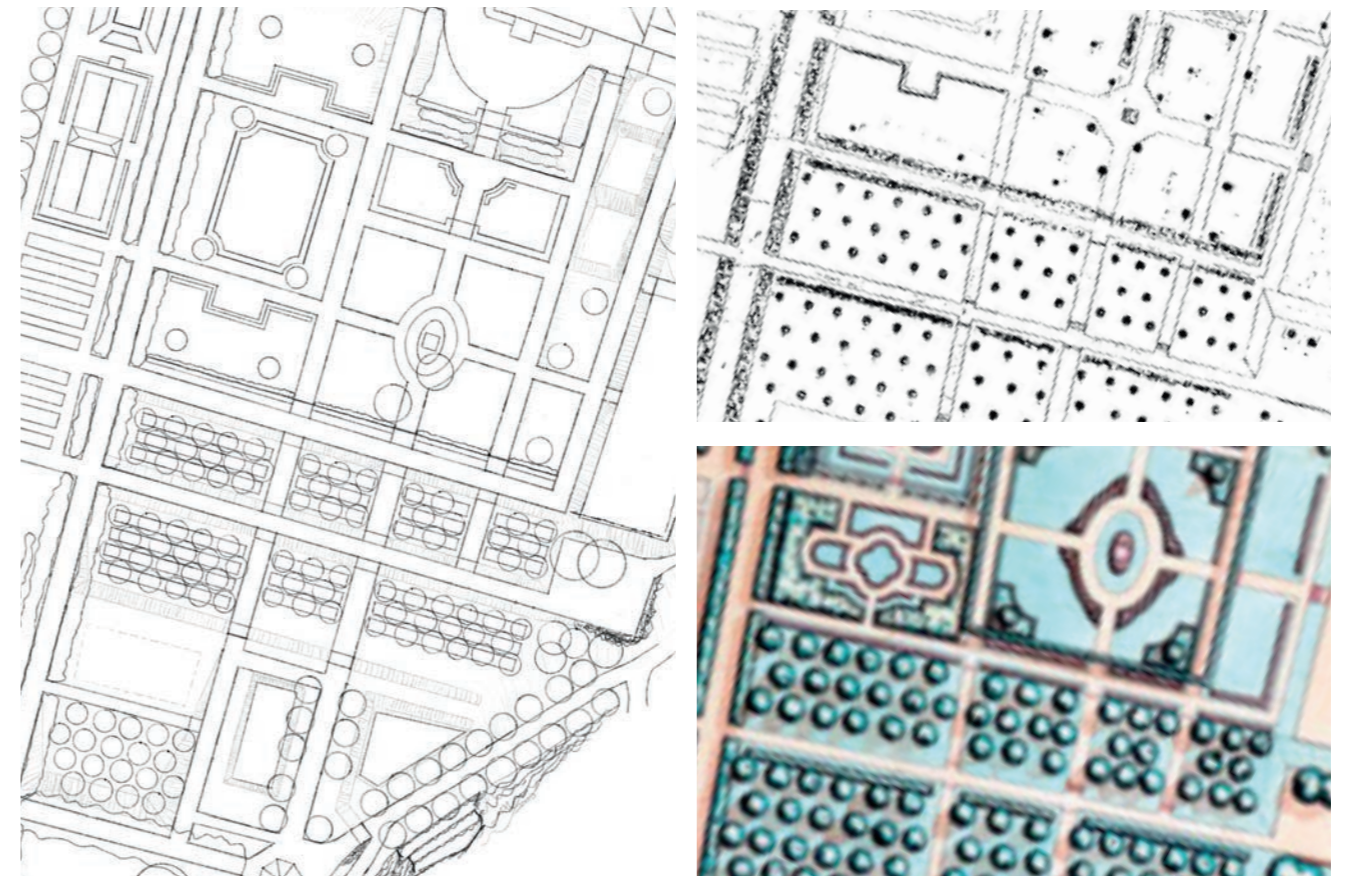
Sannsynligvis ble den langsgående hasseltunnelen beskåret til en mer formklippet hekk i samme anledning.

Etter Marius Røhnes restaureringsforslag blir det bygget betongmurer flere steder rundt hovedaksen og bysten, også ned mot tverraksen. Ovenfor muren blir det plantet en hekk av buksbom, og restaureringsplanen til Røhne antyder at det etter hvert skulle bli høyt nok til å ha bueganger gjennom hekken da hekken tilsynelatende krysser grusgangene i tegningen.

Nedenfor betongmuren ser det ut til å være åpen jord hvor det har vært blomsterbed, men ettersom bildet er tatt utenfor vekstsesongen er det noe vanskelig å si.

Figur 6.30: Tverraksen før ombyggingen etter Røhnes plan. Det er blomsterbed langs grusgangen med metallporter.

Figur 6.31: Etter ombyggingen blir det støpt murer opp mot bysten, og en hekk blir plantet på oversiden.

Nyttehagen

I nyttehagen ser vi flere endringer fra 1858 til 1916, men funksjonsdelingen er fortsatt ganske lik.

Øverst i nyttehagen finner vi en videreførelse av roseparterret fra Peter Martin d.e. og Borghilds tid, nå med en mer geometrisk og formal stil. Roseparterret består av tre sirkulære bed i midten med kvarterer med utganger rundt. I hvert hjørne finner vi espalierte bueganger i stål.

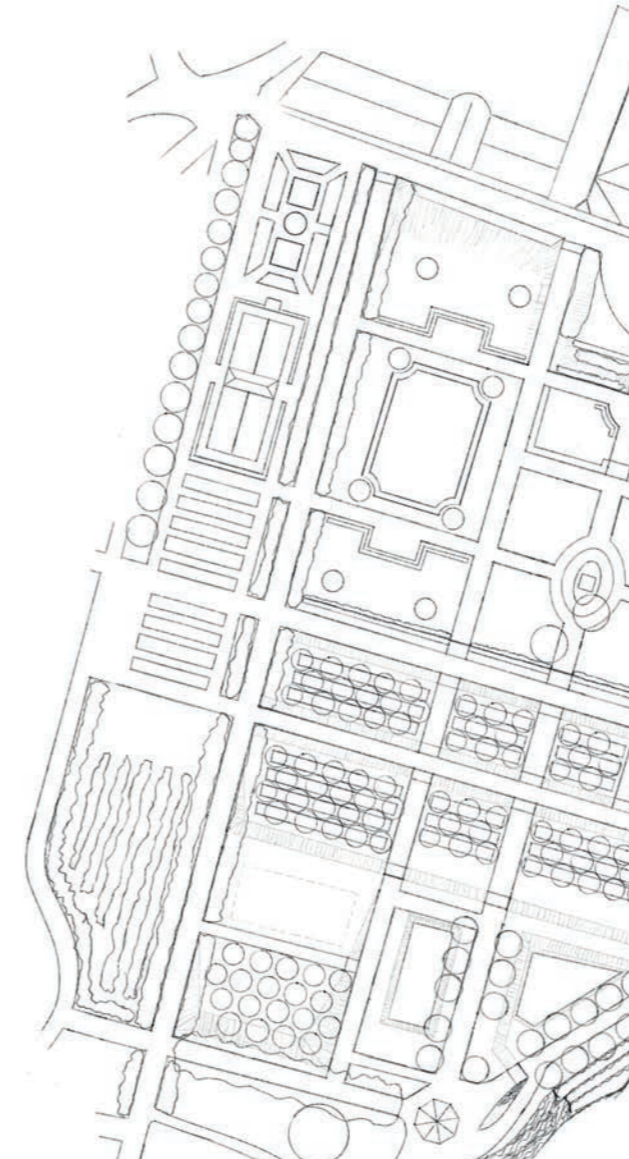
Roseparterret har i senere tid blitt rekonstruert ved hjelp av fotografier og oppmålingen til Røhne, og framstår nå som ganske lik som på 1920-tallet.

Nedenfor rosehagen finner vi et langsgående drivhus. Drivhuset ble bygget i 1912, og erstattet da de tverrgående drivhusene som hadde stått på stedet tidligere (Hermstad et al., 2022, s. 37). Drivhuset var antageligvis bygget for å kunne så ut blomster, dyrke grønnsaker og delvis også til inntektsgivende produksjon av planter. For å få drivhuset plassert på langs i terrenget ble det bygget opp murer på begge ender, slik at det ligger nedenfor terrenget på nordsiden og høyere opp enn terrenget på sørsiden.

Området nedenfor drivhuset er også ment til å dyrke planter, her med drivbenker. Oppmålingen til Marius Røhne viser bare fire drivbenker i området, men bilder fra perioden viser at det har vært åtte. Sannsynligvis var det også stort sett grus her som i resten av nordenden av nyttehagen.

Trerekken i vestenden av nyttehagen som var på kartet til Grimsgaard ser nå ut til å stoppe halvveis ned i nyttehagen. Dette kan ha sammenheng med den nye bygningen vi kan se i flyfotoet fra 1930, som nå fikk en grusplass foran seg. Bygningen kan ha hatt funksjon som lager, slyngehus eller redskapsbod. Nedenfor bygget er det ikke lenger noen trerekke, men det ser ut til at det er plantet en hekk på samme sted. Samtidig har da stien som tidligere lå på innsiden av trerekken blitt fjernet, og den nederste delen av nyttehagen har dermed blitt lukket ut mot landskapshagen.

Marius Røhne har ikke tegnet inn hva som ligger i den nederste delen av hagen, men bilder viser at det er langsgående rekker med bærbusker samt flere bikuber i nordenden.

Figur 6.34: Nyttehagen med bærbusker, bikuber og drivbenker.

Figur 6.32: Roseparterret fra oversiden. Enger, 1917.

Figur 6.33: Roseparterret fra nedsiden. Enger, 1917.

Figur 6.27: Flyfotoet viser drivbenker nedenfor drivhuset i 1930.

Frukthagen

Området mellom tverraksen og dammene var også i 1921 en frukthage med rekker av frukttrær. Vi kan se at det åpne og parkmessige uttrykket denne delen av hagen hadde i 1858 nå har blitt endret til fordel for et strammere, mer formalt uttrykk med tverrgående bed med frukttrær.

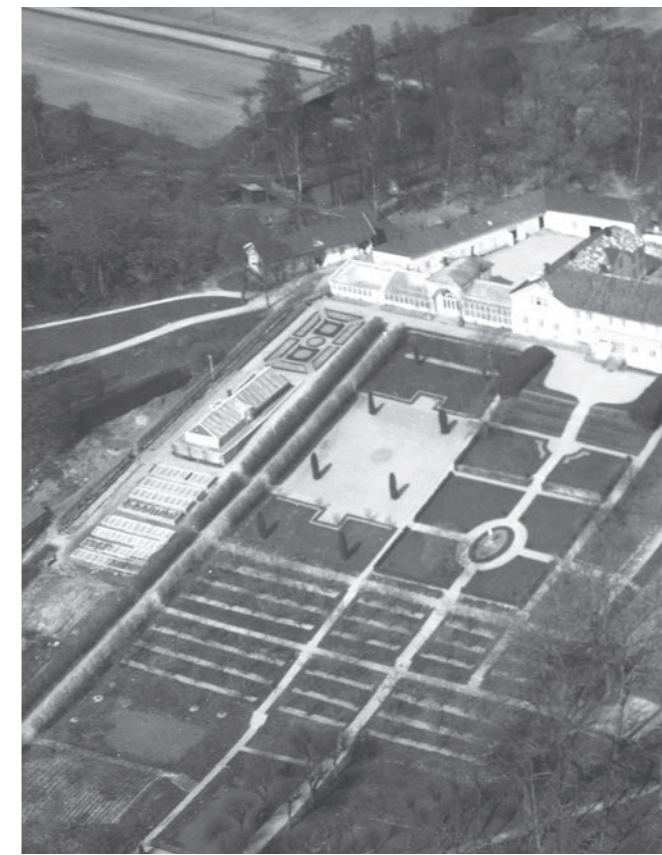
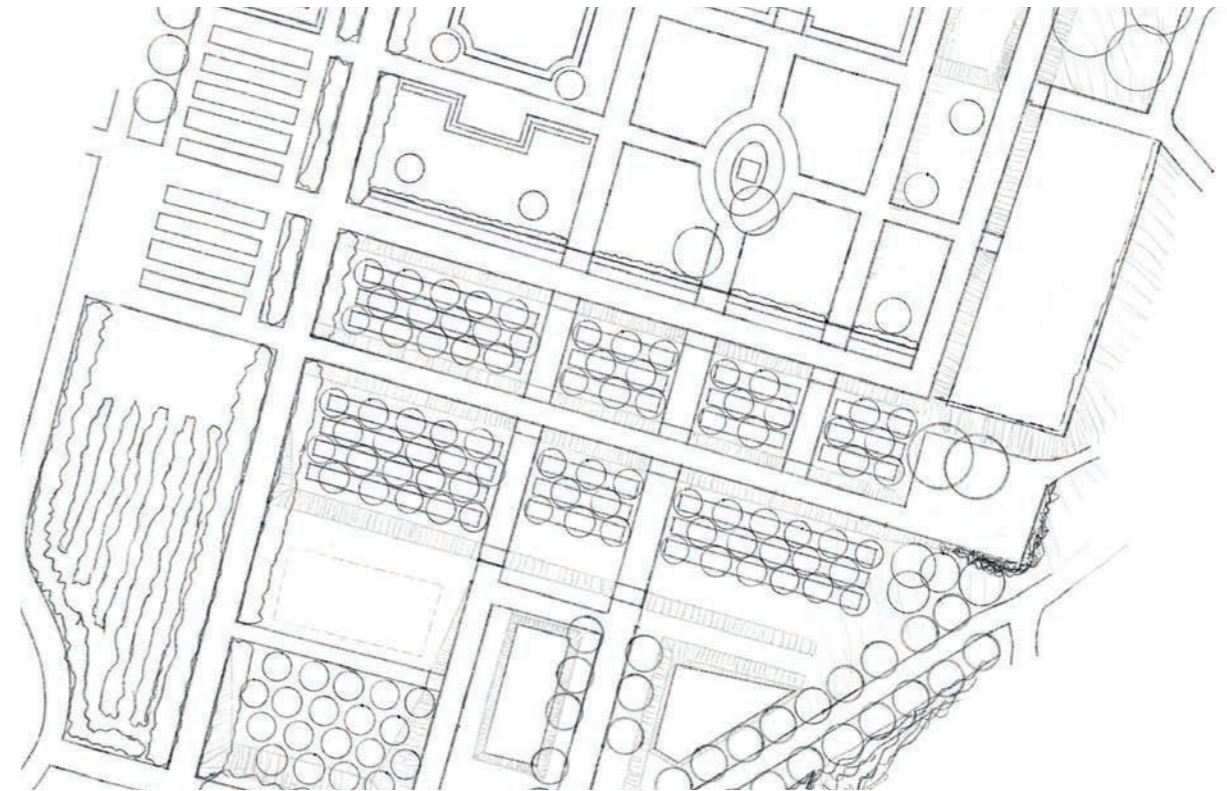
Trappene i området ser ut til å være omtrent like som de var i 1858, og det har ikke blitt murt opp i denne delen av hagen. Røhnes restaureringsplan viser heller ikke noen intensjon om å mure opp her som ved bysten, og det var nok tenkt at et litt mykere terreng med skråninger i endene ville passe godt i frukthagen.

Unntaket er helt øverst mot tverraksen, hvor Røhne har tegnet inn en mur på nedsiden av grusgangen. Flybildet fra 1930 viser derimot at denne muren aldri ble gjennomført.

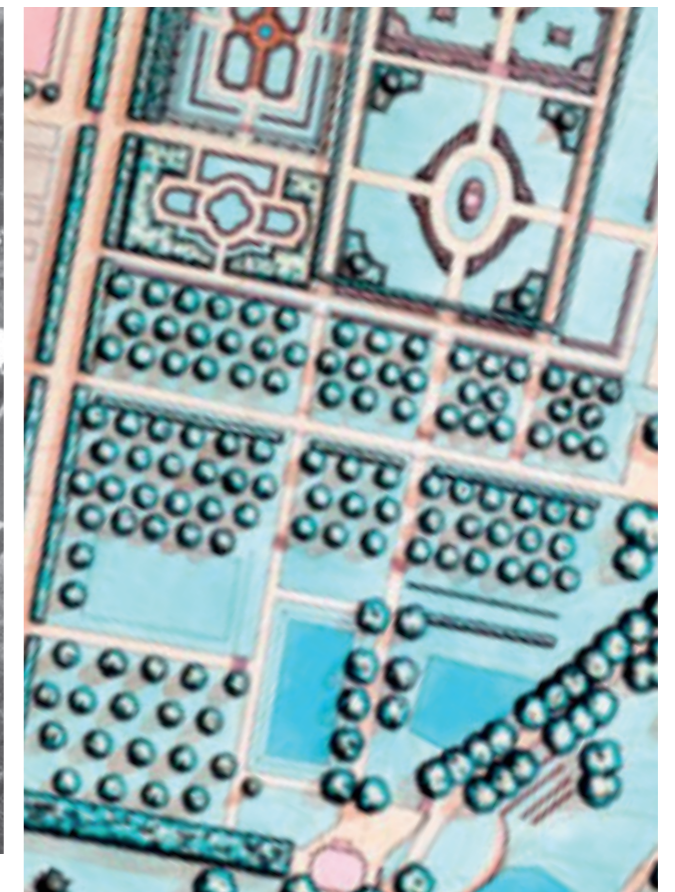
I 1993 ble det plantet ut 18 epletrær og 3 pæretrær i hagen på Rød gjennom et samarbeid med Nordisk genbank (Eliassen et al., 2010, s. 268). Da ble det samlet podedkvister fra frukttrær på Rød, og en ny sort ble oppdaget og gitt navnet "Rød". Det kan godt tenkes at denne sorten hadde vært dyrket lenge i hagen, og i så fall var det sannsynligvis i denne delen av hagen trærne stod.

Figur 6.35: Bildet viser rekker med frukttrær i åpen jord nedover i frukthagen. Schnitler, ca. 1915.

Figur 6.27: Flybildet viser rekkene med åpen jord tydelig.

Lysthuset

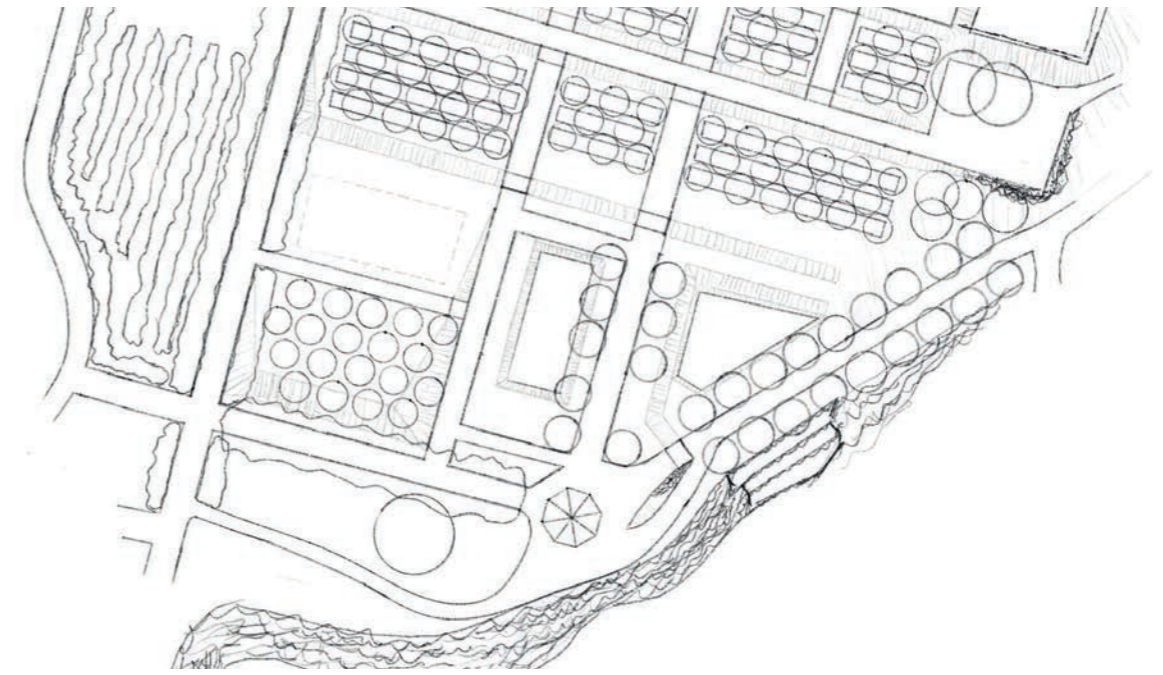
I bunnen av hagen er fortsatt Havepaviljongen det sentrale elementet som avslutningen av hovedaksen. Det andre lysthuset som tidligere var i området er ikke i Røhnes oppmåling, og høyden har blitt fylt med rekker med frukttrær i stedet.

Det har også skjedd endringer med dammene. Etter planene til Marius Røhne ble det anlagt en ny dam i den trekantede plassen nordøst for Havepaviljongen. Denne dammen lå vesentlig lavere enn den på den andre siden av hovedaksen, men ga uansett den nederste delen av hagen en mer symmetrisk utforming enn den hadde hatt tidligere. I arbeidet med opprustningen av murene ned mot ertemittytten ble det oppdaget at linde-trærne i alléen ovenfor er plantet noen titalls centimeter for dypt, og det kan tenkes at det er i anleggingen av denne dammen etter Marius Røhnes planer at grusgangen ble fylt opp for å få ønsket effekt.

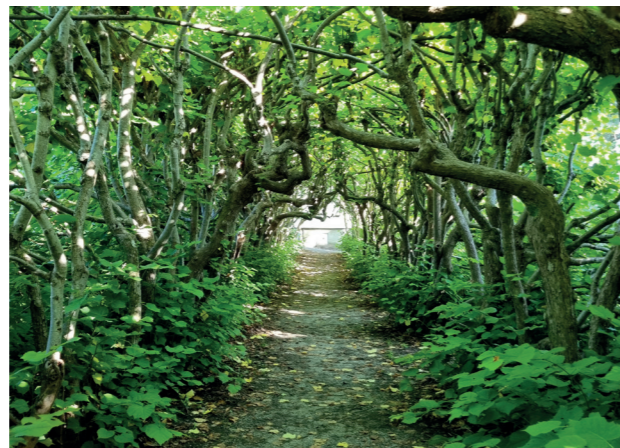
Dammen nordvest for Havepaviljongen blir også endret, og blir trukket noe lenger ned mot enden av hagen. Den høyeste dammen i området lengst vest blir imidlertid fylt igjen på 1930-tallet ifølge Eliassen et al. (2010, s. 242), men er allerede på restaureringsplanen til Røhne blitt foreslått å dekke til.

Dammene nærmest Havepaviljongen har i senere tid blitt opprustet, og kan i dag nytes i hagen. Dammen på vestsiden av aksen ble da tilbakeført til 1800-tallets form og størrelse (Eliassen et al., 2010, s. 272).

Fotografier fra perioden viser også hvordan lindealléene så ut på den tiden med kollede trær. Lindetunnelen var strengt formklippet, og krevde nok omfattende skjøtsel. Da Peter Martin og Borghild flyttet ut av Rød midlertidig i 1933 ble skjøtselen i hagen nedprioritert, og gjennom årene siden da har lindetunnelen fått en mer fritt voksende form. Likevel kan formen fortsatt oppleves i hagen i dag.

Figur 6.36: Lindetunnelen strengt beskåret. Ukjent fotograf, ukjent år.

Figur 6.37: Lindetunnelen i friere form i dag.

Figur 6.38: Kollede lindetrær ned mot Havepaviljongen. Ukjent fotograf, ukjent år.

Figur 6.39: Dammen blir utvidet mot Havepaviljongen. Schnitler, 1910-1920.

Figur 6.40: Lindealléen formklippet med ny dam til høyre. Enger, 1917.

Figur 6.41: Lindetunnelen og Hasselgangen, begge stramt formklippet. Enger, 1917.

7. Konklusjon

Refleksjon
Litteraturliste
Figurliste

Refleksjon

Problemstillingen til oppgaven var:

«Hva er hovedtrekkene i utviklingen til hagen ved Rød Herregård?»

Denne oppgaven har presentert mine tolkninger av hagen i ulike utviklingstrinn gjennom historien. Utviklingen til hagen har blitt beskrevet nøye gjennom de ulike kapitlene med historiske tolkninger, og har også blitt oppsummert i slutten av den tematiske innledningen.

Hagen ved Rød Herregård har eksistert i minst 325 år siden Jacob Coning besøkte Rød, men det har sannsynligvis vært en form for hage helt siden gården ble ryddet i senmiddelalderen.

Hagen har kontinuerlig blitt utvidet gjennom historien, først ved at formalhagen har blitt utvidet østover og vestover, og senere med landskapshagen hvor også skogene rundt Rød ble innlemmet i hagen. Først på andre del av 1800-tallet blir denne trenden motsatt. Rød mister sin kobling til Iddefjorden da jernbanen kommer på 1870-tallet, og på 1900-tallet gikk deler av landskapshagen til boligtomter for å redde Rød økonomisk.

Målet med oppgaven har vært å skape en tolkning av hagens fullstendige historie. Jeg håper at masteroppgaven kan bidra til å identifisere, forstå og bevare elementer i hagen med kulturhistorisk verdi. Dette arbeidet har pågått i mange år, egentlig siden Røhnes restaurering av hagen på 1910-tallet. Arbeidet pågår også nå, og vil fortsette i framtiden. At hager og grøntanlegg er kulturminner i kontinuerlig vekst

som krever regelmessig skjøtsel og vedlikehold gjør at bevaringsarbeidet aldri vil være fullført.

Denne oppgaven blir en del av en større sammenheng i forvaltningen av hagen på Rød. Videre diskusjon av teoriene som er presentert i denne oppgaven og videre undersøkelser, spesielt undersøkelser under bakken som ikke har blitt gjort tidligere på Rød kan bekrefte, avkrefte eller justere tolkningen av hagens historiske utvikling. Når det skal gjøres georadarundersøkelser i hagen er det naturlig at hele hagen blir undersøkt, ikke bare hovedaksen i formalhagen. Spesielt de tidlige periodene har lite dokumentasjon, og undersøkelser i grunnen vil kunne bidra til å skape en mer fullstendig forståelse for hagens utvikling.

Denne oppgaven er også kun én tolkning av hagens historie, og et fullstendig panel av fagkyndige vil kunne gi mer fullstendige bilder av hagens historie.

Et godt kunnskapsgrunnlag er helt essensielt for at man skal begynne å planlegge for hagens framtidige utvikling. Økonomien har nok vært det største hinderet for en større gjenskapning av hagen, men kunnskap om hagens historiske utvikling vil også bidra til å gjøre gjenskapningen mer legitim, som kan bidra i argumentasjonen for å få midler til større og mindre tiltak i hagen. Sammendraget av denne oppgavens tolkning av hagens historiske utvikling fra slutten av kapittel 2 kan inngå som en del av en forvaltningsplan for anlegget som skal sette langsiktige mål for hagen.

Noen elementer i hagen er gjennomgående for store deler av historien. Grusgangene, trappene, hasselgangen, Havepaviljongen og noen av dammene har vært en del av hagen lenge, og kan rekonstrueres uten at man risikerer å dekke til for en annen periode. Havepaviljongen og Hasselgangen har blitt bevart i god stand med regelmessig oppfølging, men grusgangene og trappene er i dårlig stand. Ved å gjenskape disse elementene vil man enkelt kunne gjøre hagens struktur og opplevelse mer tilgjengelig for besøkende. Nøyaktige bredder og plasseringer av stiene kan utforskes med undersøkelser under bakken. Videre kan man tenke at steder hvor funksjonen i hagen har holdt seg lik gjennom historien kan synliggjøres bedre i hagen, for eksempel ved å plante rekker med frukttrær i frukthagen.

Til nå har det vært et spesielt fokus på hagen slik den var rundt 1920, etter Røhnes omforming. Det er en rekke faktorer som gjør det naturlig at det er denne perioden som er valgt mange steder, og spesielt viktig er nok mangfoldet av kildemateriale fra tiden som gjør at man kan rekonstruere hagen til å være svært lik slik den var i den perioden. I tillegg er det verdt å merke seg at stiftelsen Rød Herregårds opprinnelige formål var "å bevare Rød med tilhørende bygninger, park og have slik som herregården har presentert seg i godseier P.M. Anker og fru Borghild Ankers tid" da den ble grunnlagt av Ole og Fritz Anker Rasch i 1958.

Samtidig vil jeg utfordre forvalterne på Rød til å også fortsette å bringe inn andre perioder i hagen, også der kildematerialet er

mer usikkert. Det bevarte terrenget i hagen er preget av Tanks store terrengendringer på midten av 1700-tallet, og dermed blir barokkhagen med terrasseringer, parterrer og prydkvarterer spesielt relevant å se på videre. I tillegg vil dette fortelle en unik historie om en barokkhage i fransk stil som er tilpasset et vanskelig norsk terreng og klima.

Alle hager er et resultat av kontinuerlig fornyelse og endring etter hvert som behov og smak endrer seg. Derfor er det også naturlig at områder i hagen som har vært endret ofte har mindre fokus på nøyaktig rekonstruksjon, og heller fokuserer på å videreføre funksjoner men tilpasse dem til dagens behov. Et eksempel på et slikt område i hagen som arbeides med i dag er nyttehagen vest for Hasselgangen, hvor det åpnes for en ny utforming som passer dagens behov, deriblant servering, toaletter, parsellhage og universell utforming. Samtidig er det viktig at disse elementene ikke gir begrensninger for at andre elementer kan tilbakeføres, som viktige siktaker eller grusganger.

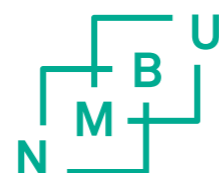
I den framtidige utviklingen av hagen blir spørsmålet hvilken historie man ønsker å fortelle: vil man fortelle om Tank-familien og hagens opprinnelse som 1700-talls barokkhage? Eller fortellingen om Peter Martin d.e. og Thrine Ankers park med noen formale elementer? Eller fortellingen om den første profesjonelle hagerestaureringen i Norge? Eller skal man forsøke å fortelle hele historien i én hage, hvor elementer fra ulike tider møtes og skaper en helt ny samtidsopplevelse?

Litteraturliste

- Arken NMBU. Digital framstilling av materialet fra LAA321 og LAD302. <https://arken.nmbu.no/~ramzha/ROD/G2/>
- Anker-Rasch, O. (2006). *Christian August Anker - industripioner og gründer fra Rød Herregård*. Andresen & Butenschøn.
- Bergtun, Å. M., Greve, A. S., Johansen, E. R., Skjeggstad, I. L. & Trandem, H. G. (2022). *Landskapsparken på Rød Herregård*. Rapport fra LAA321. Norges Miljø- og Biovitenskapelige Universitet.
- Balvoll, G. & Weisæth, G. (1994). *Horticultura - Norsk hagebok frå 1694 av Christian Gartner*. Landbruksforlaget.
- Block, H. R. (1647). *Horticultura Danica*. Tilgjengelig fra Det kongelige bibliotek i Danmark. <http://www5.kb.dk/permalink/2006/manus/732/eng/43/?var=>
- Dezallier d'Argenville, A. J. (1722). *La Théorie et la pratique du jardinage*. Tilgjengelig fra https://bibdigital.rjb.csic.es/medias/41/e1/bc/35/41e1bc35-5d6b-4e57-941d-6e665e465407/files/LEB_Theor_Pratt_Jard.pdf
- Edy, J.W. (1820). *Boydell's picturesque scenery of Norway*. Hurst, Robinson, and Co. Tilgjengelig fra Nasjonalbiblioteket. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2011072910001?page=365
- Eliassen, S. G., Anker-Rasch, O., Ulsnæs, T. (2010). *Rød Herregård gjennom 300 år*. Aschehoug.
- Flinck, Maria (2013). *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv*. Carlsson.
- Hermstad A. B., Bakke, J. J., Martin, Y. V. S. & Johannessen, L. M. (2022). *Rød Herregård - Bruk & behag i unionsoppløsningens tid*. Rapport fra LAA321. Norges Miljø- og Biovitenskapelige Universitet.
- Kummernes, M., Skarvatun, V., Stabu, T. & Hummel, M. (2022) *Formalhagen 1830-1902*. Rapport fra LAA321. Norges Miljø- og Biovitenskapelige Universitet.
- Langeland, K (2013). *Praktfulle hager & historiske gods*. Forlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Meisingset, K., Flaaten, B. & Strøm-Olsen, N. (2012). *Hafslund hovedgård 250 år*. Frekk Forlag. Tilgjengelig fra <https://www.nb.no/items/13ab30d1b0ef2b48b0140b4a9d4283d7?page=0>
- Riksantikvaren (2014). *Mal for forvaltningsplan*. Tilgjengelig fra <https://riksantikvaren.no/klima-og-kulturminner/tilpasning-til-endra-klima/vedlikehold-og-skjotsel/> (Lest 10.05.2024)
- Riksantikvaren (2020). *Grøntanlegg: Kulturminner i vekst*. Tilgjengelig fra <https://www.riksantikvaren.no/veileder/grontanlegg/> (Lest 20.04.2024)
- Riksantikvaren (uten år). *Kulturmiljø, kulturminner og landskap*. <https://riksantikvaren.no/kulturmiljo-kulturminner-landskap/> (Lest 11.05.2024)
- Schjødt, K., Kivle, J. E., Insulán, P. & Svendsen, A. L. (2022). *Rødsparken vest*. Rapport fra LAA321. Norges Miljø- og Biovitenskapelige Universitet.
- Schnitler C.W. (1916). *Norske Haver i XVIII. og XIX. Aarhundrede*. Norsk folkemuseum. Tilgjengelig fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2014051408272?page=91
- Sørensen, E (2013). *Norsk havekunst under europeisk himmel*. Scandinavian Academic Press.
- Wilse, J. N. (1791). *Reise-lagttagelser i nogle av de nordiske Lande, med Hensigt til Folkenes og Landenes Kundskap*. Tilgjengelig fra <https://www.nb.no/items/74574310fe6df1ab46cc289edb0ac4af?page=223>

Figurliste

- 0.1: Ukjent fotograf (Ukjent år). *Uten navn* [Fotografi]. De Ankerske samlinger.
- 0.4: Edy, J. W. (1800). *Fredericks-hald* [Maleri]. Fra boka Edy, J.W. (1820). *Boydell's picturesque scenery of Norway*.
- 1.1: Bruun, M. (1961). *Kart over Rødsparken* [Kart]. Magne Bruuns samling i arkiv for norsk landskapsarkitektur v/NMBU.
- 1.2: Kart hentet fra <https://snazzymaps.com/>
- 1.3: Madsen, O. M. (1890-tallet). *Utsikten* [Fotografi]. De Ankerske samlinger
- 1.4: Høydekart over Rød. Hentet fra <https://hoydedata.no/LaserInnsyn2/>
- 1.5: Analyse av solforhold på Rød. Inspirert av Gulbrandsen, T (2022). *Badebyen Bergen: En tilgjengelig sjøfront for badeløper* [Masteroppgave]. Norges Miljø- og Biovitenskapelige universitet. Data hentet fra <https://www.timeanddate.no/astronomi/sol/norge/halden>
- 1.6: Coning, J. (1699). *Halden* [Maleri]. Nasjonalmuseet. <https://www.nasjonalmuseet.no/samlingen/objekt/NG.M.00539>
- 1.7: Satelittbilde hentet fra <https://kart.finn.no/>
- 1.14: Kristiansen, V. K. (2019). *Registreringskart* [Kart].
- 1.17: Ukjent fotograf (1870). *Familien i trappen på Rød Herregård* [Fotografi]. Halden historiske samlinger.
- 2.2: Enger, E. (ca. 1920). *Midtaksen* [Fotografi]. Magne Bruuns samling i arkiv for norsk landskapsarkitektur v/ NMBU.
- 2.3: Enger, E (1920-tallet). *Formalhagen* [Fotografi]. Magne Bruuns samling i arkiv for norsk landskapsarkitektur v/ NMBU.
- 2.4: Kart hentet fra Eliassen, S. G., Anker-Rasch, O., Ulsnæs, T. (2010) *Rød Herregård gjennom 300 år*. s. 136.
- 2.5: Fearnley, T. (1829). *Fra Fredrikshald* [Skisse].
- 2.7: Scheel, Krogh & Oppen (1760). *Carte over Situationen vesten for Friderichsteens Fæstning langs med den svenske Grendse* [Kart]. Kartverket historiske kart. <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=2459>
- 2.8: Grosch, H. A. (1810). *Rød Herregård ved Halden* [Skisse]. De Ankerske samlinger.
- 2.9: Wilse, J. N. (1791). *Reise-lagttagelser i nogle av de nordiske Lande, med Hensigt til Folkenes og Landenes Kundskap*.
- 2.10: Schnitler C.W. (1916). *Norske Haver i XVIII. og XIX. Aarhundrede*.
- 2.12: Tegning fra boken Meisingset, K., Flaaten, B. & Strøm-Olsen, N. (2012). *Hafslund hovedgård 250 år*.
- 3.1: Homann, J. B. (1718). *Plan der Belagerung von Friedrichshall* [Kart]. Kartverket historiske kart. <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=2397>
- 3.2: Coning, J. (1699). *Halden* [Maleri]. Nasjonalmuseet. <https://www.nasjonalmuseet.no/samlingen/objekt/NG.M.00539>
- 3.3: Kagge, L. (1660). *Delineatio oppidi Halldæ* [Kart]. Kartverket historiske kart. <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=2328>
- 3.5: Kartoverlay. Kartgrunnlag som er benyttet er vanlig norgeskart og satelittbilder, begge hentet fra [Kartverket.no](https://www.kartverket.no).
- 3.6: Snitt lagt over Bruun, M. (1961). *Kart over Rødsparken* [Kart]. Magne Bruuns samling i arkiv for norsk landskapsarkitektur v/ NMBU.
- 3.7: Coning, J. (1699). *Halden* [Maleri]. Nasjonalmuseet. <https://www.nasjonalmuseet.no/samlingen/objekt/NG.M.00539>
- 3.8: Bilder hentet fra Google Earth.
- 3.9: Ukjent fotograf (Før 1875). *Rød, hus og hage sett fra utsikten* [Fotografi]. De Ankerske samlinger
- 3.10: Analyse lagt over tolkningsplan. Tolkningsplanen er hentet fra Schjødt, K., Kivle, J. E., Insulán, P. & Svendsen, A. L. (2022). *Rødsparken vest*. Rapport fra LAA321. Norges Miljø- og Biovitenskapelige Universitet. s. 25
- 3.11: Block, H.R. (1647). *Horticultura Danica*. s. 47.
- 3.12: Strandos, J.C (ukjent år). *Baroniet Rosendal* [Fotografi]. CC BY-NC-ND 4.0. <https://www.flickr.com/photos/jechstra/>
- 3.13: Coning, J. (1699). *Halden* [Maleri]. Nasjonalmuseet. <https://www.nasjonalmuseet.no/samlingen/objekt/NG.M.00539>
- 3.14: Coning, J. (1699). *Motiv fra hagen på rød* [Skisse]. Nasjonalbiblioteket.
- 3.15: Grimsgaard (1858). *Røds have* [Kart]. De Ankerske samlinger.
- 3.16: Schnitler, C.W. (1915). *Dam og lysthus* [Fotografi]. De Ankerske samlinger
- 4.1: Scheel, Krogh & Oppen (1760). *Carte over Situationen vesten for Friderichsteens Fæstning langs med den svenske Grendse* [Kart]. [Kartverket historiske kart. https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=2459](https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=2459)
- 4.2: Lorentzen, C. A. (1790-tallet). *Maleri av Rød* [Maleri]. Statens museum for kunst. Annen versjon tilgjengelig på Nasjonalmuseet. <https://www.nasjonalmuseet.no/en/collection/object/NG.K.H.1977.0070>
- 4.3: Grosch, H. A. (1810). *Maleri på døverstykket på Rød* [Maleri]. De Ankerske samlinger.
- 4.5: Ukjent fotograf (1910). De Ankerske samlinger.
- 4.6: Edy, J. W. (1800). *Fredericks-hald* [Maleri]. Fra boka Edy, J.W. (1820). *Boydell's picturesque scenery of Norway*.
- 4.7: Dezallier d'Argenville, A. J. (1722). *La Théorie et la pratique du jardinage*. s. 138.
- 4.8: Ukjent fotograf (før 1870). *Hagesalongen og Klemp* [Fotografi]. De Ankerske samlinger
- 4.9: Enger, E. (1917). *Eremithytta* [Fotografi]. Magne Bruuns samling i arkiv for norsk landskapsarkitektur v/ NMBU.
- 4.10: Grimsgaard (1858). *Røds have* [Kart]. De Ankerske samlinger.
- 4.11: Østfold skråfoto 2021, hentet fra [kart.finn.no](https://www.kart.finn.no)
- 4.15: Dezallier d'Argenville, A. J. (1722). *La Théorie et la pratique du jardinage*. s. 50.
- 4.16: Ukjent fotograf (1903). *Uten navn* [Fotografi]. Halden historiske samlinger
- 4.17: Skarpmoen (1901). *Røed Gaard, Fredrikshald* [Fotografi]. Nasjonalbiblioteket. <https://www.nb.no/items/a143c9817b42af05640ba9fec51ad3ea?page=0&searchText=R%C3%B8d%20Herreg%C3%A5rd>

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway